

О.Ф. БАНТИШЕВ
О.В. ШАМАРА

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
(проблеми кваліфікації)**

МОНОГРАФІЯ

ЛУГАНСЬК-2014

**О.Ф. БАНТИШЕВ
О.В. ШАМАРА**

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**
(проблеми кваліфікації)

МОНОГРАФІЯ

Луганськ
2014

УДК 343.3
ББК
Б 235

Рекомендовано до друку
Науковою радою Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
(протокол №3 від 22 квітня 2014 р.)

Рецензенти:

В.І. Борисов – академік Національної академії правових наук України
доктор юридичних наук, професор;
О.О. Житний – доктор юридичних наук, доцент;
О.О. Книженко – доктор юридичних наук, доцент

Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [3-е вид., перероб. та доп.]. – Луганськ, ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 240 с.
ISBN 978-966-492-365-8

Проаналізовано дослідження і практику кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки України, запропоновано шляхи удосконалення кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за ці злочини.

Для студентів, курсантів, аспірантів (ад'юнктів), викладачів вищих навчальних закладів та практичних працівників правоохоронних органів, які беруть участь у протидії злочинам проти основ національної безпеки України.

УДК 343.3

Рішенням Комітету з присудження Премії імені Ярослава Мудрого від 07 листопада 2014 року авторський колектив монографії «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)» у складі: Бантишева Олександра Федоровича, Шамари Олександра Володимировича визнані лауреатами Премії 2014 року у номінації «За видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства».

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП	6

Розділ 1.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇХ КВАЛІФІКАЦІЇ.....	15
1.1. Історичний огляд розвитку законодавства про злочини проти основ національної безпеки України.....	15
1.2. Поняття злочину проти основ національної безпеки України.....	27
1.3. Підстави кримінально-правової заборони злочинів проти основ національної безпеки України	35
1.4. Поняття кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України.....	53

Розділ 2.

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	82
2.1. Об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України	83
2.2. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України.....	144
2.3. Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України	156
2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий злочинів проти основ національної безпеки України	165

ВИСНОВКИ	215
Додаток: Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (проект)»	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	226

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МЗС України – Міністерство закордонних справ України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СБ України – Служба безпеки України

СЗР України – Служба зовнішньої розвідки України

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ч. – частина

ВСТУП

Національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації.

Започаткування категорії «національна безпека» зазвичай пов'язують з ім'ям президента США Теодора Рузвельта (роки президентства – 1901-1909). У 1904 р. він у посланні до Конгресу США виправдав військову акцію захоплення зони, де планувалося будівництво Панамського каналу, інтересами національної безпеки США. Надалі це поняття стали широко використовувати в політиці, а у 1947 році Конгрес США прийняв закон «Про національну безпеку», згідно з яким було створено Раду національної безпеки, яка мала консультувати президента з питань, що стосуються основних аспектів внутрішньої, зовнішньої та воєнної безпеки. Із часом проблематику національної безпеки було виокремлено в самостійну академічну галузь.

В Україні окремі аспекти національної безпеки уперше були закріплені в Декларації про державний суверенітет України.

Слід зауважити, що поняття «національна безпека» не було достатньо обґрунтовано в радянській науковій літературі саме внаслідок його звуження до поняття «державна безпека». Термін «національна безпека» не набув поширення в СРСР насамперед через ототожнення лексеми «національна» з поняттям «національність», «етнос». Проте дослідженню питання національної безпеки України від початку проголошення незалежності присвячено багато праць вітчизняних фахівців О. Гончаренка, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, В. Картавцева, В. Ковальського, Е. Лісицина, Л. Мошняга, О. Маначинського, В. Настюка, Г.Новицького, В. Пилипчука, С. Пирожкова, Є. Пронкіна, Є. Скулиша, М. Стрельбицького, В. Тихого, О. Юрченко та інших. Так, М. Стрельбицький

визначає національну безпеку як «стан країни, що гарантує певний рівень захищеності корінних інтересів кожного громадянина, суспільства й суверенної держави в цілому від наявних і потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз»¹. Зі свого боку, В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін відзначають, що «національна безпека – це відсутність загроз правам та свободам суспільства і держави, базовим інтересам й цінностям суверенної держави. Національна безпека є сферою життєво важливих національних інтересів і має державний та громадський вимір, де держава – засіб забезпечення безпеки громадянського суспільства»². Г.Новицький визначає національну безпеку України як юридичне поняття – сукупність об'єктивно зумовлених, формально визначених, легітимних суспільних відносин, які спрямовані на захист життєво важливих цінностей українського народу, встановлюють допустимі межі характеристик указаних цінностей і оцінюють соціальну поведінку на відповідність зазначеним характеристикам³.

Більшість результатів досліджень цієї категорії, проведених вітчизняними фахівцями, враховувалися під час підготовки Закону України «Про основи національної безпеки України», від 19 червня 2003 року № 964-IV відповідно до ст. 1 якого національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам⁴.

Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в

---

¹ Стрельбицький М.П. Кадрова політика і робота з кадрами в умовах становлення української державності: моногр. / М.П.Стрельбицький. – К.: Вид-во НА СБ України, 1995. – С. 17

² Ковальський В. Національна безпека / В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін // Мала енциклопедія етнодержавознавства / [редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького]. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 539.

³ Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: моногр. / Г.В. Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 71; Новицький Г.В. Поняття «Національна безпека Україна» як правова категорія / Г.В.Новицький // Державна безпека України. – 2006. – № 5. – С. 20.

⁴ «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

належних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Саме на базі чіткого й однозначного, тобто визначеного в офіційному нормативно-правовому акті, уявлення про національні інтереси України як сукупність потреб щодо належних умов життєдіяльності та прогресивного розвитку можна сформулювати загальні правила дослідження проблем національної безпеки, виявлення загроз національним інтересам, їхньої класифікації, пошуку оптимальних за складом та використанням сил і засобів, які дозволять забезпечити захист національних інтересів у напрямі нейтралізації потенційних та реальних загроз і небезпек.

Пріоритетними національними інтересами в Законі України «Про основи національної безпеки України» визнані:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
  - розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
  - захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
  - зміцнення політичної й соціальної стабільності в суспільстві;
  - забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
  - створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
  - збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
  - забезпечення екологічно та техногеннобезпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
  - розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я на-
-

ції, створення умов для розширеного відтворення населення;
– інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Кримінально-правовий захист саме цих пріоритетних національних інтересів України передбачено у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України, до якого включено такі статті:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України);
- державна зрада (ст. 111 КК України);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- шпигунство (ст. 114 КК України);
- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України).

Розміщення цієї групи злочинів на початку Особливої частини КК України свідчить про їхню особливу небезпечність для суспільства.

Згідно із ст. 216 КПК України слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених у статтях 109–114, 201, 258, 258-1–258-5, 261, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332, 332-1, 333, 334, 359, 422, 436–444, 446, 447 КК України.

Те, що розслідування злочинів проти основ національної безпеки України належить до компетенції Служби безпеки України відповідає положенням ст. 1 Закону України «Про Службу

безпеки України» від 25 березня 1992 року 229-ХІІ, де визначено, що Служба безпеки України є державним правоохоронним⁵ органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України⁶.

У зв'язку з цим слід зазначити, що дискусійним є рішення законодавця стосовно того, що слідчі органів внутрішніх справ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 110-2 та 114-1 КК України.

Відповідно до ст. 12 «Класифікація злочинів» КК України більшість суспільно небезпечних діянь, віднесених законодавцем до злочинів, що посягають на основи національної безпеки України, є тяжкими (ч. 1 ст. 109 КК України) або особливо тяжкими (ч. 3, ст. 110; ст. 111; ст. 112; ст. 113; ст. 114, ч.2 ст.114¹ КК України). Оцінювання тяжкості цих злочинів зумовлене як особливою важливістю об'єкта, на який вони зазіхають, так і характером провини, мотивів і цілей, що визначають ступінь, характер їхньої суспільної небезпеки, а також передбаченою за них санкцією.

Сьогодні кількість учинених в Україні злочинів проти основ національної безпеки України, у порівнянні із загальною кількістю злочинів вчинених на території нашої держави, невелика. Однак їхня значна реальна й потенційна небезпека зумовлена тим, що навіть одиничний факт здійснення такого злочину може завдати серйозної шкоди суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці, а також політичній і економічній системі України. Крім того, варто мати на увазі, що такого роду злочинними акціями заподіюється й серйозна морально-політична шкода; при цьому може постраждати й міжнародний авторитет нашої держави. Слід зауважити, що лише за березень-квітень 2014 року за офіційними повідомленнями Служби безпеки України було розпочато одинадцять досудових розслідувань у криміналь-

⁵ Автори вважають, що більш правильно вживати термін «правозастосовні органи», оскільки застосовуючи закон, ці органи охороняють захищені правом інтереси і блага.

⁶ «Про Службу безпеки України»: Закон України від 25 березня 1992 року № 229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

ному проваджені за ознаками злочину, передбаченого у ст.110 КК України⁷.

Інтереси забезпечення національної безпеки, політичної й економічної систем України вимагають активізації та подальшого удосконалення (в рамках реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України⁸) діяльності підрозділів Служби безпеки України, спрямованої не тільки на запобігання та припинення цих ворожих акцій із позицій чинного закону, їхнє відмежування від суміжних злочинів, але й на удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ці злочини.

Ми повинні пам'ятати, що з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинною діяльністю, яка спрямована проти основ національної безпеки, і з іншими видами протиправної діяльності необхідне своєчасне й ефективне реагування законодавства на будь-яку загрозу життєвим інтересам держави, безпеки її громадян⁹. Успішна протидія зазначеним злочинам неможлива без усбічного аналізу й глибокого знання їхнього складу, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України є не тільки підставою кримінальної відповідальності, але й виступає також у ролі критерію, своєрідного еталона при оцінюванні інформації, одержуваної в процесі оперативно-розшукової діяльності, при розслідуванні кримінальних справ.

Слід погодитися із С. Тарарухіним, коли він пише: *«Розслідувати злочин практично неможливо без установлення основного (головного) факту, що підлягає доведенню, – наявності складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Так само виявляється безпредметним і висновок про кваліфікацію, якщо серед фактичних обставин установленної й ніби доведеної події*

---

⁷ Служба безпеки України. Офіційний сайт [Електронний ресурс: [http](http://www.sbu.gov.ua)]. – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua>

⁸ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України № 311 від 08.04.2008 р.

⁹ Яковлев Я.М. Преступность и социальная психология (Социально-психологические закономерности противоправного поведения) / Я.М. Яковлев. – М.: Юридическая литература, 1971. – С. 247.

*не виявлені ознаки, що свідчать про те, що вчинено саме такий злочин».*¹⁰

Оскільки протидія злочинам проти основ національної безпеки України ведеться на базі кримінального закону, що передбачає підстави й умови відповідальності за їхнє вчинення, питання про об'єкт посягання, предмет, потерпілого, способи вчинення, відмежування від суміжних злочинів, а також про можливі напрями удосконалення кримінально-правових норм, що визначають відповідальність за них, мають важливе теоретичне і практичне значення.

При цьому варто пам'ятати, що протидія правоохоронних органів злочинності повинна проводитися в точній відповідності з вимогами кримінального й кримінально-процесуального законодавства: неприпустимі навіть незначні порушення цих вимог¹¹.

Понад чотири десятиліття тому Я. Брайнін відзначав, що *«будь-який склад злочину, як би точно й чітко не був він описаний у диспозиції кримінального закону, завжди потребує додаткового теоретичного аналізу»*¹². Проте будь-яке теоретичне дослідження повинне нести (більшою чи меншою мірою) практичне навантаження.

Саме цими двома тезами керувалися автори при теоретичному дослідженні складів злочинів, які включені до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, прагнучи підпорядкувати мету й результати теоретичного дослідження практичним потребам діяльності органів Служби безпеки України, інших правоохоронних органів і судів.

Предметом монографічного дослідження є склад злочинів, які включені до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України. Автори

---

¹⁰ Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / С.А.Тарарухин. – К.: «Юринком», 1995. – С. 3.

¹¹ Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Часть общая / П.П. Михайленко. – К., 1995. – С. 9.

¹² Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М. Брайнин. – М.: Юридическая литература, 1967. – С. 53

дослідили наявну доступну практику боротьби Служби безпеки України із зазначеною злочинністю, а також органів Комітету державної безпеки СРСР та УРСР із деякими особливо небезпечними державними злочинами (особливо небезпечними злочинами проти держави), склад яких збігається з окремими складами злочинів проти основ національної безпеки України, що містяться в КК України 2001 року.

Розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України є логічним продовженням удосконалення складів, які раніше мали назву «Особливо небезпечні державні злочини», «Особливо небезпечні злочини проти держави», приведення їх положень у відповідність із Конституцією України на основі детального аналізу досягнень сучасної науки кримінального права.

Разом із тим, слід зазначити, що наявна література про відповідальність за такі злочини зводиться до окремих глав підручників і невеликих за обсягом розробок, коментарів, які не повною мірою відбивають досягнення теорії кримінального права в дослідженні складів злочинів проти основ національної безпеки України й сучасної практики боротьби з ними¹³.

Практика діяльності Служби безпеки України з протидії злочинам проти основ національної безпеки України вимагає ретельного дослідження їх складів із позицій сучасних соціально-економічних умов на базі узагальнення й аналізу практики органів Служби безпеки України та суду, у вивченні й обґрунтуванні можливостей застосування досягнень науки кримінального права України в практиці протидії злочинам цієї категорії.

---

¹³ Государственные преступления / А.Владимиров, П.Гришанин, Н.Загородников и др.; под ред. М. Якубовича, В. Владимирова. – М.: ВШ МООН РСФСР, 1961. – 228 с.; Герцензон А.А. Основные положения Уголовного кодекса РСФСР 1960 года / А.А. Герцензон. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 36–39; Клягин В.С. Ответственность за особо опасные государственные преступления / В.С. Клягин. – Минск: «Вышэйшая школа», 1973. – 272 с.; Клягин В.С. Некоторые вопросы теории и практики борьбы с особо опасными государственными преступлениями / В.С. Клягин. – Минск: «Вышэйшая школа», 1976. – 208 с.; Дьяков С.В. Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатъев, М.П. Карпушин. – М.: Юридическая литература, 1988. – 224 с.; Смирнов Б.А. Особо опасные государственные преступления. Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы: учеб. пособ. / Б.А. Смирнов. – К.: КВШ МВО СССР, 1974. – 180 с. та ін.

Враховуючи, що окрема емпірична база має гриф обмеження доступу, слід ще раз звернути увагу на те, що автори використовували виключно відкриту емпіричну базу, що певною мірою не дозволило використати усю наявну практику кримінальних проваджень за зазначеною категорією кримінальних справ, відкритих кримінальних проваджень за ознаками злочинів, передбачених у статтях 109-114¹ КК України.

Викладене вище й спонукало авторів до вибору досить актуальної теми дослідження, висвітлення окремих аспектів якої ґрунтувалося на критичному аналізі й узагальненні певних теоретичних розробок. Автори акцентували увагу на питаннях, які потребують пріоритетного вирішення в інтересах практичної діяльності органів Служби безпеки України чи внаслідок наявних у теорії кримінального права суперечностей; необхідне подальше удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини, визначені в Розділі I Особливої частини КК України.

У роботі застосовано нетрадиційний підхід дослідження складу злочинів за схемою: об'єктивна сторона злочину, – суб'єкт злочину, – суб'єктивна сторона злочину, – об'єкт злочину.

Автори сподіваються, що монографія допоможе практичним працівникам у їхній діяльності з протидії злочинам проти основ національної безпеки України, а також буде цікава й корисна для викладачів, аспірантів (ад'юнктів) і студентів навчальних закладів юридичного профілю.

Розділ І

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇХ КВАЛІФІКАЦІЇ

1.1. Історичний огляд розвитку законодавства про злочини проти основ національної безпеки України

Історичний аспект розвитку поняття особливо небезпечних злочинів проти держави (злочинів проти держави, раніше особливо небезпечних державних злочинів і ще раніше злочинів контрреволюційних) досить докладно висвітлювався в юридичній літературі радянського періоду¹⁴.

Процес розвитку законодавства й поняття зазначених злочинів у незалежній Україні на сьогодні логічно завершився їхнім трансформуванням у злочини проти основ національної безпеки України, тому автори вважають за необхідне розкрити цю проблему із сучасних позицій.

26 травня 1922 року на 3-й сесії ІХ З'їзду Рад було прийнято перший після жовтневих подій 1917 року радянський Кримінальний кодекс, який набув чинності з 1 червня 1922 року, тобто майже п'ять років каральні органи «першої у світі держави робітників і селян» керувалися у своїй діяльності декретами (здебільшого надзвичайними) й революційною правосвідомістю. Ухваленим декретам, які установлювали відповідальність, як правило, надавалась зворотна сила

---

¹⁴ История Советского уголовного права. 1917-1947 / [А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, К.Д. Дурманов та ін.] – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 466 с.; Исаев М.М. Советское право в период Великой Отечественной войны / М.М. Исаев, Б.С. Утевский, Д.С. Караев. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – Ч. I. – 216 с.; Курс советского уголовного права: в 6 т. – М.: Наука, 1970. – Т. IV. – С. 63–73; Швеков Г.В. Первый советский Уголовный кодекс / Г.В. Швеков. – М.: Высшая школа, 1970. – С. 67-100; 183-188 та ін.

(приміром, декрет Ради Народних Комісарів № 41 «Про хабарництво»)¹⁵. Саме з цієї причини слід, тепер уже «заднім числом», погодитися з жорстко критикованою в Радянському Союзі позицією американських професорів Джона Хаззарта і Гарольда Бермана, які стверджували, що в роки революції більшовики свідомо створили «правовий вакуум», «дух нігілізму й апокаліптизму», «дух анархізму в його буквальному значенні», що дозволило безжалісно знищувати усіх противників революції¹⁶.

О. Герцензон у свій час зауважував, що «до кінця періоду громадянської війни соціалістичне кримінальне законодавство володіло, по суті справи, закінченою системою норм про контрреволюційні злочини»¹⁷. Це дало змогу Г. Швекову відзначити, що «ця система майже цілком була сприйнята наступним радянським законодавством», однак і він змушений був визнати, що «характерною рисою кримінального законодавства з перших років радянської влади була відсутність у низці випадків точного опису складів злочинів, і, крім того, не були зазначені конкретні санкції, які могли бути призначені винним»¹⁸.

Про яку ж законність у такому випадку можна вести мову? Чи немає рації визнати, що закони тих років були неправовими?! Як не згадати в цьому зв'язку, що одним із «шедеврів» революційної нормотворчості вважався циркуляр касаційного відділу ВЦИК від 6 жовтня 1918 року, де були описані склади контрреволюційних злочинів, зокрема дискредитування влади, іменоване відтепер контрреволюційною агітацією й пропагандою: «*хто повідомленням, поширенням чи розголошенням явно помилкових або неперевіраних чуток чи шляхом друку або в публічних виданнях чи в публічному місці, що можуть викликати суспільну паніку чи*

---

¹⁵ Известия Всероссийского ЦИК СНК. – 1918. – № 93. – 12 мая.

¹⁶ *Иваненко О. Социалистический правопорядок и его незадачливые критики / О. Иваненко // Советская юстиция. – 1967. – № 8. – С. 3–5; Гришаев П.И. Критика буржуазной правовой идеологии / П.И. Гришаев. – М.: Юриздат, 1964. – С. 62–64.*

¹⁷ История советского уголовного права. 1917–1947 // А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов и др. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 194.

¹⁸ Там само. – С. 80.

посіяти невдоволення або недовіру до Радянської влади чи окремих її представників, по необережності чи з наміром дискредитує Радянську владу в очах населення...»¹⁹.

Не вдаючись у докладний аналіз складу цього злочину, зауважимо, що дискредитування (від франц. *discrediter* – підірвати довіру) влади було віднесено до найтяжчих злочинів; що громадянин міг бути підданий суворій революційній репресії за діяння лише тільки «здатне викликати» зазначені в законі дуже умоглядні наслідки, і що не мало значення, навмисне чи по необережності вчинене це діяння. Можна сказати, що циркуляр накладав на громадян «масивний більшовицький замок» у частині можливості оцінки будь-яких (навіть явно злочинних, нецивілізованих) дій влади. У цілому ж відповідно до циркуляра винним у контрреволюційній діяльності визнавався всякий, *«хто організує контрреволюційні виступи проти Робочо-Селянського Уряду, беручи участь у них чи безпосередньо в підготовчій до них стадії; чи бере участь у всіляких контрреволюційних змовах і організаціях, що ставлять своєю метою повалення Радянського уряду, хоча б у результаті його діяльності й не було контрреволюційного злочину; бере участь безпосередньо у виступах, хоча б сам спеціально не був повідомлений про такі заздалегідь і не перебував попередньо членом яких-небудь організацій, що підготовляють такі»²⁰.*

Повернемося до радянського Кримінального кодексу 1922 року. Перший розділ його Особливої частини, що передбачав відповідальність за державні злочини, мав дві частини: «Про контрреволюційні злочини» і «Про злочини проти порядку управління». Пізніше саме ця група злочинних діянь була названа особливо небезпечними державними злочинами та особливо небезпечними злочинами проти держави.

Поняття контрреволюційного злочину містилося в ст. 57 Кримінального кодексу 1922 року: *«Контрреволюційним визнається»*

---

¹⁹ Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. Особенная часть / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1955. – Т. I. – С. 119.

²⁰ Там само. – С. 118.

всяка дія, спрямована на повалення завойованої пролетарською Революцією влади Робочо-Селянських Рад й існуючого на підставі Конституції СРСР Робочо-Селянського Уряду, а також дії в напрямку допомоги тій частині міжнародної буржуазії, що не визнає рівноправності влади, яка прийшла на зміну капіталізму, комуністичної системи власності й прагне до її повалення шляхом інтервенції чи блокади, шпигунства, фінансування преси й тому подібними засобами».

Статті 58–63 Кримінального кодексу визначали відповідальність за всякого роду організаційні контрреволюційні дії (організація збройних повстань; вторгнення на радянську територію збройних загонів чи банд; участь у всяких спробах захопити владу в центрі й на місцях, насильно відторгнути від СРСР яку-небудь частину території чи розірвати укладені країною договори; зносини з іноземними державами або їхніми представниками з метою схиляння їх до збройного втручання в справи республіки).

У статті 64 Кримінального кодексу передбачалась відповідальність за терористичний акт проти представників Радянської влади чи діячів революційних робочо-селянських організацій; ст. 65 – за диверсію; ст. 66 – за шпигунство; ст. 67 – за активні дії й активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, виявлені на відповідальних посадах при царському ладі (кримінальному закону, що установлює відповідальність, відверто, цинічно й відкрито була надана зворотна сила); ст. 58 – за приховування низки контрреволюційних злочинів; ст. 71 – за самовільне повернення в СРСР у випадку застосування за раніше вчинений злочин покарання у вигляді вигнання за межі СРСР. Статті 69, 72 і 73 Кримінального кодексу передбачали відповідальність за контрреволюційну агітацію й пропаганду в різних формах.

У 1922-1923 роках в основному скопійовані з Кримінального кодексу Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР) 1922 року пишуться і приймаються кримінальні кодекси «молодших сестер» – Української, Грузинської й Азербайджанської республік, котрі цілком відтворюють понят-

тя контрреволюційного злочину із статті Кримінального кодексу РСФРР 1922 року про контрреволюційні злочини.

Третя сесія Центрального виконавчого комітету СРСР третього скликання в лютому 1927 року прийняла «Положення про злочини державні», ст. 1 якого містила визначення контрреволюційного злочину, яке згодом увійшло в кримінальні кодекси всіх союзних республік: *«Контрреволюційною визнається всяка дія, спрямована до повалення, підриву чи ослаблення влади робочо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституцій союзних республік, робочо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік чи до підриву чи ослаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних і національних завоювань пролетарської революції».*

У силу міжнародної солідарності інтересів усіх трудящих такі дії визнаються контрреволюційними і тоді, коли вони спрямовані на будь-яку іншу державу трудящих.

Із 1 липня 1927 року на території УРСР вступає в дію прийнятий постановою Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) 8 червня 1927 року Кримінальний кодекс УРСР, де дослівно було відтворено «вище визначення контрреволюційного злочину» (ст. 54-1).

Далі в першому розділі Особливої частини КК УРСР 1927 року передбачалася відповідальність за зраду Батьківщині (ст. 54-1 «а»), зокрема, вчинену військовослужбовцями (ст. 54-1 «б»). У статті 54-1 «в» визначалась відповідальність повнолітніх членів родини військовослужбовця у випадку його втечі чи перельоту за кордон, якщо вони чим-небудь сприяли зраді, що готується чи вчинена, або хоча б знали про неї, але не довели це до відома влади (від 5 до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна).

Згідно з ч. 2 цієї ж статті відповідальності підлягали інші повнолітні члени родини зрадника, котрі жили разом із ним чи перебували на його утриманні до моменту здійснення злочину (позбавлення виборчих прав і заслання у віддалені райони Сибіру на п'ять років). Як бачимо, щоб бути засланим у Сибір, не треба було бути навіть обізнаним про злочинні наміри родича-зрадника.

Тут доречно згадати, що 1937 рік став приводом для удосконалення більшовицького законодавства: 5 липня згаданого року Політбюро Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) приймає рішення: *«Установити надалі порядок, відповідно до якого всі дружини викритих зрадників Батьківщини, правотроцькістських шпигунів підлягають направленню в табори не менше як на 5–8 років»*²¹.

У наступних статтях КК УРСР 1927 року передбачалась відповідальність:

- 54-1 «г» – за недонесення з боку військовослужбовця про зраду, що готується чи зроблена, а також за недонесення з боку інших громадян (невійськовослужбовців);
- 54-2 – за збройне повстання чи вторгнення в контрреволюційних цілях на радянську територію збройних банд, захоплення влади в центрі чи на місцях у тих же цілях, зокрема з метою насильно відторгнути від СРСР і окремої союзної республіки яку-небудь частину її території чи розірвати укладені СРСР з іноземними державами договори;
- 54-3 – за відносини в контрреволюційних цілях з іноземною державою чи окремими її представниками, а також сприяння яким би то не було способом іноземній державі, що перебуває із СРСР у стані війни або веде з ним боротьбу шляхом інтервенції чи блокади;
- 54-4 – за надання будь-яким способом допомоги тій частині міжнародної буржуазії, що, не визнаючи рівноправності комуністичної системи, яка приходить на зміну капіталістичній системі, прагне до її повалення, а також суспільним групам і організаціям, що знаходяться під впливом, безпосередньо організованим цією буржуазією, у здійсненні ворожої проти СРСР діяльності;
- 54-5 – за схилення іноземної держави чи яких-небудь її суспільних груп до оголошення війни шляхом відносин із їхніми представниками, а також використання фальшивих документів чи інших засобів, збройного втручання в справи СРСР чи інших ворожих дій, зокрема до блокади, захоплення державного майна

---

²¹ Протокол Политбюро от 5 июля 1937 года № П 51/144 // Волкогонов Д.А. Ленин. – М.: Новости, 1994. – Т. II. – С. 109.

СРСР чи союзних республік, розриву дипломатичних відносин, розриву укладених із СРСР договорів;

– 54-6 – за шпигунство, тобто передачу, викрадення або збирання з метою передачі відомостей, що є за своїм змістом спеціально охоронюваною державною таємницею, іноземним державам, контрреволюційним організаціям чи приватним особам.

– Частина друга цієї статті передбачала підвищену відповідальність за такі ж дії, коли шпигунство викликало чи могло викликати особливо тяжкі наслідки для інтересів СРСР. За такі ж дії, якщо предметом злочину були відомості, що не належать до державної таємниці, відповідальність передбачалася ч. 3 ст. 54-6;

– 54-6 «а» – за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю;

– 54-6 «б» – за втрату посадовими особами матеріалів, документів і видань, що містять відомості, що становлять державну таємницю;

– 54-7 – за підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу чи кредитної системи, а також кооперації, зроблений у контрреволюційних цілях шляхом відповідного використання державних установ і підприємств чи протидії їхній нормальній діяльності, зроблений в інтересах колишніх власників чи зацікавлених капіталістичних організацій;

– 54-8 – за вчинення терористичних актів, спрямованих проти представників Радянської влади чи діячів робочих і селянських організацій, і участь у виконанні таких актів осіб, які не належать до контрреволюційної організації;

– 54-9 – за руйнування чи ушкодження з контрреволюційною метою вибухом, підпалом або іншими способами залізничних чи інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водопроводу, суспільних складів та інших споруджень або державного чи суспільного майна;

– 54-10 – за пропаганду чи агітацію, що містять заклики до повалення, підриву чи послаблення радянської влади або до здійснення окремих контрреволюційних злочинів (ст. 54-2–54-9), а також поширення, виготовлення або збереження літератури такого змісту.

У другій частині ст. 54-10 передбачалась відповідальність за ті ж дії при масових заворушеннях із використанням релігійних чи національних забобонів мас, чи у військовій обстановці, чи в місцевостях, оголошених на воєнному стані;

– 54-11 – за всякого роду організаційну діяльність, спрямовану до підготовки або здійснення передбачених у цій главі злочинів, а також участь в організації, утвореній для підготовки або здійснення одного зі злочинів, передбачених у цій главі;

– 54-12 – за неповідомлення про достовірно відомий контрреволюційний злочин, що готується або вчинений;

– 54-13 – за активні дії чи активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, виявлені на відповідальній або секретній (агентура) посаді при царському ладі, у контрреволюційних урядах у період громадянської війни;

– 54-14 – за контрреволюційний саботаж, тобто свідоме невиконання будь-ким визначених обов'язків або навмисне недбале їх виконання зі спеціальною метою ослаблення влади уряду й діяльності державного апарату.

Не вдаючись у докладний аналіз перерахованих вище контрреволюційних злочинів, зауважимо, що статті цієї глави та Кримінального кодексу в цілому не мали назв, що ускладнювало користування цим нормативним актом. Усі статті цієї глави передбачали надзвичайно суворі санкції (здебільшого розстріл) зокрема перейняте у варварських племен вигнання за межі країни.

Крім того, привертає на себе увагу вкрай низька юридична техніка формулювання статей закону; неясне, розпливчате використання деяких понять, що допускає на практиці їхнє неоднозначне тлумачення. Хоча цілком припустимо, що це було зроблено авторами тексту закону не стільки в силу юридичної й загальної малограмотності, скільки навмисне, щоб у будь-яку хвилину вся міць революційної репресії могла бути спрямована на неугодних осіб, соціальні групи, як було це в перші роки встановлення Радянської влади.

Із диспозиції статті 54-3 не зовсім зрозуміло, що означає *«відносини в контрреволюційних цілях з іноземною державою чи*

окремими її представниками». Як зазначалось в одному з коментарів цієї норми: «у всіх випадках необхідним елементом складу ст. 54-3 є контрреволюційна мета відносин; отже, завжди необхідний контрреволюційний намір»²². Що під цим малося на увазі, не зрозуміло, оскільки теорія кримінального права знає дві форми умислу – прямий і непрямий²³. До речі, у згаданому вище коментарі КК СРСР 1946 року в коментарі до статті 10 «Намір і необережність» також ідеться про дві форми наміру – прямий і непрямий (евентуальний умисел).

У статті 54-6 (шпигунство) не зрозуміло, які наслідки є важкими для інтересів СРСР, а також само, як можливо було визначити, що шпигунство «може викликати такі наслідки». За статтею 54-10 передбачалася відповідальність не тільки за поширення чи виготовлення, але й за збереження літератури із закликами до повалення, підриву чи ослаблення радянської влади.

25 грудня 1958 року друга сесія Верховної Ради СРСР п'ятого скликання прийняла Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», внаслідок чого з кримінального законодавства було вилучено поняття «контрреволюційний злочин».

У кримінально-правову термінологію СРСР і союзних республік відтоді входить термін «державні злочини» («особливо небезпечні державні злочини» – розділ перший глави першої зазначеного Закону; «інші державні злочини» – другий розділ цієї ж глави). До особливо небезпечних державних злочинів в Кримінальному кодексі Української РСР належали:

- зрада Батьківщині (ст. 56);
- шпигунство (ст. 57);
- терористичний акт (ст. 58);
- терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 59);

---

²² Коментарий УК РСФСР. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1946. – С. 67.

²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – К., 1994. – С. 24; Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 169 та ін.

- диверсія (ст. 60);
- шкідництво (ст. 61);
- антирадянська агітація і пропаганда (ст. 62);
- пропаганда війни (ст. 63);
- організаційна діяльність, спрямована на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а також участь в антирадянській організації (ст. 64);
- особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих (ст. 65).

Статті Кримінального кодексу, що передбачали відповідальність за особливо небезпечні державні злочини, були трохи осяснені. Зокрема з Кримінального кодексу була вилучена норма, в якій передбачалась відповідальність членів родини зрадника Батьківщини. За антирадянську агітацію й пропаганду у формі збереження літератури антирадянського змісту підлягали відповідальності лише особи, що вчинили це діяння з метою подальшого поширення цієї літератури; зі статті про шпигунство була вилучена така його форма, як передача секретних відомостей приватним особам.

Законодавець зберіг у Кримінальному кодексі положення про антирадянську агітацію і пропаганду, а також таку форму зради Батьківщини, як утеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, що дозволяло чи не кожного «відмовника» або втікача (незалежно від цілей і мотивів учиненого) заочно при-суджувати до найсуворіших мір покарання зокрема до страти. Зберіг закон і такий склад, як шкідництво, що давало змогу практично кожного недбайливого господарника визнавати «ворогом народу» з усіма наслідками, що випливають із цього.

Подальше удосконалення кримінально-правових норм, що установлюють відповідальність за особливо небезпечні державні злочини, знайшло своє вираження в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1960 року, відповідно до якого ст. 1 була доповнена другою частиною: *«Не підлягає кримінальній відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо він на виконання отриманого злочинного завдання ніяких дій не вчинив*

і добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою»²⁴.

Згодом ця норма, що є спеціальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності, піддавалася змінам згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про внесення змін і доповнень у деякі законодавчі акти СРСР про кримінальну відповідальність і кримінальне судочинство» від 11 січня 1984 року²⁵, Законом України «Про внесення змін і доповнень у Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України і у Кодекс України про адміністративні правопорушення» від 17 червня 1992 року²⁶ і набула такого вигляду: *«Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він у виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їхніх представників не вчинив ніяких дій і добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з ними»* (ч. 2 ст. 56 КК України).

Тим же Законом України від 17 червня 1992 року ст. 57 КК України, у якій передбачено відповідальність за шпигунство, була доповнена частиною третьою, що також є спеціальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: *«Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила діяння, передбачене частиною першою чи другою цієї статті, але добровільно припинила злочинну діяльність і повідомила органи влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України».*

Раніше, 14 квітня 1989 року, Кримінальний кодекс УРСР був доповнений ст. 62-1 «Заклики до вчинення злочинів проти держави»²⁷, яка указом від 17 червня 1992 року з КК була виключена.

Законом України від 11 жовтня 1991 року²⁸ була істотно змінена ст. 62 КК України, у якій передбачалась відповідальність за «заклики до насильницького повалення чи зміни державного

---

²⁴ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 3. – С. 24

²⁵ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 3. – С. 24

²⁶ Голос України. – 1992. – № 130 (11 лип.).

²⁷ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – № 4. – С. 148.

²⁸ Голос України. – 1991. – 30 жовтня.

і суспільного ладу, а також заклики чи інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України».

Після прийняття Закону України від 17 червня 1992 року в цю статтю Кримінального кодексу 24 грудня 1993 року були внесені істотні зміни й вона одержала назву «Посягання на територіальну цілісність України»²⁹.

Тоді ж, тобто 24 грудня 1993 року, суттєво змінено диспозицію ст. 56-01 КК України, включеної в Кримінальний кодекс Законом «Змова з метою насильницького повалення конституційного ладу з метою захоплення державної влади» від 17 червня 1992 року. Тепер вона іменувалася так: «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади».

Слід зазначити, що й у Законі від 17 червня 1992 року, й у наступних законах законодавець намагався виходити з економічних, політичних і соціальних реалій, прагнучи максимально наблизити Кримінальний кодекс до правового поля міжнародного цивілізованого співтовариства, орієнтованого передусім на захист, забезпечення безпеки загальнолюдських цінностей. Так, зазначеним Законом із Кримінального кодексу виключені статті, у яких передбачалась відповідальність за шкідництво (ст. 61); організаційну діяльність, спрямовану на вчинення особливо небезпечних державних злочинів (ст. 64); особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих (ст. 65).

Разом із тим, життя вимагало відмовитися від «латання дір» у старому Кримінальному кодексі з «комуністичною підкладкою» і створити новий Кримінальний кодекс незалежної України. Такий Кримінальний кодекс був прийнятий Верховною Радою 5 квітня 2001 року, а 1 вересня 2001 року він набув чинності. Положення КК України відповідають нормам Конституції України й міжнародних договорів, ратифікованих Україною, а також потребам нашого суспільства в боротьбі зі злочинністю. Відзначаючи досить високу якість статей КК України, що передбачають

---

²⁹ Голос України. – 1994. – 21 січня.

відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, автори не будуть удаватися до безумовної апологетики нового КК України, обходячи увагою гострі проблемні питання й не зауважуючи на недоліках.

1.2. Поняття злочину проти основ національної безпеки України

На початку становлення радянського кримінального законодавства поняття злочину проти основ національної безпеки України в ньому не було розкрито, як і поняття особливо небезпечного державного злочину в Кримінальному кодексі 1960 р. Тому перед теорією кримінального права України, з урахуванням позитивного досвіду радянського кримінального права, постало завдання дати визначення злочинів проти основ національної безпеки України.

Законодавче закріплення поняття «державний злочин» отримало у КК РРФСР 1922 року. Глава I Особливої частини КК РРФСР 1922 р. мала назву «Державні злочини» і складалася з двох підрозділів: 1. «Про контрреволюційні злочини»; 2. «Про злочини проти порядку управління»³⁰. Кримінальний кодекс 1927 року містив визначення контрреволюційного злочину.

Поняття «державний злочин» уперше в історії радянського кримінального законодавства було використано у повідомленні II з'їзду Рад про арешт міністрів Тимчасового уряду від 26 жовтня 1917 р.: «Будь-яке пособництво Керенському буде каратись, як тяжкий державний злочин»³¹.

Переважає більшість дослідників сприйняла позначення «державні злочини» і робила спроби дати їх визначення. В одному з навчальних посібників з радянського кримінального права зазначається, що особливо небезпечним державним злочином повинно визнаватися суспільно небезпечне діяння, спрямоване

---

³⁰ О введении уголовного кодекса РСФСР в действие: Постановление ВЦИК от 24 мая 1922 г // СУ РСФСР. – 1922. – № 15.

³¹ Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии. 1917–1921 гг.: Сборник документов. – М.: Госполитиздат, 1958. – С. 12.

на підрив чи ослаблення диктатури робітничого класу в нашій країні, радянського суспільного і державного ладу»³².

О. Піонтковський визначав особливо небезпечні державні злочини як навмисні посягання на основи суспільного чи державного ладу СРСР із метою ослаблення або підриву Радянської держави, а також діяння, навмисне спрямовані на шкоду зовнішній безпеці СРСР³³.

Є. Смирнов, розглядаючи проблему співвідношення загального поняття державних злочинів (нині це злочини проти основ національної безпеки України) в історії радянського кримінального права, прийшов до висновку, що за чинним у той час радянським кримінальним законодавством «особливо небезпечним державним злочином є суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), передбачене у загальносоюзному кримінальним Законом, вчинене з прямим умислом особою, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, і спрямоване проти радянського суспільного і державного ладу»³⁴.

Автори навчального посібника з радянського кримінального права наголошували, що «особливо небезпечним державним злочином повинне визнаватися суспільно небезпечне діяння, спрямоване на підрив чи ослаблення диктатури робітничого класу в нашій країні, радянського суспільного і державного ладу»³⁵.

Було запропоновано й таке визначення: «Особливо небезпечним державним злочином визнається навмисне вчинена, передбачена кримінальним законом дія чи бездіяльність, спрямована на підрив або ослаблення радянського державного чи суспільного ладу»³⁶. Недоліком цієї дефініції з урахуванням часу, коли

---

³² Государственные преступления / [В.А. Владимиров, П.Ф. Гришанин, Н.И. Загородников и др.]; под ред. М.И. Якубовича, В.А. Владимирова. – М.: ВШ МООН РСФСР, 1961. – С. 12.

³³ Курс советского уголовного права: в 6 т. – М.: «Наука», 1970. – Т. 6. – С. 79.

³⁴ Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления (Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы): учеб. пособ. / Е.А. Смирнов. – К., 1974. – С. 33–34.

³⁵ Государственные преступления. Учебное пособие по советскому уголовному праву / [под ред. М.И. Якубовича и В.А. Владимирова]. – М.: Высшая школа, 1961. – С. 12.

³⁶ Особо опасные государственные преступления / [общ. ред. В.И. Курляндского, М.П. Михайлова]. – М., 1963. – С. 32.

вона була сформульована, варто уважати відсутність указівки на те, що особливо небезпечні злочини можуть бути вчинені тільки з прямим наміром особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Слід зауважити, що це визначення, майже позбавлене ідеологічного нашарування, було запропоновано приблизно за два роки до «політичного похолодання», що настало після відомої хрущовської відлиги (книга здана в набір 1 грудня 1962 року), і вже на початку 1965 року М. Турецький пропонує таке визначення державних злочинів: «Державними злочинами визнаються злочини особливо підвищеної небезпеки для держави, спрямовані безпосередньо проти самого існування держави й основ державного устрою, проти інтересів держави в її відносинах з іншими державами, а також проти інших найбільш важливих інтересів держави»³⁷.

Із позицій сьогодення цю дефініцію можна розглядати як теоретичне обґрунтування можливості оголошення «злочинами особливо підвищеної небезпеки для держави» будь-яких діянь, спрямованих, на думку вищих кіл партійного керівництва, «проти інших найбільш важливих інтересів держави».

У тій же праці М. Турецький запропонував визнати особливо небезпечним державним злочином усяку навмисну дію чи бездіяльність, спрямовану на підрив або ослаблення радянського державного чи суспільного ладу – його політичної й економічної основи чи зовнішньої його безпеки.

Подібні ідеологізовані юридичні визначення були направлені на виправдання наявності в кримінальних кодексах союзних республік таких складів особливо небезпечних державних злочинів, як зрада Батьківщини у формі втечі за кордон чи відмови повернутися до СРСР; терористичний акт у тому вигляді, у якому він був сформульований у Кримінальному кодексі України до 1992 року; сумнівідоме шкідництво, а також антирадянська агітація і пропаганда в ленінській редакції, що дозволяло протягом багатьох років існування комуністичного режиму

---

³⁷ Турецкий М.В. Особо опасные государственные преступления / М.В. Турецкий. – М.: Издательство Московского университета, 1965.

на території колишнього СРСР вести активну боротьбу з інакомисленням, а також установлювати відповідальність за особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих, при повній правовій невизначеності того, яку державу варто уважати «іншою державою трудящих».

Подібні визначення, як і самі законодавчі формулювання, дозволяли кваліфікувати, приміром, як зраду Батьківщини (ст. 64 КК РСФСР), дії В. Балахонова, котрий 24 травня 1969 року Головним управлінням гідрометеослужби при Раді Міністрів СРСР був відправлений у тривале службове відрядження до Швейцарії для роботи молодшим редактором департаменту конференцій, публікацій і суспільної інформації секретаріату Всесвітньої метеорологічної організації.

Як відзначалося пізніше в обвинувальному висновку в справі, «проживаючи й працюючи в Женеві, В. Балахонов під впливом буржуазної пропаганди, виношуючи погляди, ворожі Радянській державі, нахваляював серед свого оточення умови життя в капіталістичних країнах і допускав наклепницькі висловлювання, що ганьблять радянський державний та суспільний лад». Товариш по службі Балахонова у Всесвітній метеорологічній організації свідок Л. засвідчив, що Балахонов «... дуже захоплено висловлювався про умови життя й розвитку економіки у Швейцарії, вважаючи її зразком розвинутої держави. Говорив, що в нашій країні з її суспільною власністю на землю буде потрібно багато часу для досягнення рівня розвитку Швейцарії ..., заявляв, що суспільна власність є гальмом економіки». У другій декаді вересня 1972 року Балахонов прийняв рішення не повертатися до Радянського Союзу з політичних мотивів і просити політичного притулку в США.

У зв'язку з тим, що американці за надання політичного притулку зажадали від Балахонова займатися шпигунською діяльністю, останній вирішив звернутися з проханням про притулок до швейцарської влади і 25 вересня 1972 року виїхав із Женеви в Берн разом із малолітньою донькою й дружиною.

11 жовтня 1972 року на офіційній зустрічі з послом СРСР у Швейцарії Балахонов відмовився від пропозиції поверну-

тися на Батьківщину, заявивши, що залишається за кордоном із політичних мотивів. Утім, не зумівши знайти роботу в Швейцарії, а також у зв'язку з поверненням у Радянський Союз дружини 29 листопада 1972 року він звернувся в посольство СРСР у Берні з заявою про бажання повернутися на Батьківщину.

Московським міським судом 5 листопада 1973 року В.Балахонів був засуджений за пунктом «а» ст. 64 КК РСФСР до дванадцяти років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії суворого режиму за зраду Батьківщини у формі відмовлення повернутися із-за кордону в СРСР.

Автори підручника «Радянське кримінальне право» 1971 року зауважували, що «особливо небезпечним державним злочином визнається передбачену кримінальному законі суспільно небезпечна навмисна дія (бездіяльність), спрямована на підрих чи ослаблення основ державного або суспільного ладу чи зовнішньої безпеки СРСР»³⁸.

Авторський колектив Свердловського юридичного інституту трохи раніше наголошував, що неодмінною умовою, що забезпечує незалежне існування Радянської держави, є зовнішня безпека СРСР, визначаючи при цьому особливо небезпечний державний злочин як *«навмисну дію чи бездіяльність, спрямовану на підрих чи ослаблення радянського державного чи суспільного ладу»*³⁹. Визначення, як бачимо, коротке, майже зовсім не розкриває зміст і сутність особливо небезпечних державних злочинів; не розглянуто питання про вік суб'єкта злочину, форму умислу при вчиненні особливо небезпечних державних злочинів.

Більш розгорнуте, повніше визначення особливо небезпечного державного злочину запропонував у 1973 році В. Клягин, зробивши висновок, що особливо небезпечним державним злочином за радянським кримінальним правом визнається така

---

³⁸ Советское уголовное право. Особенная часть / [под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – С. 25.

³⁹ Уголовное право. Особенная часть / [под ред. М.И. Ковалева, М.И. Ефимова, Е.А.Фролова]. – М.: Юрид. лит-ра, 1969. – С. 17.

суспільно небезпечна дія чи бездіяльність, учинена суб'єктом із прямим умислом, що передбачена кримінальним законом і спрямована на підрив або ослаблення радянського суспільного й державного ладу⁴⁰.

Утім, В. Клягін, як і у наведених вище визначеннях особливо небезпечних державних злочинів, не врахував такі ознаки, як осудність суб'єкта злочину, звузивши при цьому об'єкт злочинного зазіхання до радянського суспільного й державного ладу, тоді як особливо небезпечні злочини зазіхали й на суверенітет, територіальну недоторканність, обороноздатність держави, її державну безпеку (внутрішню і зовнішню), конституційний лад, політичну й економічну системи, мир і мирне співіснування держав.

Г.Анашкін визначав особливо небезпечний злочин проти держави як передбачене кримінальним законом навмисне суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на основи суспільного чи державного ладу СРСР із метою ослаблення чи підриву Радянської держави, а також умисне діяння, спрямоване на заподіяння шкоди зовнішній безпеці СРСР або погрози мирному співіснуванню держав⁴¹. Із невеликими застереженнями варто погодитися з В. Тацієм, який у 1985 році назвав це визначення особливо небезпечного державного злочину в теорії радянського кримінального права найбільш правильним⁴².

У 1995 році в науці кримінального права України з'являється хоч і не зовсім повне, але досить вдале визначення особливо небезпечного злочину проти держави, яким запропоновано вважати навмисні, суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, що зазіхають на основи суспільного й державного конституційного ладу України з метою ослаблення чи підриву державності України, а також умисні діяння, спрямова-

---

⁴⁰ Клягін В.С. Ответственность за особо опасные государственные преступления / В.С.Клягін. – Минск: Вышэйшая школа, 1973. – С. 42.

⁴¹ Курс советского уголовного права. – Л., 1973. – Т. 3. – С. 105.

⁴² Уголовное право Украинской СССР на современном этапе. Часть Особенная. – К., 1985. – С. 6.

ні на заподіяння шкоди зовнішній безпеці України чи загрози мирному співіснуванню держави⁴³.

До набрання чинності нового КК України (2001 року) поняття «державний злочин» зберігалось у кримінально-правовій доктрині. Зокрема, в одному з навчальних посібників з кримінального права України зазначається, що під особливо небезпечним злочином проти держави слід розуміти такі суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, які посягають на основи суспільного й державного конституційного ладу України з метою ослаблення чи підриву державності України, й умисні діяння, спрямовані на заподіяння шкоди зовнішній безпеці України, а також умисні діяння, спрямовані на заподіяння шкоди зовнішній безпеці України чи загрозу мирному співіснуванню держави⁴⁴.

У теорії кримінального права існує думка про необхідність виокремлення злочинів проти конституційних основ національної безпеки до яких пропонується зарахувати ті суспільно небезпечні діяння, передбачені у КК України як злочини, які здатні заподіювати істотну шкоду реалізації основних напрямів діяльності держави щодо забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам і, відповідно, вчиняються всупереч приписам Конституції України. Як зауважує Л.Мошняга, на відміну від інших злочинів проти основ національної безпеки України, а саме на відміну від злочинів проти основ зовнішньої безпеки (ст. ст. 111, 114 КК) та злочинів проти основ внутрішньої безпеки і економічної системи України (ст. 113 КК), є група злочинів, що полягають у вчиненні діянь, які мають спеціальну протиправність – конституцій-

---

⁴³ Чернишова Н.В. Кримінальне право України. Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін ; під ред. В.М. Бовсуновського. – К., 1995. – С. 23.

⁴⁴ Там само. – С. 23.

ну. До злочинів, проти конституційних основ національної безпеки, належать:

- злочини, передбачені ст. 109 КК «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»;
- злочини, передбачені ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»;
- злочини, передбачені ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча»⁴⁵.

На нашу думку, така позиція є дискусійною та повною мірою обсязі не кореспондується з теоретичними напрацюваннями у теорії кримінального права України та радянської школи кримінального права. Крім того, доцільно звернути увагу на те, що останнім часом в науці кримінального права все частіше звучать пропозиції про необхідність комплексного системного перегляду Особливої частини КК України та приведення її у відповідність з окремими положеннями Конституції України. Пропонується всі розділи Особливої частини Кримінального кодексу України згрупувати в три блоки. Перший блок має включати розділи, якими забезпечується кримінально-правова охорона інтересів особи і особистості, другий – розділи, які забезпечують охорону інтересів суспільства, третій охорону інтересів держави⁴⁶.

У жодному разі не відкидаючи напрацювань і реальних досягнень як радянського, так і українського кримінального права, автори спробують сформулювати на основі дефініцій особливо небезпечного злочину проти держави, з урахуванням сучасних економічних, соціальних і правових реалій визначення злочину проти основ національної безпеки України. При цьому насамперед варто узяти до уваги, що відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України злочином є «передбаче-

---

⁴⁵ Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України: дис. ... к.ю.н. / Л.В.Мошняга. – Х.: ХНУВС, 2011. – С.33-34.

⁴⁶ Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матер. міжнарод. наук.-практ. конф., Харків 25-26 жовт. 2001 р. / редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. – С. 8, 101

не цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину»⁴⁷.

Отже, пропонується таке визначення злочину проти основ національної безпеки України:

Злочином проти основ національної безпеки відповідно до чинного законодавства України є передбачене у Кримінальному кодексі України суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), учинене з прямим умислом, осудною фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності та посягає на конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку, а також національну безпеку в екологічній і воєнній сферах, при наявності в суб'єкта реальної можливості вільного вибору законслухняного поведіння.

1.3. Підстави кримінально-правової заборони злочинів проти основ національної безпеки України

Аналізу основ кримінально-правової заборони загалом приділено достатньо уваги. У свій час до цієї проблеми зверталися І. Гальперін⁴⁸, Г. Злобін⁴⁹, С. Келіна⁵⁰, Г. Єфремова, Г. Лежаєва, А. Ратінов, Т. Шавгулідзе⁵¹. Спеціальні дослідження цієї проблеми присвятили В. Філімонов⁵², П. Тоболкін⁵³. У 1982 році в Москві

---

⁴⁷ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

⁴⁸ Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 53–55.

⁴⁹ Злобин Г.А. Основания и принципы уголовно-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 75–76.

⁵⁰ Злобин Г.А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 102–119.

⁵¹ Общественное мнение и преступления / [Г.Х. Ефремова, Г.Ш. Лежаева, А.Р. Ратинов, Т.Г.Шавгулидзе]. – Тбилиси, 1984. – С. 190–191.

⁵² Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск, 1981. – 214 с.

⁵³ Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск, 1983. – 176 с.

колективом авторів за редакцією В. Кудрявцева була підготовлена праця «Підстави кримінально-правової заборони»⁵⁴. Вадою цих робіт була надзвичайна заідеологізованість, натомість проблеми основ кримінально-правової заборони особливо небезпечних державних злочинів у них не досліджувалися.

У жовтні 1987 року в Києві відбувся IV радянсько-західно-німецький симпозіум із кримінології, кримінального права і процесу⁵⁵, де розглядалися актуальні напрями реформування кримінального й кримінально-процесуального законодавства, аналізувалися підстави кримінально-правової заборони, проблеми гласності в кримінальному судочинстві, необхідність урахування суспільної думки в законотворчості й правозастосуванні. До проблеми кримінально-правової заборони особливо небезпечних державних злочинів ніхто з учасників симпозіуму не звертався. Проте були висловлені міркування про криміналізацію суспільно небезпечних діянь, які тоді прямо могли бути використані щодо особливо небезпечних злочинів проти держави, а сьогодні – до злочинів проти основ національної безпеки України.

Так, професор С. Келіна у своїй доповіді «Підстави кримінально-правової заборони»⁵⁶, підкресливши, що діяльність законодавця не є задовільною, об'єднала всі підстави криміналізації у дві групи:

- а) соціально-психологічні;
- б) системно-правові.

До підстав першої групи віднесені:

- наявність високого ступеня суспільної небезпеки діяння (саме ця підстава повною мірою і передусім стосується злочинів проти основ національної безпеки України);
- відносна поширеність (цього щодо особливо небезпечних злочинів проти держави ми визнати не можемо, але не слід

---

⁵⁴ Основания уголовного-правового запрета. Криминализация и декриминализация / [коллектив авто-ров]. – М.: Наука, 1982. – С. 304.

⁵⁵ Материали IV Советско-западногерманского симпозиума по криминологии, уголовному праву и процессу Киев, 8-10 октября 1987 года. – К., 1990. – 160 с.

⁵⁶ Там само. – С. 6–13.

забувати, що кримінальний закон повинен працювати і на запобігання);

– відповідність кримінально-правової заборони моральним уявленням населення; правильне співвідношення позитивних і негативних наслідків уведення кримінально-правової заборони.

– До підстав криміналізації другої групи С. Келіна віднесла такі вимоги:

- відповідність нового кримінального закону Конституції;
- відповідність нормам інших галузей права і міжнародних конвенцій;
- процесуальну доказовість кримінально-правової заборони;
- міру покарання, що передбачається за новий злочин, характер його суспільної небезпечності.

Що стосується вимоги відповідності нового кримінального закону міжнародним конвенціям, вона, безперечно, актуальна, особливо в сучасних умовах⁵⁷. Так само безсумнівна й вимога про його відповідність нормам інших галузей права, оскільки саме кримінальний закон є тим останнім форпостом, об який повинні розбитися посягання на правоохоронні суспільні інтереси, що подолали попередні «рубежі оборони» (дисциплінарні, цивільно-правові, адміністративні) цих інтересів.

Натомість навряд чи можна погодитися з вимогою процесуальної доказовості кримінально-правової заборони, ступінь якої дуже суб'єктивний і залежить від здібностей, умінь і навичок, професійної підготовки особи, яка її оцінює. Обравши таку точку зору (автори навмисно доводять ситуацію до абсурду), можна заявити: майстерність співробітників іноземних розвідувальних служб настільки висока, що нам ніколи процесуальним шляхом не вдасться довести здійснення ними шпигунської діяльності проти України, а тому ст. 114 із КК України варто виключити.

Звичайно, у Кримінальному кодексі не повинно бути «мертво-народжених» норм, коли ступінь суспільної небезпеки діян-

---

⁵⁷ Стаття 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

ня незначний, а можливість доведення вчиненого практично близька до нуля; основним критерієм криміналізації суспільно небезпечного діяння повинні бути характер і ступінь його суспільної небезпеки.

Саме з цього й почав свій виступ на зазначеному симпозиумі професор М. Панов, наголосивши: *«Основним критерієм криміналізації соціально значущих вчинків людини, конкретних актів її поведіння є суспільна небезпека»*⁵⁸.

Слід зауважити, що практика кримінально-правової заборони включає як криміналізацію окремих суспільно небезпечних діянь (конструювання нових кримінально-правових норм), так і подальше удосконалення норм чинних. При цьому в диспозицію цих норм можуть входити додаткові ознаки, обставини, які є по суті справи криміналізацією цих ознак і обставин стосовно конкретного суспільно небезпечного діяння.

І. Гальперін відзначав, що вирішення питання про встановлення кримінальної відповідальності за конкретне суспільно небезпечне діяння приймається (точніше, повинне прийматися) на основі:

- вивчення поширеності діянь і оцінки їх типовості як форм суспільного поведіння;
- установлення динаміки вчинення зазначених діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують;
- визначення заподіяваної такими діяннями матеріальної та моральної шкоди;
- визначення ефективності застосованих заходів боротьби із зазначеними діяннями за допомогою права й інших форм;
- установлення найбільш типових і небезпечних об'єктивних та суб'єктивних ознак діянь;
- оцінювання можливості правового визначення ознак того чи іншого діяння як елементів складу злочину;
- установлення загальних ознак суб'єктів діянь;
- виявлення суспільної думки різних соціальних груп;

---

⁵⁸ Матеріали IV Советско-западногерманского симпозиума по криминологии, уголовному праву и процессу Киев, 8-10 октября 1987 года. – К., 1990. – С. 125–127.

– визначення можливості кримінальної юстиції в боротьбі з визначеними діяннями⁵⁹.

Цей перелік факторів, з урахуванням яких, на думку І. Гальперіна, вирішується питання про установлення кримінальної відповідальності, ніколи не використовується на практиці повною мірою.

Злочинність – складний соціальний механізм. Саме тому всебічний аналіз певного виду чи видів злочинної діяльності і правових заходів для боротьби з ними нерідко свідчить про необхідність одночасного удосконалення або конструювання інших правових норм, про їхню передислокацію в інші глави Особливої частини КК України.

У рамках цього доречно зауважити, що потребують такого переміщення злочини, передбачені у ст. 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України, але передусім ст. 258 КК України з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» в розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України. Так, визначення як родового об'єкта терористичного акту основ національної безпеки України, на думку авторів, дає привід зарахувати його до злочинів проти основ національної безпеки України.

На підтримання цієї пропозиції наведемо відповідні міркування фахівців. Так, В. Антипенко звертає увагу на те, що громадська безпека не може бути основним об'єктом тероризму, бо залякування при тероризмі виступає не самоціллю, а засобом досягнення мети впливу на основний об'єкт. Основним об'єктом тероризму є національні та наднаціональні інститути, зазіхаючи на які, винна особа досягає чи прагне досягти головної мети, порушити їх недоторканність⁶⁰.

---

⁵⁹ Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 53–55.

⁶⁰ Антипенко В.Ф. Поняття тероризму (Кримінально-правове визначення) / В.Ф. Антипенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93.

Б. Романюк, В. Журавльов та В. Коваленко визначають як родовий об'єкт терористичного акту основи національної безпеки, обґрунтовуючи це тим, що тероризм пов'язаний із репресивною, жорстокою формою боротьби з політичними і класовими противниками насильницькими методами залякування⁶¹.

В. Ліпкан зауважує, що тероризм є дестабілізуючим чинником і становить серйозну загрозу національній безпеці України, отже, національна безпека виступає об'єктом захисту від тероризму⁶².

Р. Гасанов, В. Зеленецький, В. Ємельянов, В. Настюк, В. Пилипчук наголошують, що *«основним об'єктом терористичних злочинів виступають різноманітні сфери життєдіяльності людей, національні та наднаціональні інститути, посягання на які зумовлюють цілі терористів, які за своєю значущістю можуть бути більш важливими, ніж громадська безпека (наприклад, основи національної безпеки України)»*⁶³.

Боротьба з терористичною діяльністю, у тому числі з міжнародним тероризмом, є для людства завданням номер один. Не даремно, оцінюючи сучасний стан міжнародної безпеки і беручи до уваги нові фактори, що загрожують цій безпеці, тобто «нові ризики», західноєвропейські юристи виділяють серед них тероризм поряд із контрабандою наркотиків і міжнародною злочинністю⁶⁴.

Останнім часом ведеться багато дискусій з актуальних проблем протидії тероризму і терористичній діяльності. Представляються авторські наукові підходи до визначення місця цих

---

⁶¹ Кримінально-правове визначення тероризму. [В.П. Журавльов, Б.В. Романюк, В.В. Коваленко та ін.] // Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби / за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 24–35; Романюк Б. Щодо кримінально-правового визначення поняття тероризму / Б.Романюк, В.Коваленко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 71–75.

⁶² Ліпкін В.А. Тероризм і національна безпека України / В.А.Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – С. 168.

⁶³ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін. ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х.: Право, 2008 – С. 79.

⁶⁴ *Полити Алесандро*. Нові транснаціональні ризики і європейська безпека. / Алесандро Полити / Дослідний інститут ВЗС по питанням безпеки. Париж, жовтень 1997 р. – К., 1997.

злочинів в системі Особливої частини КК України. Однак це питання досі залишається дискусійним. Сьогодні в теорії кримінального права України існує три основних підходи до розуміння цього дискусійного питання. Перед розкриттям порушеної теми слід звернути увагу на те, що при застосуванні терміну «терористична діяльність» автор має на увазі злочини, передбачені у статтях 258–258-5 КК України. Позиція авторів ґрунтується на тому, що в чинній редакції Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV визначено, що: «терористична діяльність» – діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму».

До першого підходу розуміння порушеного дискусійного питання слід віднести загальноприйнятий підхід, який знайшов своє відображення в чинному КК України. Відповідно до нього такі злочини як в ст. 258 (терористичний акт); ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258-3 (створення терористичної групи і терористичної організації); ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) ; ст. 258-5 (фінансування тероризму) розташовані в розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України, тобто законодавець визначив, що саме громадська безпека потребує охорони від цих злочинів.

Дана позиція аргументована розробниками чинного КК України тим, які розглядаються злочини, вчиняються загальнонебезпечним способом. У теорії кримінального права України думку про те, що родовим об'єктом злочинів, передбачених у статтях 258-258-5 КК України, є громадська безпека підтриму-

---

ють такі українські вчені, як Л. Багрій-Шахматов, В. Ємельянов, А. Ізетов, С. Мохончук, М. Семікін та інші⁶⁵.

Однак, така позиція є вкрай дискусійною оскільки такі злочини, як диверсія (ст. 113 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України), також вчиняються загальнонебезпечним способом, але вони розташовані у відповідних розділах I «Злочини проти національної безпеки України» і XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України.

В. Антіпенко, досліджуючи об'єкт тероризму як суспільно небезпечного діяння, звертає увагу на те, що громадська безпека не може бути основним об'єктом тероризму, тому залякування при тероризмі виступає не самоціллю, а засобом досягнення мети впливу на основний об'єкт, ніж реалізується спонукання відповідних осіб до прийнятних для терористів рішень. Основним об'єктом тероризму є національні та наднаціональні інститути, посягаючи на які винний досягає (прагне досягти) головної мети – порушити їх недоторканність⁶⁶. Позицію В. Антіпенка в монографії «Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства» поділяють В. Ємельянов, Л. Новікова, М. Семікін. З цього приводу вони відзначають, що кінцева мета терористичної діяльності (на будь-якому етапі її розвитку) – це створення в суспільстві стану страху за рахунок демонстративного вчинення якихось

---

⁶⁵ Багрій-Шахматов Л.В. Ответственность за терроризм в новом Уголовном кодексе Украины // Новый Кримінальний кодекс України: питання застосування: вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового Кримінального кодексу України», 25-26 жовтня 2001 р. м. Харків / В.В. Сташис та ін. (голов. ред. редкол.); Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого та ін. – К. Юрінком Інтер, Х., 2002. – С.182-185; Ємельянов В.П. Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Х.: «Рубікон», 1997. С. 147; Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: моногр. / А.Е.Ізетов; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П. Ємельянова. – Х.: Право, 2010. – С.71; Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.М. Мохончук. – Харьков, 1999. – С. 85.

⁶⁶ Антіпенко В.Ф. Поняття тероризму (Кримінально-правове визначення) / В.Ф. Антіпенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93.

дій для спонукання відповідних органів влади, фізичних або юридичних осіб до прийняття вигідних для терористів рішень. Саме ця кінцева мета і визначає справжній основний об'єкт терористичної діяльності⁶⁷.

Таким чином, законодавець всупереч канонам кримінально-правової науки, зараховуючи склади злочину які охоплюють поняття терористична діяльність в розділ «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України наділяє фактично додатковий об'єкт ознаками основного. Крім того, буде дуже цікаво визначити об'єкт злочину, передбаченого у ст. 258-5 (фінансування тероризму) КК України. Яким чином при здійсненні фінансування тероризму особа порушить громадську безпеку? В принципі зазначена позиція вчених здається не достатньо обґрунтованою, оскільки базується на визначенні поняття «громадська безпека», що в Україні не передбачено законодавчо порівняно з поняттям «національна безпека», яке має чіткі законодавчі рамки. Крім того, яким чином така аргументація спрацює, у разі вчинення терористичного акту на атомному об'єкті і т.д. Або яким чином цілі терористів – провокація військового конфлікту чи міжнародного ускладнення, або реалізація певних політичних поглядів шляхом вимоги терористів зміни конституційного ладу в країні буде зазіхати на громадську безпеку при наявності в Особливої частини КК України розділів – «Злочини проти основ національної безпеки України» і «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»? Відповідь очевидна. Слід зазначити, що фінансування тероризму за своєю суттю носить транснаціональний характер і може завдати істотної шкоди міжнародному правопорядку в цілому. Йдеться насамперед про фінансування міжнародної терористичної діяльності. Не слід забувати про можливість зрощування такої протиправної діяльності з організованою транснаціональною злочинністю (торгівля наркотиками, піратство та ін.).

---

⁶⁷ Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання анти терористичного законодавства: моногр. / В.П. Ємельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семикін; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Харків: Вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 24.

До другого підходу слід віднести позицію Р. Гасанова, В. Зеленецького, В. Ємельянова, В. Настюка, В. Піліпчука які пропонують терористичні злочини (статті 258-258-5 КК України) виключити з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» та передбачити склади терористичних злочинів у новому окремому розділі «Терористичні злочини». Така пропозиція аргументується особливістю терористичних злочинів, множинністю об'єктів та їх багатомірністю. Зокрема наголошується, що громадська безпека, яка визнається основним об'єктом складів терористичних злочинів, хоча завжди і є об'єктом посягання, але не основним, а додатковим. Основним об'єктом терористичних злочинів виступають різні сфери життєдіяльності людей, національні та наднаціональні інститути, посягання на які обумовлюють цілі тероризму, які за своєю значимістю можуть бути більш важливими, ніж громадська безпека (наприклад, основи національної безпеки України)⁶⁸.

До третього підходу варто віднести підхід згідно з яким ряд злочинів, які охоплює поняття терористична діяльність, варто зарахувати до злочинів проти основ національної безпеки України і проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку⁶⁹.

Слід зазначити, що в 1937 році на черговій конференції з уніфікації кримінального законодавства Лігою Націй було офіційно зафіксовано поняття тероризму в рамках Конвенції про запобігання та покарання актів тероризму. У цьому документі терористичні акти кваліфікувалися як «злочинні дії, що здійснюються проти держави з тим, щоб викликати страх серед окремих осіб, груп осіб або населення».

Крім того, в Концепції про боротьбу з тероризмом затвердженій Указом Президента України № 230 від 25 квітня 2013 року з посиланням на ООН визнається, що тероризм є одним з найсерйозніших загроз міжнародному миру і безпеці людства.

---

⁶⁸ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Х.: Право, 2008. – С. 79.

⁶⁹ Шамара О.В. Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти): моногр. / О.В. Шамара, О.Ф. Бантишев. – К.: Наук.-вид. відділ Національної академії Служби безпеки України, 2011. – С. 117–128.

Тому, зважаючи на це та інші міжнародні нормативно-правові, акти ратифіковані Україною, доречно до системи злочинів проти миру і безпеки людства додати міжнародний тероризм. Крім того, відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», де зокрема визначено, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є: у сфері державної безпеки – злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму.

Російськими вченими також звертається увага на прогалини в Кримінальному кодексі Російської Федерації, а саме виділяється питання криміналізації міжнародного тероризму та розміщення цієї кримінально-правової норми у главі 34 «Злочини проти миру і безпеки людства» Особливої частини КК Російської Федерації⁷⁰.

Останнім часом в науці кримінального права України все частіше лунають пропозиції про необхідність комплексного системного перегляду Особливої частини КК України та приведення її у відповідність з окремими положеннями Конституції України. Пропонується всі розділи Особливої частини КК України згрупувати в три блоки. Перший блок має включати розділи, якими забезпечується кримінально-правова охорона інтересів особи і особистості, другий – розділи, які забезпечують охорону інтересів суспільства, третій охорону інтересів держави⁷¹.

Беручи до уваги, що в ч. 1 ст. 1 КК України закріплено, що завдання КК України – правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, запобігання злочинам, а також у рамках нової архітектоніки побудови Особливої частини КК України

---

⁷⁰ Лунев В.В. Тенденции терроризма и уголовно-правовой борьбы с ним. Социальные и психологические проблемы с международным терроризмом / В.В.Лунев. – М.: Наука, 2002. – С. 105.

⁷¹ Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матер. міжнарод. наук.-практ. конф., Харків 25-26 жовт. 2001 р. / редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. – С. 8, 101.

цілком логічним є розміщення складів злочинів зарахованих до терористичної діяльності, злочинів проти основ національної безпеки України, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в блок – охорона інтересів держави.

Найбільш сучасну точку зору з цього питання висловив у своїй науковій доповіді при врученні диплома почесного доктора МГУ видний японський юрист Нісихіра Хароу. Згадавши слова Беккарія про те, що закон повинен бути заснований на необхідності захищати «сховище» загального блага від посягань окремих осіб, Нісихіра Хароу зауважив, що джерелом обґрунтування права держави на кримінальне покарання можна назвати «потребу народу в здійсненні кари»⁷². У цілому, якщо говорити про підстави кримінально-правової заборони злочинів проти основ національної безпеки України, «потреба народу в здійсненні кари» за їхнє вчинення здебільшого не викликає сумнівів.

Що стосується основ кримінально-правової заборони діянь, наприклад передбачених у ст. 109 КК України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), то її обґрунтованість і доцільність варто оцінювати з урахуванням того, що у цій статті КК України передбачається відповідальність за шість форм злочинної діяльності:

- дії, вчинені з метою насильницької зміни конституційного ладу України;
- дії, вчинені з метою насильницького повалення конституційного ладу України;
- дії, вчинені з метою насильницького захоплення державної влади в Україні;
- змова про здійснення зазначених вище дій;
- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади;
- розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

---

⁷² *Нисихира Хароу*. Обоснование права государства на осуществление уголовного наказания / Нисихира Хароу // Вестник Московского университета. – 1991. – С. 74.

Будь-які дії, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу, на захоплення державної влади, якщо і не є державною зрадою, то дуже до неї близькі, межують із нею. Достатньо згадати, що в ч. 1 ст. 56 КК України 1960 року однією з форм зради Батьківщині названо змову з метою захоплення влади.

У статті 5 Конституції України чітко визначено, що:

«Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу»⁷³.

Таким чином, будь-які спроби, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу чи на захоплення державної влади, становлять посягання на суверенітет народу України, який є єдиним джерелом влади в Україні, закон цілком справедливо установив за такого роду суспільно небезпечні діяння кримінальну відповідальність.

Що стосується підстав кримінально-правової заборони діянь, передбачених у ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) КК України, то їх обґрунтованість і доцільність варто оцінювати з урахуванням того, що названа кримінально-правова норма передбачає відповідальність за чотири форми злочинної діяльності:

- умисні дії, вчинені з метою зміни меж території України в порушення порядку, встановленого Конституцією України;
- умисні дії, вчинені з метою зміни державного кордону України в порушення порядку, встановленого Конституцією України;
- публічні заклики до таких дій;
- поширення матеріалів із закликами до зазначених дій.

Протиправна зміна кордону або меж території України в порушення порядку, встановленого Конституцією України, може

---

⁷³ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

стати засобом досягнення різного роду непорядних політичних цілей, включаючи підривні, терористичні й ін. У ч. 3 ст. 2 Конституції України визначено, що «*територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою*»⁷⁴.

Стосовно публічних закликів до вчинення таких дій і поширення матеріалів із подібними закликами доцільність установлення кримінальної відповідальності за такого роду прояви зумовлена необхідністю боротьби зі спеціальним підбурюванням у широкому розумінні слова, коли, на відміну від звичайного підбурювання (ч. 4 ст. 27 КК України), винний намагається схилити до здійснення злочину невизначене широке коло осіб. Оскільки подібного роду спеціальне підбурювання становить підвищену суспільну небезпеку, законодавець виділив його в окремі форми злочинної діяльності (у злочинах проти основ національної безпеки України відповідальність за спеціальне підбурювання передбачена в ст. 109 і ст. 111 КК України).

У будь-якому випадку, кримінально-правова заборона діяльності, пов'язаної з посяганням на територіальну цілісність і недоторканність України, доцільна, справедлива й виправдана. Однак на практиці такі цілеспрямовані заклики треба відмежовувати від безвідповідальної балаканини. У цьому зв'язку доречним буде згадати, що у параграфі 2385 розділу 18 Зводу законів США передбачено кримінальну відповідальність за відстоювання ідей про необхідність повалення будь-якого уряду США. Згаданий параграф відтворив положення «Акта про реєстрацію іноземців», прийнятого в 1940 році й відомого як закон Сміта.

У 1957 році Верховний суд США в порядку конституційного нагляду «заморозив» дію цього закону, а в 1969 році дав загальнообов'язкове роз'яснення, зазначивши, що будь-які заклики до повалення уряду будь-якого рівня лише тоді кримінально карані, коли вони є підбурюванням до насильницьких дій проти установ державної влади й коли такі дії можуть реально відбутися.

---

⁷⁴ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Звичайно, судити про те, коли вони можуть реально відбутися на практиці дуже важко, але що стосується положення в частині того, що усякі заклики до повалення уряду будь-якого рівня лише тоді кримінально карані, коли вони є підбурюванням до насильницьких дій проти установ державної влади, то з ним слід цілком погодитися.

Як зазначив із цього приводу В. Власихін, *«тим самим Верховний Суд надав правові гарантії свободи слова політичним противникам держави»*. І далі він обґрунтовано говорить про те, що *«кримінальне законодавство повинно застосовуватися не проти закликів до скоєння вчиненого, а й проти підбурювання до насильницьких дій проти конкретних державних інститутів»*⁷⁵.

Не викликає й не може викликати ні в кого сумнівів питання про доцільність суворої відповідальності за державну зраду (ч. 1 ст. 111 КК України), яка за всіх часів у всіх народів належала до одного з найбтяжчих і найбільше суворо караних злочинних діянь. Визнання державної зради найтяжчим із злочинів зумовлено її винятковою суспільною небезпекою. Будь-який зрадницький прояв із боку громадянина України є свідомим порушенням вірності своїй Батьківщині, зрадою інтересів свого народу.

У статті 111 КК України передбачено відповідальність за три форми державної зради:

- перехід на сторону ворога в умовах воєнного стану чи в період збройного конфлікту;
- шпигунство;
- надання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

За інших рівних умов найбільшу небезпеку державна зрада становить в умовах війни, у період військового конфлікту, коли вона може призвести до провалу намічених бойових операцій, захоплення противником засобів ведення війни, загибелі мирного населення й т. ін. Так, перехід на сторону ворога колишньо-

---

⁷⁵ Власихин В.А. Из выступления на круглом столе / В.А. Власихин // Социалистическое правовое государство: Концепция и пути реализации. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 311.

го командуючого Другою ударною армією Волховського фронту генерал-лейтенанта Андрія Власова привів до втрати значної території, бойової техніки, загибелі й полону військовослужбовців Радянської армії. Згодом, співпрацюючи з фашистською владою, Власов проводив роботу зі створення розвідувальних шкіл, у яких готували агентів для шпигунської, диверсійної й терористичної діяльності в тилу Радянської армії.

Кажучи про суспільну небезпеку державної зради й доцільність установлення суворої кримінальної відповідальності за такого роду діяння, доречно згадати, що вже в Законах XII таблиць – основному джерелі найдавнішого римського права, що зраховують до 451-450 рр. до н.е., – було визначено: *«Нехай зберігає свою силу навіки позов проти зрадника»*⁷⁶.

І сьогодні ми не маємо вичерпних даних про те, яких людських жертв і якого матеріального збитку було завдано народам колишнього СРСР у роки Великої Вітчизняної війни внаслідок злочинів зрадників Батьківщини, котрі перейшли у воєнний час на сторону ворога. Найсерйозніші наслідки можуть настати для нашої держави у результаті як шпигунських дій громадянина України, так і надання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Доцільність і обґрунтованість установлення найсуворішої міри відповідальності за посягання на життя державного чи суспільного діяча України (ст. 112 КК України) також ні в кого не викликає сумнівів, оскільки в подібних випадках мова йде не тільки про посягання на політичну систему держави, державну владу, внутрішню безпеку України, але й про одночасне посягання на людське життя – вищу цінність.

Особливу суспільну небезпеку така злочинна діяльність може становити в умовах надзвичайного стану, у воєнний час, у бойовій обстановці. Відомо, що широку підготовку до подібних дій проводили розвідувальні органи фашистської Німеччини в період Великої Вітчизняної війни. Так, у вересні 1944 року

---

⁷⁶ Закони XII таблиц // Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 45.

на територію СРСР під керівництвом імперської безпеки був закинутий під виглядом бойового офіцера, героя Радянського Союзу дехто Таврін, який одержав завдання вчинити терористичний акт стосовно Верховного Головнокомандуючого Збройними Силами СРСР. На підготовку Тавріна гестапо витратило близько п'яти мільйонів марок. У випадку успіху цієї операції керівництво служби безпеки фашистської Німеччини розраховувало посягти паніку серед радянських людей, зупинити наступ Радянської Армії, внести розкол в антигітлерівську коаліцію і врятувати рейх від остаточного розгрому.

Історія свідчить, що різного роду деструктивні, по-екстремістському налаштовані сили за всіх часів розглядали такого роду дії як один із засобів досягнення бажаних цілей. Тут може виникнути питання лише про коло осіб, особливо охоронюваних кримінальним законом, але цю проблему автори розкривають трохи нижче.

Відповідальність за діяння, аналогічні передбаченим у ст. 113 (диверсія) КК України, відомі кримінальному законодавству всіх цивілізованих країн світу. Так, Кримінальний кодекс Швеції вирізняє у ст. 4 – диверсію та у ст. 5 – тяжку диверсію, відносячи ці злочини до загальнонебезпечних⁷⁷.

Диверсійні прояви можуть спричиняти численні людські жертви, як було, приміром, при здійсненні диверсійних вибухів у Москві злочинною групою Затикяна, Степаняна і Богдасаряна, члени якої 8 січня 1977 року заклали вибухові пристрої у вагон московського метро, а 25 жовтня – в магазині й на вулиці.

Варто мати на увазі, що науково-технічний прогрес розширює можливості здійснення диверсійних актів не тільки шляхом застосування нових засобів руйнування і знищення людей, але й за допомогою збільшення кола предметів посягання цього злочину.

Що стосується таких форм диверсії, як вчинення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій і епіфітотій, доцільність та обґрунтова-

---

⁷⁷ Уголовный кодекс Швеции / [науч. ред. Н.Ф.Кузнецова и С.С.Беляев ; пер. С.С.Беляева]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С. 100–102.

ність кримінально-правової заборони такого роду діянь можуть здатися проблематичними і викликати певні заперечення у зв'язку з тим, що практиці, на щастя, подібні факти не відомі. Однак ми, зрештою, повинні засвоїти просту істину: законодавець, закон мають крокувати попереду злочинця, злочинності. Ми вже не раз опинялися в ситуації, коли злочинці завдавали збитку окремим особам, суспільству, державі й уникали відповідальності за вчинене завдяки тому, що законодавець не спрогнозував можливості прояву в реальному житті такого роду діянь і завчасно не сконструював відповідних кримінально-правових норм, не передбачив санкцій. Злочинці дуже спритно користуються пробілами в законі для досягнення своїх цілей.

Саме тому в 1931 році на IV конференції з уніфікації кримінального законодавства відзначалося, що *«кримінальне законодавство повинне охопити всі нові форми злочинності, навіть якщо цих форм у деяких країнах ще немає»*.

Шпигунство, вчинене іноземним громадянином або особою без громадянства (ст. 114 КК України), може завдати серйозної шкоди зовнішній безпеці України. Лише наявність подібних кримінально-правових норм у кримінальних кодексах усіх цивілізованих держав світу свідчить про необхідність, доцільність, справедливості боротьби з такими діями саме шляхом кримінально-правової репресії. Наприклад, у Кримінальному кодексі Франції передбачено главу I про зраду та шпionаж, де у ст. 411-1 ідеться, що діяння, визначені у ст. 411-2 – 411-11, утворюють зраду, якщо вони вчинені громадянами Франції або військовослужбовцями, які перебувають на службі Франції, і шпionаж, якщо вони вчинені іншими особами⁷⁸.

Перехід добутих шпигунами відомостей у розпорядження держави (держав), котрі проводять ворожу Україні діяльність, створює сприятливі умови для проведення різного роду підривних акцій. Заволодіння державами відомостями, що становлять державну таємницю України, може спричинити зрив конкретних військових заходів, негативно позначитися на авто-

---

⁷⁸ Уголовный кодекс Франции / [науч. ред. Л.В. Головки, Н.Е. Крыловой ; пер. и предисл. Н.Е. Крыловой]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 650 с.

ритеті нашої держави, призвести до ускладнення міжнародних відносин України з іншими державами, завдати економічної шкоди.

Підвищена суспільна небезпека шпигунства, а отже, і обґрунтованість кримінально-правової заборони такого роду діянь визначається також і тим, що воно може бути спрямоване на забезпечення ворожих акцій із безпосереднього підриву суспільного й державного ладу України. За допомогою шпигунських акцій може добуватися інформація, необхідна для підготовки до здійснення терористичних актів, диверсій, схилення громадян України до державної зради тощо.

1.4. Поняття кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України

Проблема кваліфікації виникла із зародженням кримінального права як системи норм: наявність кількох норм про відповідальність за окремі види злочинів передбачає вибір тієї, яка підлягає застосуванню в конкретному випадку, отже, кваліфікацію скоєного.

Ще в 1954 році А. Піонтковський, розглядаючи склад злочину як єдину підставу кримінальної відповідальності, відзначав, що порушувати кримінальну справу можна лише в тому випадку, коли є достатні підстави вважати, що в тій чи іншій події наявні ознаки складу злочину⁷⁹.

Коли ми говоримо про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особами суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, слід зауважити, що в теорії кримінального права наявне узагальнене, абстрактне поняття складу злочину, а в житті, на практиці ми маємо справу зі складом конкретного злочину. Співвідносяться ці поняття, як загальне і часткове, форма і зміст. Коли ми говоримо «державна зрада», то маємо на увазі склад державної зради загалом. Говорячи про державну зраду в тій чи іншій її формі, вчинену

---

⁷⁹ Піонтковський А.А. Вопросы общей части уголовного права в практике судебных-прокурорских органов / А.А. Пионтковский. - М.: Госюриздат, 1954. - С. 33.

громадянином Н., ми маємо на увазі склад конкретного злочину, вчиненого конкретною особою.

Чи є склад злочину підставою кримінальної відповідальності? Після набуття чинності КК України 2001 року відповідь на це питання може бути тільки стверджувальною, оскільки в ч. 1 ст. 2 (підстава кримінальної відповідальності) передбачено, що *«підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом»*.

Отже, до порушення кримінальної справи необхідно попередньо кваліфікувати ту чи іншу «подію» стосовно конкретного складу злочину, тобто дати їй відповідну чітку й однозначну оцінку.

Склад злочину, його елементи й ознаки є тим мірилом, критерієм, на який слід орієнтуватися, кваліфікуючи конкретне злочинне діяння. Тут доречно згадати, що А. Санталов у 1982 році писав: *«...здійснення суспільно небезпечного діяння, що передбачене кримінальним законом, при наявності можливості обрати поведінку, не заборонену правом, обґрунтовує відповідальність особи за протиправне діяння...»*⁸⁰.

Підсумовуючи викладене вище, можна сказати, що підставою кримінальної відповідальності є наявність у вчинку конкретної особи складу злочину (усіх його елементів і їхніх ознак): *«... склад злочину становить строгу єдність його елементів, помилка у визначенні якої або окремого елемента впливає на оцінку складу злочину в цілому»*⁸¹. Тільки комплексний, усебічний глибокий аналіз усіх елементів складу злочину і їхніх ознак, їхнє порівняння, вивчення їхнього взаємозв'язку, взаємозалежності, а також співвідношення діяння в цілому з іншими соціальними явищами і фактами, на тлі й у зв'язку з якими це діяння відбувалося, може дозволити безпомилково вирішити питання кваліфікації злочинного діяння у суворій

---

⁸⁰ Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности / А.И. Санталов. – Л., 1982. – С.3.

⁸¹ Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М.Брайнин. – М.: Юр. лит., 1967. – С. 117.

відповідності із законом, в якому передбачена відповідальність саме за це діяння.

Як більш, так і менш сувора юридична оцінка вчиненого є порушенням законності, законних прав й інтересів особи, суспільства, держави.

У будь-якому випадку особа, притягнута до кримінальної відповідальності, має право заявити: «Якщо я убивця, я не хочу, щоб мене уважали злодієм»⁸².

Вперше в радянській юридичній науці до проблем кваліфікації злочинів у їх повній мірі звернувся В. Кудрявцев у 1963 році, зауваживши, що кваліфікація злочину має два значення:

- процес установлення ознак того чи іншого складу злочину в діях особи;
- результат цієї діяльності судових і слідчо-прокурорських органів – офіційне визнання й закріплення у відповідному юридичному акті (постанові слідчого, обвинувальному висновку, судовому вироку чи ухвалі) відповідності ознак вчиненого діяння складу злочину⁸³.

У будь-якому випадку кваліфікація як результат такої діяльності судових і слідчо-прокурорських органів повинна ґрунтуватися на процесі встановлення ознак того чи іншого складу злочину в діях особи, що неможливо без чіткого засвоєння й розуміння цих ознак щодо конкретного діяння.

Кримінально-правова кваліфікація – це процес, який протікає в часі, складається з певних стадій та етапів. На початкових стадіях кваліфікації неможливо визначити вид кримінально-правової кваліфікації. Така кваліфікація закінчується (має своїм результатом) загальний висновок про злочинність чи незлочинність діяння, а результатами окремих видів кваліфікації є установлення конкретного типу поведінки, передбаченої в кримінальному законі. Як слушно зазначає В. Навроцький, кримінально-правова кваліфікація – це діяльність, у процесі

---

⁸² Герцен А.И. Былое и думы / А.И.Герцен. – [Сочинения в 9-ти томах]. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1956. – Т. 4. – С. 284.

⁸³ Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Государственное издательство юрид. лит., 1963. – С. 7.

якої вирішуються питання не лише матеріального кримінального права, але й процесу. Тому вона включає як аналіз фактичних обставин справи, вибір правової норми, так і обґрунтування кваліфікації (того, що має застосовуватися саме ця, а не інша правова норма) та її юридичне закріплення в процесуальних документах⁸⁴.

Кваліфікуючи конкретне діяння, ми ніби прикладаємо його до лекала як до строго визначеної форми, до загального поняття складу злочину цього виду (державна зрада; шпигунство; диверсія й ін.) і лише повній тотожності всіх обов'язкових ознак елементів цього складу злочину можемо вирішувати питання про офіційне визнання й закріплення в належному юридичному акті відповідності ознак вчиненого злочину визначеній статті КК України. При цьому обов'язкова наявність єдності двох моментів: глибоке теоретичне знання особою, яка проводить процес кваліфікації, елементів і ознак відповідного складу злочину та безпомилкове установлення їхньої присутності в конкретному вчинку тієї чи іншої особи.

Отже, варто погодитися з В. Кудрявцевим, який трактує кваліфікацію злочину як *«...установлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою»*⁸⁵. Саме нормою, а не статтею закону, оскільки, як відомо, поняття «норма права» і «стаття закону» не завжди ідентичні. Логічна структура правової норми, як правило, не збігається зі статтями нормативних актів, іноді її доводиться конструювати самому, оскільки статті законів викладаються лаконічно. У деяких статтях закону може бути не одна, а дві-три норми права, а в деяких тільки частини правової норми⁸⁶.

---

⁸⁴ Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н.: спец. 12.00.08 / В.О. Навроцький. – Х., 2000. – С. 14.

⁸⁵ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 7–8.

⁸⁶ Котюк В.О. Основи держави і права / В.О.Котюк. – К., 1995. – С. 27.

Скажімо, при кваліфікації державної зради у формі шпигунства недостатньо звернутися до тексту ч. 1 ст. 111 КК України, але «самостійно конструюючи правову норму», варто використати текст ст. 114 КК України, що містить опис об'єктивної сторони шпигунства, а також Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ⁸⁷, Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 року № 2338-ІІІ⁸⁸, в необхідних випадках – статті Загальної частини КК України про суб'єкт злочину (ст. 18); про осудність (ст. 19); вік, із якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22); умисел і його види (ст. 24); співучасть (ст. 27) і т. ін. Отже, при кваліфікації будь-якого злочинного діяння ми повинні мати на увазі, що конкретна стаття Особливої частини кримінального закону завжди є лише складовою юридичної норми.

У цьому зв'язку не можна не погодитися з В.Кудрявцевим, який, розглядаючи тезу, що кваліфікація злочинів означає застосування статей Особливої частини кримінального права в результаті встановлення відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам конкретного злочину, передбаченого однією зі статей Особливої частини Кримінального кодексу⁸⁹, писав: *«Це правильне у своїй основі визначення потребує, однак, деяких уточнень. Статті Особливої частини містять ознаки не конкретного злочину, а складу, тобто узагальнені ознаки злочину окремого виду. Кваліфікація злочину обов'язково передбачає використання, якщо не усіх, то значної частини норм Загальної частини кримінального законодавства (наприклад, щодо ознак суб'єкта злочину)»*⁹⁰.

Тому, говорячи про застосування для кваліфікації норми Особливої частини КК України, ми допускаємо деяку умовність. При кваліфікації злочину ми справді посилаємося у вирок (ухвалі, постанові по конкретній кримінальній справі) на статтю Особливої частини КК України, хоча передбачається, що

---

⁸⁷ Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

⁸⁸ Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 5 – Ст. 701.

⁸⁹ Уголовное право. Часть Особенная. – М., 1968. – С. 11.

⁹⁰ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 11–12.

при цьому використовувались і деякі норми Загальної частини КК України. Причому статті Загальної частини КК України мають на увазі при кваліфікації усіх без винятку злочинів проти основ національної безпеки незалежно від того, закінчений цей злочин чи ні; зроблений він у співучасті чи без такої. Річ у тім, що, приміром, у жодній зі статей Особливої частини КК України не згадується вік суб'єкта злочину і в кожному конкретному випадку для вирішення цього питання ми звертаємося до ст. 22 КК України.

Підводячи підсумок, слід погодитися з В.Навроцьким, що: *«З поняття кримінально-правової кваліфікації випливає, що вона лежить у встановленій нормі права (чи декількох правових норм), що передбачає вчинене і виступає основами кваліфікації. Однак при юридичному закріпленні результатів кваліфікації звертаються до статті кримінального закону, у якій викладена ця норма. Кримінально-правова норма об'єктивізується у вказівці на статтю кримінального закону, ... подальший аналіз нормативної підстави кваліфікації повинен полягати у виявленні того, які кримінально-правові норми використовуються при кваліфікації й до яких статей нормативно-правових актів слід звертатися для виявлення змісту відповідних правових норм, на які з них варто посилатися»⁹¹.*

Тут слід зазначити, що під кримінально-правовою нормою (нормою кримінального права) слід розуміти загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється (санкціонується) і виконання якого забезпечується (гарантується) державою шляхом установа відповідного покарання за його порушення. Кримінально-правова норма здебільшого складається з двох частин: диспозиції, в якій викладено ознаки злочинного діяння, та санкції, яка визначає вид і розмір покарання за злочин, зазначений у диспозиції.

Кваліфікація злочинів може бути як легальна (офіційна), так і доктринальна (неофіційна). Визначаючи ці два види кваліфікації, В. Тацій зауважує, що легальна (офіційна) кваліфікація –

---

⁹¹ *Навроцький В.О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – С. 189.

це така кваліфікація, що здійснюється по конкретній кримінальній справі (факту, правопорушенню) уповноваженими на це представниками держави (слідчим, прокурором, судом); її висновки закріплюються у правових документах (постанові, ухвалі, вирокі і т. д.). Тільки така кваліфікація є одним із видів правозастосовної діяльності тому неминуче спричиняє правові наслідки передбачені законом (наприклад, слугує підставою для порушення кримінальної справи, застосування запобіжного заходу, вирокі суду тощо).

Доктринальна (неофіційна) кваліфікація – це відповідна правова оцінка злочинного діяння, що виходить від неофіційних осіб і, головне, не одержує правового закріплення в будь-якому процесуальному акті⁹².

Загалом кожна кваліфікація злочинів є відповідною юридичною оцінкою конкретного вчиненого, чиненого чи підготовлюваного протиправного кримінально карного вчинку конкретної фізичної особи відповідно до норми кримінального закону. Отже, згідно з чинним законодавством кваліфікація злочину, як було зазначено вище, – це юридична, тобто кримінально-правова оцінка, кримінально караного вчинку конкретної фізичної особи.

Мабуть, не провина, а біда авторів часів Радянського Союзу, що вони повинні були писати таке: *«Правильно кваліфікувати злочин – значить із марксистсько-ленінських позицій, із позицій радянського закону оцінити юридичну, отже, суспільно-політичну сутність цього злочину, установити його відповідність тій правовій нормі, що описує в типовому вигляді подібне діяння. Правильно кваліфікувати злочин – значить свято дотримуватися усіх положень кримінального закону, що ототожнює колективний розум і волю трудящих, політику Комуністичної партії й Радянського уряду»*⁹³.

При кваліфікації злочинного діяння всяка політика повинна бути виключена. Політика як сфера діяльності, пов'язана з від-

---

⁹² Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Х.: Вища школа, 1988. – С. 116–117

⁹³ Левицкий Г.А. Применение советских правовых норм / Г.А. Левицкий. – М.: Юрид. лит., 1960. – С. 250.

носінами між класами, націями й соціальними групами, ядром якої є проблема завоювання, утримання та використання державної влади, участь у справах держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності, може і повинна бути при розробленні загальної концепції кримінального законодавства, визначенні першочергових завдань і головних напрямів боротьби зі злочинністю, формуванні структури й чисельності правозастосовних органів.

Саме правозастосовних, а не правоохоронних. Ні на Міністерство внутрішніх справ, ні на Службу безпеки України не покладено обов'язок охороняти право в цілому, про яку б сферу не йшла мова. Крім того, важко зрозуміти, яким чином взагалі можливо охороняти право. Використовуючи норми права як відповідний інструмент, знаряддя, ці органи ведуть боротьбу з правопорушеннями й саме тому повинні іменуватися *правозастосовними*.

До речі, звернувшись до американської термінології, ми можемо переконатися, що органи, які виконують функції, аналогічні вітчизняним правоохоронним інституціям, іменуються правозастосовними⁹⁴.

Отже, при кваліфікації злочинного діяння в повному обсязі повинні бути встановлені ознаки всіх елементів складу злочину й ознак, що їх характеризують. Приміром, якщо мова йде про вчинені з метою ослаблення держави вибухи, підпали чи інші дії, спрямовані на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень або іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, для кваліфікації подібних діянь як диверсії недостатньо установити, що вони були вчинені навмисно з метою знищення людей або перерахованого в ст. 113 КК України майна. Треба безпомилково встановити, що при цьому вина особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, діяла з метою ослаблення держави.

---

⁹⁴ Власихин В.А. Из выступления на круглом столе / В.А. Власихин // Социалистическое правовое государство: Концепция и пути реализации. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 279.

Не встановивши таку мету, незважаючи на розмір заподіяного збитку, ці дії слід кваліфікувати як умисне вбивство при обтяжуючих обставинах або як умисне знищення майна. Якщо винний не досяг чотирнадцятирічного віку, він також не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за диверсію. Докладніше питання про кваліфікацію диверсії, як і інших злочинів проти основ національної безпеки України, буде розглянуте нижче.

У цілому ж слід сказати, що перш ніж кваліфікувати злочинне діяння, треба вжити заходів для безпомилкового встановлення як усіх його елементів, так і їхніх відповідних ознак (передусім обов'язкових, а потім факультативних).

«Здійснення кваліфікації за ознаками складу злочину – це науковий метод застосування радянського кримінального законодавства», – писав Б. Курінов, – використання такого методу дасть змогу порівняти вчинене суспільно небезпечне діяння із законодавчим визначенням подібного роду діянь не за випадковими, а за найбільш істотними й типовими ознаками, згрупованими за визначеною науковою системою, – це кваліфікація за ознаками складу злочину»⁹⁵. При цьому він пропонував рухатися від об'єкта до об'єктивної сторони злочину, а уже від них – до суб'єкта й суб'єктивної сторони злочину.

Свою позицію Б. Курінов пояснював тим, що якщо суспільно небезпечне діяння було вчинено особою, що перебуває в стані неосудності, це виключає необхідність з'ясування психічного ставлення особи до зробленого діяння⁹⁶.

Аналогічна ситуація буде й у разі встановлення недосягнення особою, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, віку кримінальної відповідальності, а в деяких випадках – при вчиненні суспільно небезпечного діяння, подібного за об'єктивними ознаками до злочину із спеціальним суб'єктом, особою, яка такою не є. Отже, при кваліфікації злочину необхідне встановлення об'єктивної істини за конкретною справою, для чого потрібне

---

⁹⁵ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – С. 58–59.

⁹⁶ Там само.

чітке знання положень кримінального закону й відповідне букві закону тлумачення його термінів; глибоке знання останніх досягнень науки кримінального права. Юридичною основою кваліфікації, як слушно вказував В. Кудрявцев, слугує склад злочину⁹⁷.

Погоджуючись із Є. Смирновим, що зміст кваліфікації полягає в точному юридичному визначенні конкретного акту суспільно небезпечного вчинку як строго визначеного складу злочину, передбаченого кримінальним законом, що включає оцінку цього злочину як закінченого чи незакінченого, вчиненого одною особою або у співучасті⁹⁸, цілком підтримуємо його положення про те, що формула кваліфікації – це не тільки елемент юридичної техніки, набір визначених ознак. Вона має значно глибший зміст і наукове обґрунтування: формула кваліфікації є концентрованим вираженням підстави кримінальної відповідальності по конкретній кримінальній справі⁹⁹. Але з позицій сьогодення не можна стати на сторону Є. Смирнова, коли він, явно роблячи реверанс установленим, усталеним і освяченим силою більшовицько-комуністичної влади постулатам, пише:

«Умовами правильної кваліфікації є:

- по-перше, висока теоретична підготовка в галузі марксистсько-ленінської теорії, радянської теорії держави і права і кримінального права особи, яка здійснює кваліфікацію злочину;
- по-друге, їхня ідейна переконаність, що визначає високий рівень соціалістичної правосвідомості;
- по-третє, найсуворіше дотримання при кваліфікації злочинів принципів радянського кримінального права;
- по-четверте, досконалість кримінального закону, тобто відповідність змісту кримінально-правових норм сучасній соціально-політичній обстановці в країні, завданням і прин-

---

⁹⁷ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 238.

⁹⁸ Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления. (Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы) / Е.А. Смирнов. – К., 1974. – С. 96–97.

⁹⁹ Там само.

ципам радянського кримінального права, а також чіткість формулювань закону, зокрема однозначність застосовуваної термінології»¹⁰⁰.

Як бачимо, у перелік умов правильної кваліфікації Є. Смирнов включив поряд із необхідними й суто ідеологічні, без яких у ті часи жодна серйозна наукова праця не могла бути опублікована. Утім, можна було б не тривожити пам'ять цього шанованого вченого, якби й сьогодні до принципів кримінального права України не намагалися віднести такі, як законність, демократизм, гуманізм, патріотизм, інтернаціоналізм¹⁰¹, іменуючи їх загальними.

П. Михайленко серед принципів кримінального права України називає принцип патріотизму, принцип законності й принцип гуманізму¹⁰². У відношенні останнього виникає питання: гуманізму стосовно кого? Слід зазначити, що в нас багато говорять і пишуть про необхідність прояву гуманізму стосовно підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного, засудженого і при цьому зовсім забувають про потерпілого.

М. Коржанський до принципів кримінального права відносить такі:

- законодавчого визначення злочину;
- винної відповідальності;
- суб'єктивного ставлення у вину;
- повної відповідальності;
- пріоритету пом'якшуючих відповідальність обставин;
- сумірності покарання й тяжкості вчиненого злочину;
- повного відшкодування заподіяній злочином шкоди.

З урахуванням загальної характеристики цих принципів, М. Коржанський робить висновок: *«Принципами кримінального права є найбільш загальні нормативні положення кримінального*

---

¹⁰⁰ Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления. (Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы) / Е.А. Смирнов. – К., 1974. – С. 96–97

¹⁰¹ Чернишова Н.В. Кримінальне право України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін ; за ред. В.М. Бовсуновського. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 10.

¹⁰² Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К., 1995. – С. 8–10.

законодавства, що виконують конкретно регулятивні функції»¹⁰³. Тут не зайвим буде згадати, що принципом прийнято уважати основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.¹⁰⁴

Запропонований М. Коржанським перелік принципів надзвичайно широкий, хоча деякі його складові заслуговують на увагу, передусім принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди. П. Горобець, М. Коржанський і В. Щупаковський щодо КК України 1960 року відзначали, що принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди в чинному Кримінальному кодексі України не відображений і навіть немає спеціальних норм, у яких би він передбачався. Але він повною мірою впливає із загальних завдань кримінального законодавства.

Недостатньо розроблена в кримінальному праві проблема потерпілого від злочину. Вона має комплексний та міжгалузевий характер. Кримінальне законодавство України, на відміну від кримінального-процесуального, не дає визначення поняття «потерпілий від злочину». При цьому у кримінальному-процесуальному законодавстві передбачено можливість участі в процесі інших фізичних та юридичних осіб, яким злочином заподіяно шкоду, в статусі цивільного позивача. Таким чином, потерпілим, із погляду кримінального права України, слід уважати будь-якого правосуб'єкта, якому злочином заподіяно шкоду, тобто фізичну, юридичну особу та державу¹⁰⁵. Доречно зазначити, що в теорії кримінального права здійснювались спроби визначити це поняття. Так, М. Сенаторов стверджує: *«Потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального*

---

¹⁰³ Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права / Н.И. Коржанский. – Волгоград, 1992. – С. 14–21.

¹⁰⁴ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 3. – С. 714.

¹⁰⁵ Бантишев О.Ф. Кримінальне право України у питаннях і відповідях: посіб. / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К.: Вид. Паливода А.В., 2008. – С. 26.

закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої»¹⁰⁶.

Утім, норми Кримінального кодексу не містять положень про обов'язок злочинця відшкодувати потерпілому й суспільству завдану злочином шкоду в повному обсязі. Відсутність у Кримінальному законі таких норм пояснюється його головною концепцією – карати порушника закону. Концепції захисту, особливо захисту прав, свобод та інтересів особи (потерпілого), наш кримінальний закон не знає: про потерпілого та захист громадянина від злочину у ньому не згадується. У статті 22 (ціль покарання) КК України 1960 року про потерпілого також не йшлося¹⁰⁷.

Зазначене повною мірою можна віднести й до КК України 2001 року, у ст. 50 якого про потерпілого теж не вказано: *«Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами»*. Саме з цієї причини раніше було звернуто увагу законодавця на необхідність розроблення або загальної концепції, або Закону України *«Про соціальні й економічні гарантії відшкодування збитку, заподіяного злочинними діями фізичним і юридичним особам, суспільству, державі»*¹⁰⁸.

Крім того, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року), яка є виявом колективної волі світової спільноти, порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та інтересами жертви (потерпілого). Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведження із зазначеними осо-

---

¹⁰⁶ Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спец. 12.00.08 / М.В. Сенаторов. – Х., 2005. – С. 10.

¹⁰⁷ Воробей П.А. Завдання і дія кримінального закону / П.А. Воробей, М.Й. Коржанський, В.М. Шупаковський. – К., 1997. – С. 114.

¹⁰⁸ Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 33.

бами; визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування. На європейському рівні 24 листопада 1983 року Радою Європи прийнята Конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Комітетом міністрів Ради Європи розроблені важливі рекомендації, зокрема № R (85) 11 від 28 червня 1985 року щодо ролі потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу, № R (87) 21 від 17 вересня 1987 року щодо допомоги жертвам і запобігання віктимізації; керівні принципи захисту жертв терористичних актів від 2 березня 2005 року та ін.

На національному рівні відшкодування шкоди, завданої злочинцем потерпілому, знайшло відображення в нормах кримінального законодавства деяких іноземних країн. Так, ст.ст. 59, 60 Кримінального кодексу Швейцарії регулюють питання відшкодування потерпілому шкоди, якої він зазнав від злочину чи проступку¹⁰⁹.

Крім того, в багатьох європейських країнах велику увагу приділяють відшкодуванню збитків жертвам злочинних діянь, чому присвячено окремі правові акти. У Франції це Декрет № 86-1111 «Про відшкодування потерпілим збитку, заподіяного їм терористичними актами» від 15 жовтня 1986 року, зміст якого, поряд з іншими законодавчими актами, обумовлює виплати компенсації за матеріальну шкоду потерпілим від терористичних актів, у тому числі умови та способи виплат. В Іспанії – Королівський указ «Про відшкодування збитків жертвам збройних бандитських формувань і терористичних елементів» № 1311/1998 від 28 жовтня 1998 року. В Італії це Закон «Про заступництво жертвам терористичних та інших злочинних співтовариств» № 302 від 20 жовтня 1990 року, в Німеччині – Закон «Про компенсацію жертвам насильницьких дій» від 1976 року.

Аналіз кримінального законодавства та правозастосовної практики України з погляду їх відповідності цим стандартам свідчить про необхідність посилення захисту прав й інтересів потерпілих від злочинів, на чому також наголошує авторський

---

¹⁰⁹ Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – С. 28–30.

колектив міждисциплінарного правового дослідження «Потерпілий від злочину»¹¹⁰.

Так, за статистичними даними, кількість осіб, потерпілих від злочинів, і розміри заподіяної їм фізичної, майнової та моральної шкоди в Україні з кожним роком збільшуються. Від злочинних діянь, справи про які були розглянуті судами у 2003 р., постраждало 154,5 тис. осіб, із них 70,7 тис. – жінки. При цьому кількість потерпілих зроста порівняно з 2002 р. на 7084 особи (4,8 %), у тому числі загиблих – на 444 (8,4 %), а осіб, здоров'ю яких було заподіяно шкоду, – на 909 (4,5 %). За цей же період значно збільшився розмір заподіяної фізичним і юридичним особам моральної та матеріальної шкоди – із 443 млн грн до 771,4 млн грн (на 74 %) ¹¹¹.

З урахуванням цього та з огляду на те, що проблема захисту законних прав й інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їхніх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим злочином, як показують результати аналізу законодавства та практики його застосування, лишається надзвичайно актуальною, Указом Президента України № 1560 від 28 грудня 2004 року з метою вдосконалення правового й організаційного механізму захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які є потерпілими від злочинів. Цією Концепцією визначено пріоритетні напрями державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їхніх законних прав та інтересів. Одним з основних таких напрямів визнано напрацювання закону з питань забезпечення відшкодування потерпілим шкоди, в якому зокрема визначатимуться умови і порядок надання їм правової, медичної, соціальної й матеріальної допомоги, а також допомоги їхнім родичам та утриманцям залежно від характеру і наслідків злочину, способу його скоєння, майнового стану потерпілого й інших обставин; розроблен-

---

¹¹⁰ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / [кол. авт. ; за заг. ред. Ю.В.Бауліна, В.І.Борисова]. – Х.: Вид-во «Кроссрууд», 2008. – С. 27.

¹¹¹ Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8. – С. 6–10.

ня механізму реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди.

На виконання цієї концепції народними депутатами України В. Сіренком, В. Онопенком та М. Оніщуком було розроблено й подано на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», який відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3363-IV від 18 січня 2006 р. був прийнятий за основу. Проте на підставі Постанови Верховної Ради України № 954-V від 19 квітня 2007 р. рішення Верховної Ради України від 18 січня 2006 року про прийняття за основу проекту Закону України про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину, було скасовано, а сам законопроект знятий із розгляду.

Тому на сьогодні питання щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, залишається не вирішеним у частині розроблення Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину».

Що ж стосується сформульованого М. Коржанським принципу законодавчого визначення злочину, то це і є принцип законності. Натомість пропонувані професором М. Коржанським принципи особистої (персональної) відповідальності, винної відповідальності й суб'єктивного ставлення у вину, на думку авторів, – це ознаки відповідних елементів складу злочину, наявність якого в діянні суб'єкта злочину становить єдину підставу кримінальної відповідальності й чітке втілення в життя якого на практиці є дотриманням принципу законності. Справді, принцип особистої (персональної) відповідальності згідно з позицією М. Коржанського означає, що *«ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за діяння, вчинене іншою особою»*. Отже, мова йде про необхідність установлення суб'єкта злочину в кожному конкретному випадку.

Викладене вище стосується також положень (але не принципів!) винної відповідальності й суб'єктивного ставлення у вину. Провина в тій чи іншій її формі є ознакою суб'єктивної сторони

складу злочину, звідси впливає й положення про суб'єктивне ставлення у вину.

Не можна не погодитися з М. Коржанським, що «об'єктивне ставлення у вину відкидається, оскільки воно не враховує, не передбачає участі в діянні свідомості й волі»¹¹². Саме з цієї причини вважаємо за необхідне нагадати, що теорія кримінального права колишнього СРСР виходила з незастосування, відсутності в радянському кримінальному праві об'єктивного ставлення у вину. Так, у «Енциклопедичному словнику правових знань» однозначно вказано, що об'єктивне ставлення у вину – це притягнення до відповідальності за фактично заподіяну шкоду при відсутності провини цієї особи. У радянському кримінальному праві принцип об'єктивного ставлення у вину не застосовувався, оскільки він означає притягнення до відповідальності навіть за випадкове заподіяння шкоди, яке особа не передбачала й не могла передбачати.¹¹³

Слід визнати, що об'єктивному ставленню у вину і сьогодні відведене місце в Кримінальному праві України. Ілюстрацією тому слугують передусім ч. 3 ст. 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, ч. 2 ст. 328 КК України – розголошення державної таємниці, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, ч. 2 ст. 329 КК України – втрата документів, що містять державну таємницю, якщо це спричинило тяжкі наслідки, а також низка інших кримінально-правових норм.

Цілком відмовитися від елементів об'єктивного ставлення у вину за певними складами злочинів сьогодні неможливо, оскільки в окремих випадках це може загрожувати попоранням принципу справедливості. Насамперед це, безумовно, стосується злочинів, пов'язаних із використанням джерел підвищеної небезпеки, зброї, вибухових засобів.

---

¹¹² Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права / Н.И. Коржанский. – Волгоград, 1992. – С. 16.

¹¹³ Энциклопедический словарь правовых знаний / [ред. колл. В.М. Чхиквадзе (главред)]. – М.: Сов. энци., 1965. – С. 275.

Запропонований М. Коржанським принцип повної відповідальності (повноти ставлення у вину) є, на думку авторів, похідним поняттям принципів законності й справедливості, однією з їхніх складових, а тому він як принцип розглядатися не може.

Про принцип демократизму. Якщо демократія – це політичний устрій держави або політичної системи суспільства, заснований на визнанні народу джерелом влади, то важко зрозуміти, як демократизм може бути принципом кримінального права, якщо не вживати це високе чисте поняття по-сталінськи й по-брежневськи тощо. Не зрозуміло також, як до загальних принципів кримінального права можна зараховувати гуманізм, патріотизм, інтернаціоналізм, вимагаючи при цьому нещадної боротьби зі злочинністю і забуваючи, що патріотизм – це любов до Батьківщини, яка властива патріоту, а інтернаціоналізм (від латин. «inter» – між і «nation» – народ) аж ніяк не відповідає тому змісту, який вкладали в нього більшовики (міжнародна солідарність робітничого класу, пролетарів і комуністів усіх країн світу в боротьбі за спільні цілі).

Своє бачення принципу гуманізму автори частково окреслили вище; його чомусь було прийнято трактувати виключно як гуманне ставлення до осіб, котрі відбувають покарання¹¹⁴, тобто до злочинців. Ішлося, як правило, про те, що гуманізм репресій у соціалістичному суспільстві визначається тим, що покарання ставить перед собою не мету кари, а здебільшого тільки завдання виправлення, перевиховання злочинця, повернення його в суспільство¹¹⁵.

Одиничними були висловлювання, що принцип соціалістичного гуманізму виражається в турботі про благо людей, людяності, повазі до людської гідності й полягає в тому, що радянське кримінальне право має на меті охорону інтересів усіх радянських громадян, усього соціалістичного суспільства, що, приміром, було зроблено дуже несміливо в курсі радянського кримінального права, згаданому кількома рядками вище.

---

¹¹⁴ Чернышова Н.В. Кримінальне право України / Н.В. Чернышова, М.В. Володько, М.А. Хазін. – К., 1995. – С. 10.

¹¹⁵ Курс советского уголовного права. Часть Общая. – Л., 1968. – Т. 1. – С. 21.

Убачаємо, що гуманізм кримінального закону – це насамперед надійний і ефективний захист усіх правослухняних громадян від злочинних посягань із розумним посиленням відповідальності за окремі категорії злочинів у випадку їхнього явного «зростання», підкреслюючи, що покарання за вчинені злочини – це передусім відплата за вчинене, оскільки відплата – це дія, вчинок у відповідь на заподіяне комусь зло, розплата, кара¹¹⁶. Кримінальне покарання, визначене за вчинене відповідно до вироку суду, є саме кара і ніщо інше, оскільки кара – це і є відплата за скоєне діяння.

Позаяк, виправлення засуджених – дуже складний процес, кінцевий результат якого визначається не стільки умовами відбування покарання й діяльністю адміністрації виправно-трудо-вих установ. Оскільки в подібних випадках ми маємо справу з дорослими людьми, багато залежить від бажання і можливості самого засудженого виправитися та перевиховатися. Це питання повинне вирішуватися не в Кримінальному чи інших кодексах, а в суспільстві в цілому.

Загалом варто визнати, що кримінальне покарання є і відплата, і кара за вчинене, виходячи з чого пропонується частину другу ст. 50 (поняття покарання та його мета) КК України викласти в такій редакції:

2. Покарання є відплатою та карою за вчинене й має на меті запобігання здійсненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також виправлення засуджених осіб.

Гуманізм як принцип кримінального права, спрямований на захист інтересів громадян від злочинних посягань за допомогою використання сили й авторитету закону, виступає лише однією зі складових принципу законності. При цьому слід пам'ятати, що поняття «законність», – як обґрунтовано відзначав С. Алексєєв, – розкриває зміст правової дійсності з погляду практичного здійснення права, ідейно-політичних основ правової системи, її зв'язку з основними суспільно-політичними інститутами і політичним режимом суспільства. Під цим кутом зору законність

---

¹¹⁶ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 1. – С. 438.

може бути охарактеризована як реальність права, така реальність, коли її вимоги, гарантовані можливості послідовно, повно й точно втілюються в життя¹¹⁷.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності, на думку авторів, був і лишається пропагандистським ідеологічним трюком, як і обіцянка М. Хрущова «показати радянським людям останнього злочинця». Це, швидше, ідеал, якого повинні прагнути у своїй діяльності вітчизняні правозастосовні органи. Природно, що для втілення цього ідеалу в життя, неабияке значення має, крім усіх інших умов, правильна, безпомилкова, адекватна кримінально-правова кваліфікація вчиненого.

Що ж стосується принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, то його також навряд чи можливо й варто відносити до принципів кримінального права, оскільки в цьому випадку мова йде про діяльність судових органів, про відправлення правосуддя, коли суд, проводячи покладену на нього специфічну форму державної діяльності, застосовує встановлені кримінальним законом міри покарання до осіб, винних у вчиненні злочину (можливо, виправдання невинних). При цьому суд обирає міру покарання винному в межах санкції відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України з урахуванням тяжкості вчиненого й характеристики особи підсудного, а також інших обставин справи (віктимне поводження потерпілого й ін.).

Індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання – це функціональний обов'язок суду, що впливає з його компетенції з відправлення правосуддя, а не принцип кримінального права України.

На думку авторів, до принципів кримінального права України слід віднести:

- справедливість;
- законність;
- дотримання прав людини (як винного, так і потерпілого);

---

¹¹⁷ Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – Х., 1994. – С. 187.

- відповідність норм кримінального права загальнолюдським цінностям;
- відповідність норм кримінального права міжнародним стандартам і нормам міжнародного права при безумовному пріоритеті останніх;
- рівність громадян перед законом.

Ці принципи повинні поширюватися рівною мірою як на процес правотворення, так і на процес правозастосування. Однак передусім їх потрібно дотримуватися в процесі правотворення. Тут, мабуть, доречно зауважити, що сам перелік принципів Кримінального права України в Кримінальний кодекс вносити не слід¹¹⁸. Чинний КК України переліку принципів кримінального права не містить.

Повертаючись до проблеми кваліфікації злочинного діяння, насамперед слід пам'ятати про необхідність достатньої теоретичної підготовленості особи, котра проводить кваліфікацію, з теорії кримінального права; чітке знання відповідних норм Загальної й Особливої частин Кримінального кодексу; наявність інформації про вчинений злочин, а також про особу, яка його вчинила (вік, осудність та ін.).

Загалом, кваліфікація злочину – дуже динамічний процес, який на різних етапах провадження по кримінальній справі має свої особливості й специфіку. Вцілому можна сказати, що представники державних органів, здійснюючи кваліфікацію злочину на різних стадіях кримінального процесу, йдуть від незнання до повного знання¹¹⁹.

Утім, кваліфікацію злочинного діяння можуть проводити не тільки представники правоохоронних органів, але й науковці, а також на побутовому рівні пересічні громадяни. Б.Куринов говорить про два види кваліфікації злочинів – офіційну (легальну)

---

¹¹⁸ Бантышев А.Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): моногр. / А.Ф. Бантышев. К.: Вид-во НА СБ України. – С.46; Бантышев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. О.Ф. Бантышев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 39.

¹¹⁹ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М., 1976. – С. 9.

й доктринальну (неофіційну), зараховуючи до першого кримінально-правову кваліфікацію злочину, здійснювану по конкретній кримінальній справі спеціально уповноваженими особами, а до другого – відповідну правову оцінку злочинного діяння окремими громадянами: науковцями, авторами журнальних статей, монографій, підручників, навчальних посібників, студентами, котрі вивчають конкретні кримінальні справи.¹²⁰

У будь-якому випадку й *офіційна, і доктринальна кваліфікація* – це розумовий процес, що складається з ланцюга висновків, які ґрунтуються на всебічному аналізі всіх обставин і ознак події (юридичного факту), подібної до злочину, і оцінці цих обставин і ознак із погляду відповідної норми права (складу злочину).

Іноді (особливо це стосується юристів-практиків) процес кваліфікації злочину (злочинів) ототожнюють із процесом збирання доказів, із процесом доведення. Це аж ніяк не тотожні поняття, хоча без збирання доказів, у кримінальному провадженні усебічного аналізу неможливо кваліфікувати вчинене. Встановлення фактичних обставин учиненого суб'єктом злочину – це виявлення об'єктивної істини про подію злочину. Це самостійний процес, процес доведення¹²¹. Кваліфікація – це зіставлення отриманої в процесі доведення інформації з ознаками конкретного складу злочину.

При цьому в міру збирання нових даних про подію злочину в процесі доведення кваліфікація може змінитися. Якщо особа притягується до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин, ніж було вчинено (наприклад, особа, яка навмисне знищила або пошкодила майно (ст. 194 КК України) притягується до кримінальної відповідальності за диверсію (ст. 113 КК України), мова йде про порушення прав людини, законних прав й інтересів особи.

Якщо ж у результаті неправильної кваліфікації вчиненого злочину особа притягується до кримінальної відповідальності

---

¹²⁰ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М., 1976. – С. 9.

¹²¹ Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М.С. Строгович. – М., 1995. – С. 64–65.

за менш тяжкий злочин, ніж був учинений, страждають законні інтереси інших осіб, суспільства й держави, зневажаються законність і справедливість. Оскільки поняття норми права і статті закону не тотожні, у документі, де відповідна посадова особа фіксує результат процесу кваліфікації, слід указувати не тільки статтю Особливої частини Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене, але також відповідні статті Загальної частини Кримінального кодексу – стадії злочинної діяльності – ст. 14 чи ст. 15 (готування до злочину чи замах на злочин); співучасть у злочині – ст. 27, із відображенням у формулі кваліфікації відповідних її частин для того, щоб із цієї формули можливо було одержати інформацію як про вчинений злочин, так і про те, хто з осіб, котрі брали участь у його вчиненні, яку роль виконував.

Стосовно злочинів проти власності П. Матишевський цілком обґрунтовано відзначив, що матеріали судової практики за справами про злочини проти власності, котрі неодноразово узагальнювалися Верховним Судом України, показали, що найбільша кількість судових помилок при кваліфікації таких злочинів пов'язана з недооцінюванням наукових критеріїв розмежування цих злочинів й інших суміжних із ними правопорушень¹²². Це твердження справедливе і щодо будь-якої іншої категорії злочинів, оскільки основним завданням кваліфікації злочинного діяння є його відмежування від діяння, яке не є правопорушенням, а лише зовні подібне до такого; відмежування злочину від іншого правопорушення і, зрештою, розмежування суміжних злочинів. Такі злочини можна іменувати ідентичними.

В. Кудрявцев стверджував, що суміжні склади – це склади, що мають усі спільні ознаки, крім однієї, яка і є розмежувальною¹²³. Говорячи про загальні ознаки, В. Кудрявцев мав на увазі те, що ми називаємо елементами складу злочину. А. Трайнін уважав суміжними склади «за конкретним змістом і юридичними озна-

---

¹²² Матишевський П.С. Злочини проти власності і суміжні з ними злочини / П.С. Матишевський. – К.: Юрінком, 1996. – С. 4.

¹²³ Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 148.

ками дуже один одному близькі... внаслідок близькості окремих елементів цих складів»¹²⁴. Натомість більш правильно іменувати суміжними злочини, ідентичні за зовнішнім проявом, змістом їхньої об'єктивної сторони, розмежовувати які слід не завжди тільки за одним, але можливо за декількома елементами і їхніми ознаками.

Наприклад, суміжними (ідентичними) з диверсією (ст. 113 КК України) у формі вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів чи інших дій, спрямованих на руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, за її об'єктивними проявами слід уважати, поряд із низкою інших злочинів, скажімо, необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України).

Проте чи можемо ми сказати, що необережне знищення або пошкодження майна, ідентичне за своїми об'єктивними проявами, об'єктивною стороною з диверсією, має з нею всі спільні ознаки, крім однієї, котра і є розмежувальною, як писав В. Кудрявцев? Звичайно, ні! Об'єктом диверсії в зазначеній формі є основні інтереси суспільства й держави у сфері нормального функціонування економіки або в галузі оборони. Об'єктом необережного знищення або пошкодження майна – відносини власності, інтереси власника.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується прямим умислом і спеціальною метою – ослаблення держави. Необережне знищення або пошкодження майна, як убачається з назви ст. 196 КК України, по суб'єктивній стороні характеризується тільки необережністю.

Суб'єкт диверсії – фізична осудна особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, суб'єкт необережного знищення або пошкодження майна – фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку.

Отже, розмежування диверсії й суміжних злочинів проводиться не завжди і не тільки за одним елементом. Саме тому, загалом погоджуючись із перерахованими вище визначеннями

---

¹²⁴ Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 246–247.

суміжних складів, автори стверджують, що суміжними злочинами слід уважати злочини, ідентичні за своїми об'єктивними зовнішніми проявами, їхньою об'єктивною стороною; які при цьому можуть відрізнитися один від іншого і суб'єктом, і суб'єктивною стороною, і, звичайно (і це основне), – об'єктом посягання. Суміжні склади слід розмежовувати передусім за їх безпосереднім об'єктом, установити який можливо лише на основі ретельного аналізу інших елементів складу і їхніх ознак. До таких суміжних злочинів доречно віднести диверсію (ст. 113 КК України) й терористичний акт (ст. 258 КК України).

Коли ми говоримо про кваліфікацію злочинного діяння, не можна не згадати про попередню кримінально-правову оцінку інформації, отриманої в процесі оперативно-розшукової діяльності; при проведенні невідкладних слідчих дій. Належна оцінка такої інформації вимагає від оперативного працівника і слідчого:

- постійного підвищення професійної майстерності;
- удосконалення оперативної, передусім юридичної, правової, підготовки;
- глибокого вивчення законодавства.

Помилки при попередній кримінально-правовій оцінці наявної в розпорядженні оперативного працівника чи слідчого інформації не тільки можливі, але й допустимі. Однак це повинні бути лише помилки, які виникають унаслідок дефіциту інформації, не на ґрунті недостатнього знання закону або в результаті недбалого, безвідповідального ставлення до збирання й закріплення доказів, їхнього аналізу і відповідної оцінки у всій їхній сукупності, взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Отже, попередня оцінка інформації про злочин, що можливо готується чи вчинений, – це імовірний висновок про відповідність того чи іншого прояву, факту, вчинку складу злочину. Як бачимо, попередня кримінально-правова оцінка інформації про злочин, що можливо готується чи вчинений, має багато спільного з остаточною кваліфікацією злочину, відрізняючись як повнотою наявної інформації, так і ступенем її достовірності.

Якщо ж говорити про принципову різницю попередньої кваліфікації злочину й правової оцінки оперативної інформації,

слід зазначити, що при кваліфікації слідчий, орієнтуючись на відповідні норми кримінального закону, на склад відповідного злочину (злочинів) кваліфікує вчинене в суворій відповідності із законом.

Кримінально-правова оцінка оперативної інформації, на відміну від кримінально-правової кваліфікації, як слушно зауважується в спеціальній літературі, дозволяє юридично грамотному оперативному працівнику визначитися в перспективах використання оперативних сил і засобів, коли вже на початку правозастосовного процесу здійснюється матеріально-правове оцінювання фактів і обставин, що дозволяє визначити їхню належність до цієї справи¹²⁵.

Кримінально-правова оцінка оперативної інформації дає змогу на основі наявних даних, навіть при їхньому крайньому дефіциті, будувати досить обґрунтовані припущення про характер учиненого, визначитися з колом осіб, серед яких передусім варто вести оперативний пошук; розробити план оперативних заходів, установити черговість їхнього проведення, зрештою, вирішити питання про доцільність і, за її наявності, про момент порушення кримінальної справи. Це дозволяє:

- визначитися в змісті антигромадських проявів;
- висунути обґрунтовані оперативні версії;
- спланувати конкретні заходи щодо локалізації суспільно небезпечних наслідків учиненого.

У цілому кваліфікація злочину, у тому числі проти основ національної безпеки України, – *це заснований на законах логіки розумовий процес, сутність якого полягає у встановленні в кінцевому рахунку наявності у вчинку конкретної фізичної особи – суб'єкта злочину – ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого конкретною нормою кримінального закону, елементи якої містяться в статтях як Особливої, так і Загальної частини Кримінального кодексу України.*

Кваліфікація базується на аналітичній юриспруденції, характер і рівень розвитку якої, її напрями зумовлені потребами

---

¹²⁵ Силагадзе М. Взаимосвязь доказывания и квалификации / М. Силагадзе. – М.: Социалистическая законность, 1986. – С. 51.

юридичної практики, вимогами законодавчої роботи; загальний світогляд, філософські концепції, ідеологічні установки мало впливають на її стан¹²⁶. При цьому С. Алексеев під аналітичною юриспруденцією розуміє галузь спеціальних (правових, юридичних) знань, що дозволяють правильно, повно й точно розглядати з юридичного погляду конфлікти, формулювати правові висновки про факти дійсності, виносити судові рішення, надавати юридичні консультації, складати юридичні документи, проводити правове навчання.

Як бачимо, мова насамперед іде про кваліфікацію юридичних фактів (у нашому випадку – злочинів), їхню оцінку з погляду чинного закону, коли загальний світогляд, філософські концепції, ідеологічні установки зовсім не повинні впливати на нього і в жодному разі не братися до уваги.

Усі ці концепції й установки можуть і будуть спрацьовувати в процесі розроблення норм права, але після набуття останніми чинності на практиці повинна ураховуватися тільки буква закону. Водночас прийнятий закон має відповідати загальнолюдським уявленням про право.

Тут доцільно згадати, що ще в 1983 році, відкинувши ідеологічні штампи й вимоги, В. Нерсесянц «насмівився» написати: *«У площині співвідношення права й закону як сутності і явища зрозуміло, що положення закону як форми вираження права відрізняються тим ступенем визначеності, конкретизації й деталізації в регламентуванні суспільних відносин (як у матеріальному, так і в процесуальному плані), що можливий (і необхідний) саме на рівні явищ, але не сутності... і тут явище повинне залишатися явищем правової сутності, а норма закону деталізує саме правовий зміст і початок – загальну міру волі, що повинна пронизувати усі законоположення, усі настанови позитивного права»*¹²⁷.

І тільки якщо статті кримінального закону відповідатимуть зазначеним вимогам, можна говорити, що кваліфікація відповідно до цих статей закону законна і справедлива. Якщо ж закон

---

¹²⁶ Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – Х., 1994. – С. 7.

¹²⁷ Нерсесянц В.С. Право и закон / В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1983. – С. 356.

написаний в угоду політичній доцільності, класовим інтересам тощо, кваліфікація діяння, що відповідає такому закону, тобто формально законна, правовою і справедливою бути не може.

Слід також зазначити, що правильною кримінально-правова кваліфікація буде тоді, коли доведена відповідність установлених фактичних обставин справи саме тій кримінально-правовій нормі (статті, частині, пункту кримінального закону), у яких вони передбачені, і навпаки, не констатується необхідність застосування норми, у якій не передбачено такі фактичні обставини.

Завершуючи розгляд питання про загальне поняття кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, слід сказати, що в цілому процес кваліфікації спрямований на забезпечення законності й може бути охарактеризований чи визначений як систематизація інформації, отриманої (наявної) про вчинений злочин або злочин, що готується, проти основ національної безпеки України, включаючи його наслідки і зміст мотивів та цілей особи, котра його вчинила. Вище уже відзначалося, що в міру збирання інформації про вчинений злочин у процесі розслідування кримінальної справи кваліфікація може змінюватися.

Переходячи до аналізу складів злочинів проти основ національної безпеки України, зазначимо, що традиційним у науці кримінального права як радянського, так і України, є дослідження складу від об'єкта злочину через об'єктивну сторону до суб'єкта й суб'єктивної сторони¹²⁸. Такий же порядок аналізу складу злочину збережений у коментарях до Кримінального кодексу України 2001р.¹²⁹

---

¹²⁸ Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 4–188.; Кримінальне право України. Загальна частина. – Х.: «Право», 1997. – С. 65–152; Кримінальне право України. Загальна частина / [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 78–170 та ін.

¹²⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001; Кримінальний кодекс України. Коментар. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за ред. Ю.А. Кармазіна й Е.А. Стрельцова]. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2001. – 960 с.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / С.С. Яценко (ред.). – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П.П. Андрушко (ред.). – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – 1427 с.

Справді, об'єкт злочину – правоохоронні інтереси особи, суспільні або державні інтереси й блага – є не тільки основним елементом складу злочину, але й засадами для кваліфікації вчиненого. Разом із тим, для його установлення слід відповідним чином проаналізувати вчинене (об'єктивну сторону складу злочину); установити, що особа, котра вчинила це діяння, може бути суб'єктом злочину, тобто що це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, а у випадку злочину зі спеціальним суб'єктом – що ця особа є такою. І лише після цього, а також після відповідного аналізу змісту суб'єктивної сторони можливо зробити висновок про об'єкт суспільно небезпечного діяння, адекватно кваліфікуючи вчинене.

Що ж відбувається на практиці? Зіткнувшись із фактом, наприклад, знищення або пошкодження майна, тобто з об'єктивною стороною злочину, слідчий має право й може зробити висновок, що в цьому випадку вчинений злочин, передбачений у ст. 194 КК України (умисне знищення або пошкодження майна); ст. 196 КК України (необережне знищення або пошкодження майна); і нарешті, допустивши, що суб'єкт злочину мав за мету ослаблення держави, висунути версію про те, що вчинений злочин, передбачений у ст. 113 КК України (диверсія). Після установлення суб'єкта злочину, у процесі допитів, відповідного аналізу інших фактичних даних у справі можливо зробити висновок про зміст суб'єктивної сторони, а отже, адекватно кваліфікувати вчинене, визначивши об'єкт посягання.

Виходячи з викладеного, пропонуємо проводити аналіз складу злочину за такою схемою: *об'єктивна сторона злочину*; – *суб'єкт злочину*; – *суб'єктивна сторона злочину*; – *об'єкт злочину*. Саме цієї схеми автори будуть дотримуватися в роботі.

Розділ 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Юридичний аналіз складу злочинів проти основ національної безпеки України можна здійснювати як з правових позицій, так і з соціальних аспектів. В соціальному аспекті злочини проти основ національної безпеки України виражають різні відтінки конфліктних ситуацій, які відображаються в соціальному житті (політичні, релігійні, етнічні та ін.). У такому широкому контексті форми проявлення злочинів, що досліджуються достатньо різноманітні як за змістом, так і обсягом розповсюдження.

Проте з точки зору кримінально-правової характеристики злочини проти основ національної безпеки України повинні мати певний характер та чіткі ознаки. Це перш за все впливає з формальності права та необхідності встановлення достатніх підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Як відомо в кримінальному праві такою підставою є сукупність ознак складу злочину, що однозначно повинно характеризувати конкретне суспільно небезпечне діяння як злочин.

Зі збиранням інформації про вчинений злочин у процесі розслідування кримінальної справи його кваліфікація може змінюватись.

Традиційним у науці як радянського кримінального права, так і кримінального права України, є дослідження складу злочину від об'єкта злочину через об'єктивну сторону до суб'єкта і його суб'єктивної сторони¹³⁰.

---

¹³⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 734-740.

Справді, об'єкт злочину, як і правоохоронювані інтереси особи, суспільні або державні інтереси і блага, є не тільки основним елементом злочину, але й засадою кваліфікації вчиненого. Водночас для його встановлення слід відповідним чином проаналізувати вчинене (об'єктивну сторону складу злочину); встановити, що особа, котра вчинила це діяння, може бути суб'єктом злочину, тобто, що це фізична осудна особа, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності, а у випадку, якщо йдеться про злочини зі спеціальним суб'єктом, установити, що ця особа є такою. І лише після цього, а також після відповідного аналізу змісту суб'єктивної сторони, можна зробити висновок про об'єкт вчиненого суспільно небезпечного діяння, адекватно кваліфікуючи вчинене.

На практиці слідчий переважно фіксує факт злочину, тобто його об'єктивну сторону і лише після встановлення суб'єкта злочину, може дійти висновку про зміст суб'єктивної сторони, а отже, адекватно кваліфікувати вчинене, визначивши об'єкт посягання.

Ще раз звернемо увагу науковців та практичних працівників на раніше висловлену та обґрунтовану пропозицію щодо зміни традиційно встановленого порядку аналізу складу злочину. Зокрема, пропонується аналізувати склад злочину за такою схемою:

- об'єктивна сторона злочину;
- суб'єкт злочину;
- суб'єктивна сторона злочину;
- об'єкт злочину¹³¹.

2.1. Об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України

Об'єктивна сторона злочину – це сукупність установлених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного діяння. В об'єктивній стороні злочину знахо-

---

¹³¹ Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – К.: Вид-во НА СБ України, 2010. – С. 42.

дить свій прояв суспільно небезпечне посягання. Кримінальний закон визнає злочинними конкретні діяння, а не переконання, напрям думок, настроїв. Цікаво, що К. Маркс, на якого постійно покликалися більшовики у своєму перманентному полюванні на інакодумців, писав: *«Законои, що роблять головним не дії як такі, а напрям думок діючої особи, – це не що інше, як позитивні санкції беззаконня»*¹³².

Для позначення зовнішнього прояву суспільно небезпечної поведінки законодавець у ч. 1 ст. 11 чинного КК України, як і в Кримінальному кодексі 1960 року, вживає термін «діяння», включаючи сюди дві можливі форми злочинного поведіння: дію й бездіяльність.

Убачаючи лексему «діяння» вельми архаїчною, уважаємо, що в цьому випадку варто ужити більш сучасне поняття «учинок». Погодившись із такою точкою зору, ч. 1 ст. 11 КК України слід викласти в такій редакції: *«Злочином є передбачений цим Кодексом суспільно небезпечний винний учинок (дія або бездіяльність) суб'єкта злочину»*. Дія – це активна, а бездіяльність – пасивна форма людської поведінки.

Об'єктивна сторона злочину, описана законодавцем у відповідній кримінально-правовій нормі, окреслює межі злочинного посягання. Переходячи до аналізу об'єктивної сторони кожного зі злочинів проти основ національної безпеки України, слід зазначити, що їхнє законодавче визначення є узагальненим, абстрактним поняттям. Натомість кожен конкретний злочин має безліч лише йому притаманних ознак і властивостей, окремі з яких можуть впливати на ступінь суспільної небезпеки діяння, а отже, враховуються судом при призначенні покарання. Інші ознаки конкретного вчинку в цьому плані можуть бути нейтральними, але всі вони поєднуються загальними ознаками подібних учинків, зазначених в законі.

Більшість злочинів, передбачених у чинному кримінальному законі, може бути вчинено лише шляхом активного поведіння

---

¹³² Маркс К. Соч. / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М., 1970. – Т. I. – С. 14

ня, дії¹³³. Крім того, встановлення об'єктивної сторони злочину є першочерговим, бо при виявленні злочину правозастосовні органи стикаються передусім із його об'єктивними ознаками, а саме з конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди відбувається в певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час. Повною мірою це стосується і злочинів проти основ національної безпеки України, окремі з яких можуть бути вчинені шляхом бездіяльності, що автори і спробують проілюструвати далі при аналізі об'єктивної сторони цих складів злочинів.

2.1.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (стаття 109 КК України)

У літературі відзначається, що об'єктивна сторона злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 109 КК України, може бути виражена в трьох формах, а саме:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу;
- дії, спрямовані на насильницьке захоплення державної влади;
- змова про вчинення таких дій¹³⁴.
- Раніше побутувала думка, що об'єктивна сторона цього злочину виступає в п'ятих формах:
  - дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу України;
  - дії, вчинені з метою насильницького захоплення державної влади;
  - змова про вчинення таких дій;
  - публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади;
  - розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (поширення книг, брошур, матеріалів, макетів, планшетів,

---

¹³³ Советское уголовное право. Часть Общая. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 103 та ін.

¹³⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. В.Г.Потебенька, В.Г.Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 5.

фотознімків, магнітофонних записів, кінофільмів, розклеювання листівок й ін.)¹³⁵.

Таке твердження ближче до істини, хоча й воно не повною мірою відбиває за формами усю палітру злочинних дій, передбачених частиною першої та другої ст. 109 КК України.

Автори одного з науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України вважають, що з об'єктивної сторони злочин, передбачений у ст. 109 КК України, може виражатись в таких формах:

- дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;
- змова про вчинення таких дій;
- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;
- розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій¹³⁶.

Аналогічну точку зору висловлюють й автори коментаря Кримінального кодексу України за редакцією Ю. Кармазіна та Є. Стрельцова¹³⁷. Про ці чотири форми такого злочину говорить і В. Тацій¹³⁸ та інші науковці в галузі кримінального права України.

Дискусійною є визначення форм вчинення злочинів, передбачених у ст.109 КК України, до яких віднесено такі:

- дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;
- дії, вчинені з метою захоплення державної влади;
- змова про вчинення таких дій;
- публічні заклики до вчинення таких дій;

---

¹³⁵ Чернишова Н.В. Кримінальне право України. Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / [Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін ; під ред. В.М. Бовсуновського]. – К., 1995. – С. 242.

¹³⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: Каннон; А.С.К., 2001. – С. 244.

¹³⁷ Уголовный кодекс Украины. Комментарий / [под ред. Ю.А. Кармазина и Е.А. Стрельцова]. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – С. 262.

¹³⁸ Кримінальне право України. Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 20.

– розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій¹³⁹.

Аналогічної дискусійної точки зору притримується І. Діордіца, визначаючи п'ять форм вчинення злочинів, передбачених ст.109 КК України, а саме:

- дії, вчинені з метою незаконної зміни конституційного ладу України;
- дії, вчинені з метою незаконного здобуття державної влади в Україні;
- змова про вчинення таких дій;
- публічні заклики до незаконної зміни конституційного ладу України або до незаконного здобуття державної влади в Україні;
- розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій¹⁴⁰.

Виходячи з того, що насильницька зміна конституційного ладу і його насильницьке повалення – дії абсолютно не тотожні, доречно виділити відповідно до диспозиції частини першої і другої цієї статті сім форм злочинної діяльності.¹⁴¹

Частина перша ст. 109 КК України визначає відповідальність за злочинні дії в таких формах:

- учинок, скоєний із метою насильницької зміни конституційного ладу України;
- учинок, скоєний із метою насильницького повалення конституційного ладу України;
- учинок, скоєний із метою насильницького захоплення державної влади;
- змова про здійснення таких дій, а саме про насильницьку:
  - зміну конституційного ладу України;
  - повалення конституційного ладу України;
  - захоплення державної влади.

---

¹³⁹ *Мошняга Л.В.* Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... к.ю.н.: 82.00.08 / Л.В.Мошняга. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 134.

¹⁴⁰ *Діордіца І.В.* Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: дис. ... к.ю.н.: 120008 / І.В. Діордіца. – К.: Київський міжнародний університет, 2008. – С.168-169.

¹⁴¹ *Бантышев А.Ф.* Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): моногр. – К.: Изд-во НА СБУ, 2000. – С. 58.

- У другій частині зазначеної статті передбачено відповідальність за:
- публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу України;
  - публічні заклики до насильницького повалення конституційного ладу України;
  - публічні заклики до насильницького захоплення державної влади;
  - розповсюдження матеріалів із закликами до здійснення таких дій, а саме до насильницької:
    - а) зміни конституційного ладу;
    - б) повалення конституційного ладу;
    - в) захоплення державної влади.

Поширення подібних матеріалів є самостійною формою злочину незалежно від того, які саме антиконституційні, антидержавні заклики вони містять. Такий розподіл злочинних дій, передбачених у ст. 109 КК України, автори не вважають зайвим, оскільки законодавець, говорячи про насильницьку зміну, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, не вживає сполучник «і», а використовує сполучники «або», «чи», виділяючи тим самим ці дії як самостійні форми злочинної діяльності. Усі види злочинної діяльності, про які йдеться у ст. 109 КК України, відбуваються тільки шляхом активних дій.

Сама диспозиція ч. 1 ст. 109 КК України говорить про дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, а також змову про вчинення таких дій. Вступити в змову шляхом бездіяльності неможливо. Тут необхідні активні дії: підбір співучасників, спрямування їх у відповідному напрямі; розроблення відповідних планів і т. ін. Публічні заклики, як і поширення матеріалів, також передбачають активні дії.

Крім того, слід мати на увазі, що за суттю і змістом не можна ототожнювати терміни «зміна», «повалення» і «захоплення». Так, зміна – це змінювання; перехід, перетворення чогось на щось якісно інше¹⁴². Повалення означає насильно позбавити влади,

---

¹⁴² Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконті, 1999. – Т. 2. – С. 158.

припинити існування чого-небудь (соціального ладу тощо)¹⁴³. *Захоплення* – заволодіння силою, опанування когось-чогось¹⁴⁴. Виходячи з наведеного вище тлумачення понять «повалити» й «захопити», автори вважають, що вказівки в ст. 109 КК України на насильницьке повалення конституційного ладу, як і на насильницьке захоплення державної влади, є зайвими, оскільки ненасильницьке повалення, як і захоплення, неможливі.

Конституційний лад – це встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави й людини в Україні. Складовими конституційного ладу є:

- *суверенітет держави*, що з огляду на важливість цієї ознаки для існування й повноцінного функціонування держави цілком закономірно. Суверенітет визначається самостійністю, повнотою, всезагальністю й виключністю влади держави¹⁴⁵;
- *державний устрій* – Україна належить до категорії простих держав (унітарна з відповідним розподілом владних повноважень між вищими, центральними та місцевими органами державної влади), на відміну від складних державних утворень;
- *форма правління* – спосіб організації державної влади.

Зокрема у ст. 5 Конституції визначено, що: *«Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.*

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

«Державна влада в Україні, – як передбачено у ч. 1 ст. 6 Конституції, – здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цієї Конституцією межах і відповідно до законів України».

---

¹⁴³ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконті, 1999. – Т. 3. – С. 455.

¹⁴⁴ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконті, 1999. – Т. 2. – С. 113.

¹⁴⁵ Конституція України: Науково-практичний коментар / [В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.]; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевий та ін. – Х.: Вид-во «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 15.

За ст. 75 Конституції України «*єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України*». Вищий орган у системі органів виконавчої влади – Кабінет Міністрів України (ст. 113 Конституції України). Як передбачено у ст. 118 Конституції України, «*виконавчу владу в областях і районах, містах Києві й Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації*». Склад місцевих державних адміністрацій формують їхні голови.

Стосовно судової влади у ст. 124 Конституції визначено: «*Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються... Судочинство здійснюється Конституційним судом України та судами загальної юрисдикції*».

Президент України відповідно до ст. 102 Конституції України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина.

Спробуємо визначитися, у яких конкретно діях на практиці може знайти своє вираження кожна з перерахованих вище форм злочинної діяльності, відповідальність за які передбачена у ст. 109 КК України.

Дії, вчинені з метою насильницької зміни конституційного ладу, можуть полягати в насильницькій зміні будь-ким:

- форми правління нашої держави;
- системи формування органів державної влади й управління;
- системи судових органів.

Тобто, мова може йти про демонтаж як у цілому конституційного ладу України, так і його окремих ланок без урахування волі народу.

Дії, вчинені з метою насильницького повалення конституційного ладу, – це насильницьке позбавлення влади органів державної влади й державного управління шляхом їх насильницького збройного захоплення або погрози застосування такого насильства. У будь-якому випадку такі дії спрямовані на повну ліквідацію, повне знищення конституційного ладу України.

Дії, вчинені з метою насильницького захоплення державної влади, спрямовані на насильницьке захоплення кожної з галузей влади як у центрі, так і на місцях (наприклад, формування неконституційних судових органів, усунення законно призначеної місцевої адміністрації й формування замість них неконституційним шляхом будь-яких органів управління). Таке захоплення припускає застосування зброї, фізичної сили й ін. У свій час Г. Анашкін під захопленням влади розумів усі форми незаконного оволодіння владою в країні, центрі чи окремих місцевостях¹⁴⁶. Отже, під захопленням влади слід розуміти будь-які випадки (спроби) незаконного оволодіння кожною з гілок влади чи владою в цілому в центрі або на місцях, вчинені будь-яким суб'єктом чи суб'єктами злочину.

Змова про здійснення таких дій – це таємна угода двох чи більше осіб, спрямована на здійснення конкретних, визначених планами змовників акцій із метою насильницької зміни конституційного ладу України чи насильницького захоплення державної влади. Змова – це таємна угода для досягнення якоїсь мети, зговір. Взаємна домовленість осіб про спільні дії¹⁴⁷. Змова є закінченою з моменту досягнення угоди із зазначених істотних умов.

Публічні заклики до вчинення кожної з перерахованих дій (ч. 2 ст. 109 КК України) – це будь-які спроби активного впливу (усно, з використанням різних технічних засобів – магнітофона, гучномовця й ін.) на невизначене коло осіб, котрі, на думку розповсюджувача, реально сприймають ці заклики, що виражаються у схиленні таких осіб до насильницької зміни чи насильницького повалення конституційного ладу або до насильницького захоплення державної влади.

Заклики можуть бути звернені загалом до громадян або цілеспрямовано до певних верств населення, етнічних груп, релігійних конфесій, членів рухів, партій, інших громадських організацій, але в будь-якому випадку вони пов'язані з цілеспрямованим

---

¹⁴⁶ Курс советского уголовного права. Часть Особенная. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1973. – Т. 3. – С. 141.

¹⁴⁷ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 2. – С. 159.

схиленням невизначеного кола осіб до ведення кожної з дій, визначених у ч. 1 ст. 109 КК України.

Саме за цією ознакою й варто відрізнити злочин, відповідальність за який передбачена у ст. 109 КК України, від різного роду безвідповідальних закликів, а також від підбурювання до скоєння злочину, коли підбурювач умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схиляє співучасника до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 КК України).

С. Дьяков визначає заклики як форму впливу на свідомість, волю й поведження людей, коли шляхом безпосереднього звернення до них формуються спонукання до визначеного виду діяльності; заклики суб'єкта мають конкретну мету – об'єднати громадян, активізувати їхню волю і направити їхнє поведження в русло прямого насильницького захоплення чи зміни конституційного ладу. Заклики суб'єкта при цьому мають загальний характер, тобто не звернені персонально до кого-небудь; у них немає конкретної вказівки на місце, час і спосіб учинення злочину. Цим вони відрізняються від підбурювання до конкретного злочину.

Публічність закликів, як відзначає С. Дьяков, означає, що вони «*мають відкритий, доступний для розуміння характер і звернені до широкого кола осіб...*»¹⁴⁸. Саме до широкого кола осіб. Автори вважають, що тут неприйнятний підхід «два і більше», як пропонується в коментарі до КК України¹⁴⁹. Публічність є оціночною ознакою, і питання про її наявність має вирішуватися в кожному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо.

При публічних закликах до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади злочин є закінченим із моменту вчинення публічних закликів визначеного змісту незалежно від того, досягли вони бажаної для винного мети впливу на громадян чи ні.

---

¹⁴⁸ Дьяков С.В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С.В. Дьяков. – М.: Норма, 1999. – С. 49.

¹⁴⁹ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. В.Г.Потебенька, В.Г.Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 7.

Заклик до конкретних осіб щодо вчинення дій, відповідальність за які передбачена у ст. 109 КК України, при наявності інших необхідних для цього умов повинен розглядатися як підбурювання до вчинення цього злочину.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення зазначених дій полягає в доведенні відповідного змісту листівок, гасел, листів-звернень, відеоматеріалів, дискет тощо до відома невизначеного кола осіб незалежно від того, чи ознайомився хтось із їхнім змістом. Листівки при цьому можуть розклеювати в тих чи інших приміщеннях, відвідуваних великою кількістю осіб (вестибюлі станцій метрополітену; будинки аеропортів, вокзалів, магазинів), на стінах будівель, у вітринах. До способів поширення слід зараховувати й факти демонстрації аудіо- та відеоматеріалів, розвішування гасел і т. ін.

Злочин є закінченим із моменту поширення зазначених матеріалів незалежно від наслідків, що наступили, й від того, сприйняв хто-небудь їхній зміст чи ні. Самі поширювані матеріали при цьому слід розглядати як знаряддя злочину.

Яскравим прикладом дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, на захоплення державної влади, є кримінальна справа № 585, порушена слідчим відділом Управління СБ України в Чернігівській області 21 вересня 2000 року на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності стосовно громадян України П. і Б. та громадянина Російської Федерації К. за ознаками злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 56-1 КК 1960 року, а саме вчинення останніми змови про скоєння дій із метою насильницького повалення конституційного ладу й захоплення державної влади в Україні.

Про вчинення П. і Б. змови з метою здійснення насильницького повалення конституційного ладу й захоплення державної влади в Україні, публічних закликів до насильницького повалення конституційного ладу і захоплення державної влади в Україні, поширення та виготовлення для поширення матеріалів із закликами до проведення таких дій повторно, а також про підбір і залучення прихильників, пошук засобів та зброї для повстання в державі згідно з розробленим П. планом до-

---

судовим слідством у кримінальній справі № 585 встановлено таке.

П., звільнившись у запас Збройних Сил України з посади начальника зв'язку 13 полку внутрішніх військ і конвойної охорони МЗС України за власним бажанням, вийшовши з Комуністичної партії України і громадської організації офіцерів Запорізької області, працюючи помічником-консультантом народного депутата України Б., маючи на меті насильницьке повалення конституційного ладу і захоплення державної влади в Україні, став на шлях учинення таких дій унаслідок неправильного сприйняття й упередженої оцінки дійсності, результатів останніх виборів до Верховної Ради України і Президента України. У червні 2000 року він прибув у Чернігівську область із стійкими намірами здійснити свої злочинні плани, визначивши її як найбільш зручну для цього у зв'язку з близьким розташуванням до м. Києва і наявністю на її території військових гарнізонів, особового складу й техніки, яку Б. планував використовувати для захоплення державної влади. Через Чернігівський обласний комітет Комуністичної партії України і його міські районні організації в м. Чернігові й інших населених пунктах області, через членів цієї партії та громадські офіцерські організації П. установив зв'язок із Б. й іншими особами, котрі підтримали його план про насильницьке повалення конституційного ладу і захоплення державної влади в Україні з поновленням дії на її території Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1977 року й органів державної влади, що функціонували в той час.

Б., будучи членом Всеукраїнського руху «За Радянський Союз» і незареєстрованої в установленому порядку так званої «Верховної Ради СРСР», основним завданням якої є повернення насильницьким способом територій країн – членів Співдружності Незалежних Держав до колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, з метою вчинення дій, спрямованих на повалення конституційного ладу та захоплення державної влади в Україні, став на шлях здійснення такого плану дій. Унаслідок неправильного сприйняття й упередженої оцінки дійсності, результатів останніх

виборів до Верховної Ради України і Президента України і будучи незадоволеним своїм матеріальним станом, із вересня 1995 року Б. почав незаконну діяльність із поновлення в незалежній Україні радянського устрою шляхом збройного повстання. З цією метою він у період з жовтня 1995 року по квітень 2000 року неодноразово їздив до Москви, де брав участь у роботі комуністів під керівництвом В. Анпилова і в засіданнях I, II і III «З'їздів громадян СРСР», що організовувалися і проводилися під керівництвом К. На I «З'їзді громадян СРСР», що відбувся 28-29 жовтня 1995 року в Москві, за участі В. Булахова була створена так звана «Верховна Рада СРСР», главою президії якої обрали К., а Б. – членом Верховної Ради СРСР. На одному з таких «з'їздів» у квітні 1999 року Б., маючи намір підтримувати зв'язок з учасниками цих «зборів», познайомився з жителем Запорізької області І. Дудником, котрий після повернення з Москви дав адресу Б. главі громадської організації офіцерів Запорізької області П., із яким Б. із літа 1999 року до весни 2000 року листувався з питань організації боротьби з конституційним ладом в Україні.

Як прихильник комуністичної ідеології, відстоюючи відродження радянської влади насильницьким шляхом, Б. 14 лютого 1998 року виступив перед делегатами обласної конференції Всеукраїнського союзу трудящих, що проходила в м. Чернігові в приміщенні професійно-технічного училища № 5, із промовою, у якій наголосив на необхідності створення загонів самооборони із робітників для боротьби за їхні права, а також закликав присутніх бути готовими до збройної боротьби з владою в державі, оскільки іншим шляхом її змінити неможливо. За ці дії Б. відділом захисту національної державності Управління СБУ в Чернігівській області був профілактований, а 20 березня 1998 року винесена постанова про відмову в порушенні кримінальної справи через відсутність у його діях складу злочину, передбаченого у ст. 56-1 ч. 2 КК України. Однак Б., хоча й заявив під час профілактики, що є противником збройних методів боротьби з конституційним ладом, надалі на шлях виправлення не став і продовжував учиняти суспільно небезпечні протиправні діяння, що зазіхають на конституційний лад.

Зокрема у квітні 2000 року Б. надіслав П. два листи, у яких із метою насильницького повалення конституційного ладу й захоплення державної влади в Україні закликав останнього об'єднатися навколо так званої «Верховної Ради СРСР» і її керівника К., котрий активно виступав за насильницько-революційний шлях боротьби з чинною владою в колишніх союзних республіках і відновлення в них радянської влади. У цих листах Б. переконує П., що його плани з проведення агітаційної роботи в Україні бажаних результатів не дадуть, що владу потрібно брати до рук і відновлювати радянський конституційний лад збройним шляхом. Для досягнення цієї мети він пропонував створити загони так званого «Радянського народного ополчення» – централізованого війська з армійською системою керівництва, положення про яке від 30 червня 1997 року й інші документи антиконституційної, антидержавної спрямованості в 1996-2000 рр. він одержав із Москви від так званої «Верховної Ради СРСР». Б. направив це положення П. для проведення роботи з підбору «ополченців» у це непередбачене законодавством воєнізоване формування.

Таким чином, Б. у зазначених листах П. навмисно закликав останнього до збройної боротьби за відновлення радянського конституційного ладу в Україні, тобто до насильницького повалення чинного конституційного устрою й до захоплення державної влади в Україні, і здійснював розповсюдження матеріалів із закликами до проведення таких дій в Україні.

Частина 3 ст. 109 КК України визначає відповідальність за дії, передбачені ч. 2 цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади. Кого слід розуміти під поняттям «представник влади»? Добре відомо, що загалом влада – це авторитет, що володіє можливістю підкорити своїй волі чи керувати, розпоряджатися діями інших людей. Поняття «влада» вживається в різних формах і аспектах: партійна, батьківська, державна. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України державна влада в Україні поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Тільки представники цих гілок державної влади можуть бути суб'єктами службових злочинів і за певних обставин нести відповідальність за службові злочини,

у тому числі передбачені ч. 3 ст. 109 КК України.

Представники влади повинні розглядатися як особлива категорія службових осіб, наділених у межах своїх повноважень правом віддавати обов'язкові для виконання іншими особами (як фізичними, так і юридичними) накази, розпорядження, вказівки, приймати рішення не тільки в рамках відомства, представниками якого вони є, але й поза ним, тобто стосовно громадян, із приводу поведження, учинків, діянь громадян, не підлеглих їм по службі чи роботі. Загальнообов'язковість виконання вказівок і вимог представника влади забезпечується можливістю застосування заходів примусового характеру (штраф, затримання, припинення діяльності юридичної особи й ін.).

До представників влади належать: народні депутати, працівники судових і адміністративних органів (судді, судові виконавці, слідчі й оперативні працівники органів МВС і СБ України, прокурори, а також слідчі прокуратури, співробітники міліції та інші). Не можуть бути зараховані до представників влади як неоперативні, так і технічні співробітники адміністративних органів (водії транспортних засобів, друкарки, консультанти тощо). Зазначені особи не є представниками влади, оскільки вони не наділені організаційно-розпорядчими функціями.

Отже, обов'язкова ознака представника влади – наявність організаційно-розпорядчих функцій; зумовленого його службовим становищем відповідно до Закону, підзаконних нормативно-правових актів, інструкцій, положень, наказів, указівок права віддавати загальнообов'язкові для виконання накази й розпорядження не тільки всередині довіреного йому апарату чи відомства, де службова особа займає певну посаду, але й поза ним.

В об'єктивній стороні ч. 3 ст. 109 КК України виділяється як обтяжуюча відповідальність обставину такий спосіб поширення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, як їхнє вчинення з використанням засобів масової інформації. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ *масова інформація* – це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. До друкованих

засобів масової інформації законодавець відніс періодичні друковані видання (пресу) – газети, журнали, бюлетені тощо – й разові видання з визначеним тиражем. До аудіовізуальних засобів масової інформації належить радіомовлення, телебачення, кіно, звуко-, відеозапис тощо¹⁵⁰.

У частині третій ст. 109 КК України також визначається підвищену кримінальна відповідальність за вчинення таких дій організованою групою.

При скоєнні кожного з діянь, відповідальність за які передбачену у ст. 109 КК України, організованою групою злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або скоєнні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього й іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28 КК України).

Склад злочину, передбаченого у ст. 109 КК України, формальний: із моменту вчинення кожного з діянь, зазначених у цій статті, незалежно від наслідків злочин є закінченим.

2.1.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

У статті 110 КК України передбачено відповідальність за навмисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також за публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 1 ст. 110 КК України); за ті ж дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, або повторно чи за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України). Дії, передбачені частинами першою чи другою цієї статті, які призвели до заги-

---

¹⁵⁰ Про шифорфмвцію: Закон України від 2 жовтв 1992 року № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

белі людей або інших тяжких наслідків, караються згідно з ч. 3 ст. 110 КК України. Територіальна цілісність і недоторканність України є необхідною умовою забезпечення її національної безпеки.

Забезпечення територіальної цілісності держав є однією з актуальних проблем сучасності. Історія свідчить про численні випадки розпаду держав на складові частини, спробах відділення від держав частини їх території. Розпад СРСР, дроблення колишньої Югославії на безліч держав, безперервні закордонні спроби по відділенню Чеченської Республіки від Росії, складна ситуація в Молдові та Азербайджані, відділення Південної Осетії і Абхазії від Грузії і багато інших сучасних територіальних проблем свідчать про триваюче процесі змін у світі, які зачіпають основний принцип міжнародного права - принцип територіальної цілісності держав.

Збереження територіальної цілісності держав є як внутрішньо-державною, так і міжнародною проблемою. Умови та фактори, що впливають на їх територіальну цілісність держави, можуть мати внутрішній і зовнішній характер. Часом країнам поодиночі не вирішити дану проблему, тому потрібно прийняття комплексу політичних, правових, організаційних та інших заходів щодо збереження території держав, важливе місце серед яких займають міжнародно-правові заходи.

Територіальна цілісність держави проявляється в єдності території, на яку поширюється суверенітет держави. Це якісна характеристика даного утворення, яка відображає стан його безпеки. Територіальна цілісність держави визначається й здатністю зберігати свою територію в межах встановлених відповідно до міжнародного права кордонів, протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, спрямованим на їх зміну.

Розуміння територіальної цілісності держав має будуватися на з'ясуванні правової природи та змісту державної території, про цілісність якої слід говорити, суб'єктів порушення можливих форм руйнування територіальної цілісності держав.

Територія держави повинна розумітися не тільки як об'єктивне явище. Уявлення про території конкретної держави (її розта-

---

шування, склад, обрис кордонів) пов'язано як із ставленням до себе самої як до суверена, так і ставленням, насамперед суміжних, держав. Держави бажають поширювати свій суверенітет на деяку область, що на їх думку, вони вважають своєю територією. Таку модель суверенітету держави закріплюють у своєму законодавстві. Реальне ж простір, в межах якого держава може реалізувати свій суверенітет, може істотно відрізнятись від зазначеної моделі, а в окремих випадках у межах деяких областей може вступати в колізію з межами суверенітету суміжної держави. Це створює передумови до того, що територія держави спочатку не являє собою цілісне утворення з чітко визначеними кордонами і нерідко породжує територіальні суперечки.

Будь-яка зміна території держави, його нових політико-правових обрисів, за винятком випадків відторгнення частини території іншою державою шляхом вчинення акту агресії, має здійснюватися на основі добровільної угоди суміжних держав, тобто угоди, укладеної не під загрозою сили або її застосуванням, на основі принципу рівноправності і самовизначення народів, що населяють відповідну територію, й інших правомірних інтересів держав. Нові кордони повинні отримати закріплення в договорі суміжних держав або в міжнародному звичаї.

Принцип територіальної цілісності було проголошено в 1648 році. 24 жовтня 1648 року у м. Мюнстері було укладено Вестфальський мир, яким завершилась серія війн у Європі¹⁵¹. Переговори у Вестфалії поклали край Тридцятирічній війні – фактично, конфлікту між католиками та протестантами, коли на одній стороні воювали Швеція, Богемія, Данія, Нідерланди, Шотландія, Англія та Саксонія, а на іншій – Іспанія й Священна Римська імперія... Важливим положенням Вестфальського миру став принцип, згідно з яким зовнішнє втручання у внутрішні справи країни було визнано протизаконним. Іншими словами, було виголошено принцип територіальної цілісності держави. Нині це положення є загальноприйнятим і входить у всі фундаментальні міждержавні угоди.

---

¹⁵¹ Абрамсон М.Л. История средних веков / М.Л. Абрамсон, А.Я. Гуревич, Н.Ф. Колесницкий. – М., 1964.

Вестфальський мир у той час затвердив і принцип права націй на самовизначення. Справа в тому, що до повстання голландців проти Іспанії не підлягало сумніву право монархів вирішувати долі своїх підданих. Однак у випадку з Нідерландами незадоволення підданих призвело до того, що монарх утратив це право. При підписанні Вестфальського миру європейські країни фактично визнали це та погодились визнати кордони незалежних Нідерландів. На тривалу перспективу це рішення призвело до знищення більшості європейських монархій, появи численних незалежних країн та змін державних кордонів.

Наступним документом міжнародного значення, який підтверджує право націй на самовизначення, стала Декларація незалежності США, яку було прийнято у 1776 році. Показово, що спроба 13 північноамериканських колоній отримати незалежність від Британської імперії була вкрай негативно сприйнята багатьма сучасниками. Наприклад, противниками незалежності майбутніх Сполучених Штатів Америки був видатний історик Едвард Гіббон, а також відомий філософ Джеремі Бентам. Декларація незалежності США кардинально змінила світ, перетворивши його «зі світу імперій» на «світ суверенних країн». Американську декларацію використали при написанні своїх декларацій про незалежність більше ста держав.

Приблизно через 170 років із прийняттям Статуту ООН у 1945 році затвердився принцип територіальної цілісності держав. Так, у ст. 2 (п. 4) статуту визначено, що усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або застосування сили як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої країни, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй. Найменування цього принципу остаточно не установилося, трапляються варіанти як територіальної цілісності, так і територіальної недоторканності.

Заключний акт Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року містить найбільше повне формулювання принципу територіальної цілісності держав: держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, не су-

---

місних із цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці, зокрема від застосування сили або загрози силою. Держави-учасниці будуть однаковою мірою утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт військової окупації або об'єкт придбання, або інших прямих чи непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або загрози їх здійснення. Жодна окупація або придбання такого роду не будуть визнаватися законними.

Зміст принципу територіальної цілісності держав виходить за рамки положень про заборону використання сили або погрози силою, чи перетворення території на об'єкт військової окупації, або придбання території з використанням сили чи її загрози. Мова йде про будь-які дії проти територіальної цілісності або недоторканності. Наприклад, транзит будь-яких транспортних засобів через іноземну територію без дозволу територіального суверена є порушенням недоторканності не тільки кордонів, але й державної території, оскільки саме вона використовується для транзиту. Всі природні ресурси є складовими території держави, і якщо недоторканна територія в цілому, то недоторканні і її компоненти, тобто природні ресурси в їхньому природному вигляді.

Межі сухопутної й водної території України визначаються її державним кордоном (ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року № 1777-XII). Державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форма, розмір і порядок установа яких визначені вітчизняним законодавством та міжнародними договорами України (ст. 4 Закону України «Про державний кордон України»). Крім того, до території України відносять її територіальне море і внутрішні води.

Відповідно до Женевської конвенції 1958 року «Про територіальне море і прилеглу зону»¹⁵² під територіальним морем слід розуміти морську смугу, що примикає до берега, на який поширюється суверенітет прибережної держави.

---

¹⁵² Ведомости Верховного Совета СССР. – 1964. – № 43. – Ст. 472.

Одним з найважливіших юридичних компонентів системи забезпечення територіальної цілісності держав є міжнародно-правове оформлення державного кордону суміжних держав як запорука надійного закріплення за допомогою міжнародних засобів лінії проходження державного кордону. Подібне оформлення підтверджує в міжнародному плані законність прав держави на його територію і відсутність територіальних претензій з боку сусідніх держав, що свідчить про визнання ними територіальної цілісності відповідної держави. Будь-які зміни встановлених відповідно до міжнародного права державних кордонів повинні здійснюватися за згодою зацікавлених держав або на основі міжнародного договору, або виразно визнаного ними локального міжнародного звичаю. Особливу обережність слід проявляти при розгляді питань відновлення історичних прав на території, яка також повинна здійснюватися міжнародно-визнаними способами.

Для України при пошуку шляхів врегулювання невирішених питань територіального розмежування з суміжними державами, при розгляді територіальних претензій сусідніх держав характерне використання виключно мирних засобів вирішення подібного роду проблем.

Згідно із статтею 5 Закону України «Про державний кордон України» до територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 миль (1 морська миля – 1852 метри), відлічуваних від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, чи від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні крапки.

Стаття 6 Закону України «Про державний кордон України» до внутрішніх вод України відносить:

- морські води, розташовані убік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;
- води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портів спорудження, найбільш виступаючі убік моря;
- води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, берега яких цілком належать Україні до прямої лінії, проведеної від бе-

рега до берега в місці, де з боку моря вперше утвориться один чи кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 миль;

- води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні;
- обмежена лінією державного кордону частина вод рік, озер й інших водойм, береги яких належать Україні.

Це та територія України, посягання на територіальну цілісність і недоторканність якої за відповідних обставин, що будуть розглянуті нижче, можуть утворити склад злочину, передбачений у ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України».

До території України, зважаючи на ст. 110 КК України, слід також відносити поряд із сухопутною й водною територією, повітряним простором України і її надрами й невійськові кораблі під прапором України при перебуванні їх у відкритому морі, а також цивільні повітряні судна й інші літальні апарати у відкритому повітряному просторі, тобто не над територією іноземної держави; військові кораблі чи шлюпки під прапором України, військові повітряні судна та інші літальні апарати незалежно від місця перебування¹⁵³.

На зазначені об'єкти поширюється дія законів України, у тому числі закону кримінального, але посягання на них, їхнє захоплення, угон чи ушкодження (знищення) ні в якому разі не можуть утворювати складу злочину, передбаченого у ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України). За відповідних обставин у таких випадках можна вести мову про диверсію (ст. 113 КК України); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України); піратство (ст. 446 КК України), а можливо, і про які-небудь інші злочини, але не про посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину характеризується такими формами діяльності:

---

¹⁵³ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 11.

- дії, вчинені з метою зміни меж території України;
- дії, вчинені з метою зміни державного кордону України;
- публічні заклики до вчинення таких дій;
- розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

При цьому об'єктивна сторона злочину в перших двох формах може знайти своє вираження у вчиненні різного роду насильницьких дій, спрямованих на відторгнення частини території України до насильницької антиконституційної зміни лінії її державного кордону.

Це може бути збройне вторгнення на територію України, напад на наші прикордонні застави й ін. У будь-якому випадку це насильницькі дії, котрі полягають у прагненні змінити межі України на користь іншої (суміжної) держави або спробі відторгнути від України той чи інший регіон, проголосивши його незалежною державою чи приєднавши до іншої держави.

Якщо подібні дії вчиняються громадянином (громадянами) України в контакт з іноземною державою, іноземною організацією чи її представниками й за їхнім завданням, їх слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 111 КК України – державна зрада у формі надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Публічні заклики до вчинення визначених у ст. 110 КК України дій – це спроба особи активно впливати на свідомість і волю інших людей із метою їхнього схвалення до бажаної для винного поведінки. Висловлення тим чи іншим суб'єктом своїх думок, переконань, бажань не може розцінюватися як публічні заклики.

Заклики – це активне нав'язування своїх ідей іншим особам, коли обов'язково вказується, як варто діяти, що робити, щоб досягти конкретного результату, якого прагне особа, яка виголошує такі заклики. У нашому випадку таким результатом є зміна меж території або державного кордону України в порушення порядку, встановленого Конституцією України. Відповідно до диспозиції ст. 110 КК України такі заклики повинні бути публічними. Це звернення до невизначеної або певної групи людей

(професійної, етнічної, демографічної, релігійної)¹⁵⁴. У закликах мають міститися вимоги, побажання щодо зміни території України чи її державного кордону. Такі заклики можуть поширюватися усно, письмово із використанням технічних пристроїв, засобів масової інформації (аудіо- чи відеозаписів, радіо, телебачення, газет, Інтернету).

Заклики до зміни території України, її кордонів за рахунок території іншої держави насильницьким шляхом повинні розглядатися як пропаганда війни (ст. 436 КК України). Якщо такі заклики звернені до іноземної держави, можлива сукупність злочинів – за ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) і ст. 436 (пропаганда війни) КК України.

У разі поширення зазначених закликів за завданням іноземної держави, іноземної організації чи їхніх представників виникає сукупність із державною зрадою у формі надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Розповсюдження матеріалів із закликами, про які йде мова в диспозиції ст. 110 КК України, як одна з форм передбаченої у зазначеній статті злочинної діяльності полягає в ознайомленні багатьох людей (невизначеної кількості або певного кола) із друкованими, фотографічними матеріалами, відео- й аудіозаписами, в яких містяться такі заклики. Для кваліфікації цього злочину важливий спосіб публічних закликів та поширення матеріалів. Наприклад, публічні заклики можуть лунати на зібраннях тощо, розповсюдження матеріалів – здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок тощо.

Як злочин, передбачений у ст. 110 КК України, слід розглядати й відправлення поштою чи іншим шляхом матеріалів із зазначеними закликами на адресу організацій, установ чи окремих осіб. Виготовлення таких матеріалів із метою їхнього поширення слід розцінювати як готування до злочину.

У цьому зв'язку слід зазначити, що однією з основних загроз територіальній цілісності України та інших держав на постра-

---

¹⁵⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за ред. С.С.Яценка]. – К.: А.С.К., 2002. – С. 227.

дяньському просторі є сепаратизм, правове регулювання протидії якому також належить до найважливіших юридичних компонентів системи забезпечення територіальної цілісності держав.

Згідно з міжнародною практикою в основі сепаратизму нерідко лежить прагнення населення тієї чи іншої території, тих чи інших окремих етнічних спільнот, які не мають за загальним визнанням права на самовизначення, до відокремлення від держави, сам процес відділення або відокремлення зі ставкою на повне автономне існування або приєднання до іншої держави. Часто сепаратизм супроводжується етнічними конфліктами, а предметом останніх виступають територіальні суперечки, так як етнос є територіально організованою структурою. Виникненню і розвитку сепаратизму в окремих державах нерідко супроводжує і сприяє порушення ряду загальновизнаних принципів і норм міжнародного права (наприклад, принципу невтручання), причому з боку не лише інших держав, а й неурядових організацій. Оскільки сепаратизм є замахом на один з основних принципів міжнародного права – територіальну цілісність держав і супроводжується порушенням інших основоположних норм міжнародного права, пропонується закріпити на універсальному міжнародному рівні міжнародно-правову протиправність діяльності, що лежить в основі сепаратизму.

Одним з елементів сепаратизму, що дозволяє виробити відповідну міжнародну кваліфікацію, є протиправна сепаратистська діяльність окремих фізичних осіб, їх груп і організацій. Під протиправною сепаратистською діяльністю пропонується розуміти дії, що суперечать міжнародному праву, скоєних фізичними особами, їх групами і організаціями та спрямовані на порушення територіальної цілісності держави, зокрема на відділення від неї частини його території, або дезінтеграцію держави, що здійснюються насильницьким шляхом, так само планування та підготовка таких діянь, пособництво їх вчиненню, підбурювання до них. Сепаратистська діяльність, якими б гаслами вона не прикривалася, не може розглядатися як реалізація права народів на самовизначення. Така діяльність може бути приписа-

---

на державі, якщо проявляється в поведінці будь-якого органу держави, тобто будь-якої особи або будь-якого утворення, яке має такий статус по внутрішньодержавному праву, незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави. Також сепаратистська діяльність може бути приписана державі, якщо вона помічена або в поведінці особи або утворення, яке не є органом держави, але уповноважене правом цієї держави здійснювати елементи державної влади. У цьому випадку держава, якій присвоюється вказана поведінка, буде нести міжнародно-правову відповідальність. Протидія сепаратистської діяльності має стати предметом особливого міжнародного співробітництва, форми якого будуть визначені за угодою між зацікавленими державами.

Друга частина ст. 110 КК України передбачено відповідальність за вчинення зазначених у її першій частині діянь, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі. Питання про повторність було розглянуте при аналізі об'єктивної сторони злочину, передбаченого у ст. 109 КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Під розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі слід розуміти явно виражене (усно, письмово, за допомогою технічних засобів) неприязне ставлення до тієї чи іншої нації, релігії з метою посясти серед людей національну або релігійну ворожнечу, викликати в багатьох осіб почуття ворожості до способу життя, побуту, культури, звичаїв тієї чи іншої нації або до представників тієї чи іншої релігії. При цьому необхідно, щоб такого роду висловлювання й інші дії були спрямовані

не проти особистісних особливостей конкретної особи, а проти якостей, пов'язаних із її расовою, національною, релігійною належністю. Такі ідеї можуть поширюватися усно в бесідах, виступах, доповідях тощо за допомогою розповсюдження відповідних матеріалів, листівок, книг, брошур, плакатів, а також із використанням засобів масової інформації.

Із моменту вчинення зазначених у диспозиції у ст. 110 КК України дій злочин є закінченим.

Якщо посягання на територіальну цілісність і недоторканість України планується чи відбувається із суміжної території, іноземцями за відповідних обставин, відповідальність може наставати в сукупності за ч. 1 ст. 437 КК України за планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; або за ч. 2 цієї ж статті за ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій.

У будь-якому випадку злочин, передбачений у ст. 110 КК України, припускає вчинення насильницьких активних дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності й недоторканності України або поширення публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій¹⁵⁵.

Частина третя ст. 110 КК України як кваліфікуючу ознаку цього злочину визначає випадки, коли дії, зазначені в частинах першій і другій цієї статті, спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки. *Загибель людей* – це заподіяння смерті хоча б одній людині. Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти виникнення масових заворушень; збройного конфлікту, заподіяння хоча б одній особі тяжких чи двом і більше особам середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також ушкодження споруджень і т. ін. До таких наслідків слід віднести й ушкодження транспортних засобів і транспортних комунікацій; радіоактив-

---

¹⁵⁵ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. В.Г. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 12; Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: Каннон; А.С.К., 2001. – С. 248.

не чи інше забруднення місцевості; припинення постачання населених пунктів продуктами харчування, питною водою, медикаментами.

Склад злочину, передбаченого у ч. 1 і ч. 2 ст. 110 КК України, формальний. Злочин є закінченим із моменту вчинення будь-яких дій, зазначених у цих кримінально-правових нормах.

Злочинне діяння, відповідальність за яке передбачена у ч. 3 ст. 110 КК України, є злочином із матеріальним складом: для визнання його закінченим необхідне настання загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Однак і про це докладніше йтиметься при аналізі суб'єктивної сторони цього злочину, слід мати на увазі, що стосовно наслідків суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю у формі самовпевненості (особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України) або недбалості, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була й могла їх передбачати (ч. 3 ст. 25 КК України).

Якщо ж стосовно наслідків, що настали, був умисел у будь-якій його формі, відповідальність настає за сукупністю.

У випадку, якщо кожна з дій, описаних у ст. 110 КК України, вчиняється за завданням іноземної держави, іноземної організації чи їх представників, маємо сукупність аналізованого злочину із державної зрадою у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ч. 1 ст. 111 КК України).

Окремо слід звернути увагу правозастосовні органи України на той факт, що в даний час доктрина міжнародного права включає в принцип рівноправності і самовизначення народів такі важливі його компоненти, як:

– всі народи рівноправні і мають право на самовизначення; дане право виключає будь-який тиск, примус чи втручання ззовні, воно реалізується лише шляхом вільного волевиявлення даного народу;

– всі суб'єкти міжнародного права зобов'язані поважати це право; основним способом самовизначення є внутрішнє самовизначення; зовнішнє самовизначення є екстраординарним випадком і може здійснюватися тільки відповідно до міжнародного права, при цьому народ має можливість вибору форми держави, соціально-економічного ладу та шляхів свого розвитку. Зовнішнє самовизначення, зокрема, буде вважатися правомірним, якщо влада держави робить неможливим внутрішнє самовизначення.

Принцип самовизначення не повинен тлумачитись як захоплення до часткового або повного порушення територіальної цілісності, тому при оцінці правомірності використання інституту визнання нових держав, що утворюються в результаті проголошення відповідними етнічними спільнотами (народами) реалізації права на самовизначення, слід керуватися загальноновизнаними міжнародно-правовими критеріями самовизначення.

2.1.3. Державна зрада (ч. 1 ст. 111 КК України)

Вчинення державної зради є прямим порушенням Конституції України, у ч. 1 ст. 17 якої зокрема визначено, що захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

У частині першій ст. 111 КК України передбачено відповідальність по суті справи за три самостійних види злочинної діяльності:

- перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- шпигунство;
- надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Розглянемо зміст об'єктивної сторони кожного із зазначених діянь.

2.1.4. Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту

В. Тацій вважає, що перехід на бік ворога може полягати в залишенні території нашої країни і переході на ворожу територію (так званий фізичний перехід) чи в наданні сприяння такій державі або її представникам на території нашої країни (так званий інтелектуальний перехід)¹⁵⁶. На думку авторів, такий розподіл є зайвим, але вони цілком згодні із В. Тацієм у частині того, що незалежно від форми його прояву відповідальність за ст. 56 КК України (ч. 1 ст. 111 КК України 2001 року) настає тільки в тих випадках, коли перехід був учинений для надання допомоги ворожій державі в збройній боротьбі з Україною.

Таким чином, переміщення громадянина України на ворожу територію без мети надання допомоги ворожій державі в її збройній боротьбі з Україною складу аналізованого злочину не утворює.

Автори посібника «Кримінальне право України» визначають об'єктивну сторону переходу на бік ворога так: «Перехід на бік ворога у воєнний час чи у бойовій обстановці виражається у наданні безпосередньої допомоги державі, з якою Україна знаходиться в стані війни чи збройного конфлікту. Форми прояву цього злочину можуть бути різними: перехід до ворога стан через лінію фронту; вступ на службу в армію ворожої держави; участь по її завданню в бойових діях проти України; надання різного роду допомоги агентам іноземних держав й інше». Далі достатньо обґрунтовано в посібнику вказано, що «незалежно від форм його прояву відповідальність по ст. 56 КК України настає тільки в тих випадках, коли перехід був зроблений для надання допомоги ворожій державі в її боротьбі проти України».¹⁵⁷

Г. Андрусів, О. Бантишев, Б. Діденко об'єктивну сторону переходу на сторону ворога визначили в такий спосіб: «*Перехід на*

---

¹⁵⁶ Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 7.

¹⁵⁷ Чернишова Н.В. Кримінальне право України. Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін ; під ред. В.М.Бовсуновського. – К., 1995. – С. 239.

бік ворога – це вступ громадянина України в контакт із її військовим противником для сприяння йому в заподіянні шкоди суверенітету, територіальній недоторканності чи обороноздатності та державній безпеці України»¹⁵⁸.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони переходу на бік ворога виступає наявність воєнного стану чи збройного конфлікту між Україною й іноземною державою, з якою зрадник вступає в контакт. Воєнний стан відповідно до ст. 15 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ вводиться в окремих місцевостях чи на всій території України у випадках оголошення війни або погрози військового нападу (агресії)... Воєнний стан скасовується при зникненні погрози військового нападу (агресії) і зі скасуванням стану війни.

Стаття 14 зазначеного Закону говорить про те, що стан війни оголошується у випадку військового нападу (агресії) на Україну та за необхідності виконання міжнародних договорів із спільної оборони від агресії. Саме з оголошенням стану війни чи початком воєнних дій настає воєнний час, уводиться воєнний стан. Початком воєнного часу є день і година оголошення стану війни чи військового нападу (агресії) на Україну, кінцем – оголошений день і година припинення воєнних дій. Отже, під воєнним станом слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню й органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки; а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Збройний конфлікт передбачає ведення бою з військовим противником. Він може відбуватися як в умовах воєнного стану,

---

¹⁵⁸ Андрусів Г.В. Відповідальність за особливо небезпечні злочини проти держави: навч. посіб. / Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Б.М. Діденко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1994. – С. 16–17.

так і в мирний час (збройний конфлікт на державному кордоні в мирний час). Це наявність безпосереднього бойового зіткнення з противником, бойових дій у визначеному районі й у визначений відрізок часу.

Збройний конфлікт за своїм характером може бути міжнародним і внутрішнім (неміжнародним). *Збройний конфлікт міжнародного характеру* – зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення суперечок між державами. Такі конфлікти звичайно характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій, обмеженістю театру цих дій та відносною нетривалістю в часі (так звані локальні війни).

Збройний конфлікт неміжнародного характеру – зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами.

До збройних конфліктів неміжнародного характеру належать такі ситуації, коли в межах території однієї держави починаються явні й чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними угрупованнями або антиурядові збройні загони під керівництвом відповідного командування здійснюють контроль над частиною території, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії.

Державна зрада у формі переходу на бік ворога можлива тільки при збройних конфліктах міжнародного характеру¹⁵⁹. Перехід на бік ворога може полягати у вчиненні різних злочинних дій: добровільний вступ на службу у військовій формуванні противника; робота в розвідувальних, поліцейських та інших каральних органах ворога на тимчасово окупованій території нашої держави чи за її межами; навчання в розвідувально-диверсійних ворожих школах, а також виконання шпигунських, диверсійних, терористичних й інших підривних завдань; надання допомоги розвідувально-диверсійним формуванням ворога, іншим підрозділам

---

¹⁵⁹ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. В.Г. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 18.

ворожих військ при їхніх ворожих діях у тилу українських військ¹⁶⁰.

З урахуванням викладеного, можна виділити три види об'єктивної сторони державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту:

- вступ громадянина України в контакт із її противником, тобто державою, що перебуває в стані війни з Україною; її організації чи їхніми представниками з метою надання допомоги в проведенні ворожої діяльності проти України. Із моменту вступу в такий контакт злочин є закінченим;
- проведення такої діяльності після встановлення контакту;
- вступ у контакт із військовими підрозділами, організаціями й представниками іноземної держави, що вступила у війну або збройний конфлікт з Україною, з метою надання допомоги цій державі в її бойових діях проти України (її військових підрозділів, населених пунктів, мирного населення та ін.) після оголошення воєнного стану чи при наявності збройного конфлікту.

Кваліфікувати дії громадянина України як державну зраду у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту можна лише за наявності в особи (суб'єкта злочину) контакту з представниками (органами) противника. Вчинення будь-яких злочинних дій при наявності в особи бажання надати противнику фактичну допомогу в його ворожих діях проти України за відсутності такого контакту не може кваліфікуватися як перехід на бік ворога. Залежно від конкретних обставин такі дії повинні кваліфікуватися за іншими статтями КК України (диверсія, посягання на життя державного чи громадського діяча та ін.).

У випадках здійснення будь-яких ворожих акцій за завданням представників (органів) противника, якщо такі учинки передбачені КК України як злочинні, відповідальність настає за сукупності вчиненого – за державну зраду у формі переходу на бік ворога і за конкретний учинений злочин.

---

¹⁶⁰ Андрусів Г.В. Відповідальність за особливо небезпечні злочини проти держави : навч. посіб. / Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Б.М. Діденко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1994. – С. 16–17.

Як зазначено в КК України (ч. 1 ст. 111), обов'язковою ознакою аналізованої форми державної зради є наявність воєнного стану або збройного конфлікту.

Перехід на бік ворога є закінченим злочином із моменту встановлення контакту громадянина України з органами, організаціями чи представниками військового противника України з метою заподіяння шкоди її суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків і їхнього обсягу.

Державна зрада у формі переходу на бік ворога відбувається за допомогою дії, оскільки вступити з кимось у контакт і зумовити здійснення будь-яких ворожих акцій шляхом бездіяльності неможливо.

Розглядаючи питання відповідальності за державну зраду у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, слід наголосити, що відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 березня 1965 року і Постанови Президії Верховної Ради СРСР від 3 вересня 1965 року¹⁶¹, котрі не скасовані й діють в Україні донині, давність кримінального переслідування не застосовується щодо нацистських злочинців, винних у тяжких злочиннях проти світу і людства та військових злочинах, а також щодо тих радянських громадян, котрі в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років брали особисту участь в убивствах і катуваннях співвітчизників.

Цього правила неухильно дотримуються і в інших державах. Так, у пресі повідомлялося, що процеси над колишніми фашистськими катами знову набули масового характеру. Австралійський суд вирішив екстрадувати в Латвію для подальшого розгляду справи колишнього начальника охорони одного з концтаборів – 87-літнього Конрада Калейса. У Німеччині засуджений до довічного ув'язнення колишній офіцер СС 89-літній Антон Маллот за вбивства, вчинені в концтаборі «Терезинштадт» у Чехословаччині. Маллота, що служив наглядачем у блоці політв'язнів із 1940 до 1945 рр., боялися найбіль-

---

¹⁶¹ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1965. – № 10. – С. 123; повністю № 37. – С. 532.

ше, а смертність у його «володіннях» була найвищою. У 1948 році суд Чехословаччини заочно засудив його до страти, але Маллот утік в Італію. І тільки в 1988 році його депортували в Німеччину.

В Указі Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 року надано тлумачення, що слід розуміти під участю у вбивствах, учинених особисто карателем, а також співучастю в убивствах, які полягали в конвоюванні приречених на смерть до місця страти, заведенні в спецмашини, оточенні місця страти з метою запобігання втечі, безпосередній участі в каральних операціях із знищення мирних громадян та інших акціях, пов'язаних із убивствами й катуванням громадян.

Особи командно-керівного складу німецьких каральних органів, котрі організовували вбивства й катування чи видавали накази (розпорядження) про це своїм підлеглим, повинні розглядатися як прямі учасники вбивств і катувань, у повному обсязі вчинених злочинцями¹⁶². Зазначене тлумачення пропонувалося використовувати в процесі досудового слідства за справами, обвинуваченими за якими проходили військові злочинці.

2.1.5. Шпигунство

Шпигунство, вчинене громадянином України на користь іноземної держави, кваліфікується як державна зрада за ознаками складу злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 111 КК України.

Зміст об'єктивної сторони шпигунства полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Оскільки об'єктивна сторона державної зради у формі шпигунства (ч. 1 ст. 111 КК) і шпигунства, вчиненого іноземцем чи особою без громадянства (ч. 1 ст. 114 КК України), ідентичні, то об'єктивна сторона цього виду злочинної діяльності буде досліджена при аналізі шпигунства, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 114 КК України.

---

¹⁶² Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 27 июня 1975 г. по делам об умышленном убийстве.

2.1.6. Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України

Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України – загальна форма державної зради. Як конкретні її різновиди в законі названий перехід на бік ворога й шпигунство. Тому про цю форму державної зради йдеться лише тоді, коли відсутні конкретні її різновиди.

У цілому ж суть цієї форми державної зради полягає в тому, що громадянин України, встановивши контакт з іноземною державою, іноземною організацією чи їхніми представниками, надає їм допомогу в проведенні різного роду підривних акцій проти України. Така допомога має полягати у:

- вербуванні агентури для іноземної спецслужби;
- підборі явочних і конспіративних квартир;
- вступі громадянина України в агентурні відносини із закордонною спецслужбою;
- сприянні іноземним емісарам і кадровим розвідникам у придбанні документів прикриття;
- влаштуванні на роботу, пов'язану з доступом до державної таємниці та ін.¹⁶³;
- вчиненні злочинів.

Надання такої допомоги може здійснюватися як у мирний, так і у воєнний час¹⁶⁴. Уважаємо за необхідне уточнити цю тезу. Якщо в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту допомога надається військовому противнику, діяння винного слід кваліфікувати як перехід на бік ворога. Якщо в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту громадянин України вступає в контакт з іноземною державою, з якою наша держава не має збройного конфлікту, і допомагає цій державі, її організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України, то відповідальність настає за вчинення цієї форми державної зради.

---

¹⁶³ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / [під заг. ред. В.Г. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 21.

¹⁶⁴ Там само.

Іноземна держава – це будь-яка держава, яка під час надання їй допомоги громадянином України проводить проти України підривну діяльність як на території України, так і за її межами.

Під іноземною організацією в контексті ч. 1 ст. 111 КК України слід розуміти як державні (силові міністерства, диверсійно-розвідувальні центри, державні видавництва, посольства, консульства й ін.), так і недержавні (іноземні політичні партії; приватні видавництва, що друкують підривні матеріали проти України тощо) організації іноземних держав, що проводять підривну діяльність проти України. Представниками іноземної держави або іноземної організації є особи, котрі працюють у зазначених державних і недержавних організаціях, які проводять проти України підривну діяльність.

Підривна діяльність – це різновид боротьби, здійснюваної проти України державами, їх спеціальними службами, партіями, закордонними антиукраїнськими організаціями, окремими ворожими елементами, що перебувають на території України, з метою підриву чи ослаблення конституційного ладу України, завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Дії, що утворюють державну зраду в розглянутій формі, умовно можуть бути розподілені на дві групи:

- дії, що не потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями Кримінального кодексу України. Сюди може бути віднесене встановлення агентурних відносин з іноземною розвідкою; навчання в розвідувальній школі; підбір кандидатів на вербування й саме вербування; придбання відповідних несекретних документів нашої держави й ін.;
- дії із надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам, які при відсутності злочинних зв'язків кваліфікувалися б як окремі, самостійні злочини, які не є державною зрадою. Сюди відносять передусім учинені за завданням іноземних держав (іноземних розвідок), іноземних організацій або їхніх представників злочини проти основ

національної безпеки України (посягання на життя державного чи громадського діяча, диверсія та ін.).

Не можна виключати й можливість того, що надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України може полягати і в здійсненні інших злочинів: бандитизм (ст. 257 КК України), контрабанда (ст. 201 КК України), контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК України) і залучення свідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України); злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж (ст. 361–363-1 КК України) та ін.

У зв'язку з тим, що такого роду дії посягають на різні об'єкти й утворюють об'єктивну сторону інших злочинів, дії зрадника в подібних випадках слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, тобто за ч. 1 ст. 111 КК України й іншими, відповідно до вчиненого, статтями КК України.

Практика свідчить, що державна зрада в аналізованій формі, як правило, відбувається шляхом активних дій. Цей злочин може бути вчинений і шляхом бездіяльності, коли, приміром, громадянин України, котрий є службовою особою, уповноваженою на боротьбу з підривною діяльністю противника, вступивши в злочинну змову з представником іноземної держави, навмисно, діючи на шкоду суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, не вживає заходів для припинення такої діяльності.

Однак саме входження у контакт з іноземною державою, іноземною організацією або їхніми представниками можливий тільки шляхом активних дій і вже є закінченим злочином. Отже, оскільки законодавець говорить про звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на вико-

нання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників ніяких дій не вчинив, це означає, що з моменту вступу в контакт з означеними особами, з моменту отримання будь-якого завдання від них злочин є закінченим.

2.1.7. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується посяганням винного на життя перерахованих у статті 112 КК України осіб, а саме:

- Президента України;
- Голови Верховної Ради України;
- народного депутата України;
- Прем'єр-міністра України;
- судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України;
- Генерального прокурора України;
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- Голови Рахункової палати;
- Голови Національного банку України;
- керівника політичної партії.

Склад цього злочину формальний. Злочин вважається закінченим із моменту вчинення акту посягання¹⁶⁵ на життя конкретного державного чи суспільного діяча, згаданого в ст. 112 КК України, незалежно від наслідків, що настали.

Скажімо, промах при пострілі в державного чи громадського діяча або при такому ж зазіханні державному чи громадському діячу завдаються тілесні ушкодження того чи іншого ступеня тяжкості, а при спробі отруєння в результаті давання малої дози отрути учиняється лише шкода здоров'ю потерпілого.

Стаття 112 КК України цілком охоплює як випадки заподіяння смерті потерпілому, так і ситуації, коли суб'єкт посягав на

---

¹⁶⁵ Посягати – намагатися завдати якоїсь шкоди кому-небудь. Посягати (посягнути) на життя – намагатися, робити спробу заподіяти смерть кому-небудь (Новий глумачний словник української мови: у 4 т. [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко] – К.: Аконіт, 1999. – Т. 3. – С. 628.

життя державного чи громадського діяча у зв'язку з його державною або громадською діяльністю, однак заподіяв йому тілесні ушкодження того чи іншого ступеня тяжкості або взагалі не завдав ніякої шкоди його здоров'ю, наприклад через промах чи осічку при пострілі, оскільки саме з моменту посягання на життя зазначених діячів злочин є закінченим.

Способи посягання на життя державного чи громадського діяча можуть бути різноманітними з використанням будь-яких знарядь і засобів учинення злочину – отруйних, сильнодіючих і радіоактивних речовин, вогнепальної й холодної зброї, вибухових пристроїв, хвороботворних вірусів й ін. У випадку, якщо посягання на життя державного чи громадського діяча відбувається загальнонебезпечним способом, то залежно від наслідків винний може нести відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча й за умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України); за посягання на життя державного чи громадського діяча і вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України).

2 жовтня 1999 року прокуратурою м. Кривого Рогу за фактом посягання на життя народного депутата України, кандидата в Президенти України Н. Вітренко, народних депутатів України В. Марченка, Н. Лимар і замаху на умисне вбивство при обтяжуючих обставинах інших осіб, що їх супроводжували, за ознаками злочинів, передбачених у ст. 58, 17, 93 п.п. «м», «е» КК України 1960 р., порушена кримінальна справа за фактом незаконного збереження вибухових речовин, за ознаками злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 222 КК України 1960 р.

4 жовтня 1999 року ця кримінальна справа через Генеральну прокуратуру України направлена для подальшого розслідування в Слідче управління Служби безпеки України, де 5 жовтня узята до виробництва.

Досудовим слідством по справі встановлено:

Житель с. Лозоватка Криворізького району Дніпропетровської області С. Іванченко, знаючи про прибуття 2 жовтня 1999 року

в м. Кривий Ріг Дніпропетровської області народного депутата України Н. Вітренко для проведення зустрічі як кандидата в Президенти України з виборцями й громадськістю міста, вирішив вчинити посягання на життя Н. Вітренко у зв'язку з її державною діяльністю, а також вбивство осіб, котрі її супроводжували. На виконання свого злочинного наміру С. Іванченко вступив у змову з проживаючими в Україні громадянами Російської Федерації В. Іванченком і А. Самойловим та, розподіливши ролі, доручив В. Іванченку і А.Самойлову після зазначеної зустрічі народного депутата України, кандидата в Президенти України Н. Вітренко, яка повинна була відбутися в м. Кривому Розі увечері 2 жовтня в Палаці культури Відкритого акціонерного товариства «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат», кинути в неї дві бойові гранати РГД-5. При цьому у дворі будинку по вул. Косіора, 33 у м. Кривому Розі С. Іванченко проінструктував А. Самойлова про порядок і правила поводження з бойовими гранатами й пообіцяв йому за вчинення цих злочинів велику грошову винагороду, на що той погодився.

Виконуючи ролі, визначені злочинною змовою, С. Іванченко прибув із А. Самойловим та В. Іванченком 2 жовтня 1999 року близько 17 години до Палацу культури на автомобілі ГАЗ-24, державний реєстраційний номер 635-28 АН. Для використання під час посягання на життя народного депутата України Н. Вітренко і вчинення вбивства осіб, котрі її супроводжували, під переднім сидінням у зазначеному автомобілі знаходилося дві бойові гранати РГД-5, поміщені туди Іванченком С.В., про що він повідомив А. Самойлову й В. Іванченку.

Залишивши автомобіль на майданчику біля останнього під'їзду будинку, розташованого в Інгулецькому районі м. Кривого Рогу по проспекту Перемоги, 1, вони прибули до Палацу культури – місця, де повинна була відбутися зустріч Н. Вітренко з виборцями, відповідно до раніше досягнутої домовленості ознайомилися з обстановкою в Палаці культури з метою визначення позицій, із яких А. Самойлов і В. Іванченко будуть кидати гранат у народного депутата України Н. Вітренко. Однак у зв'язку з тим, що перед Палацом культури уже знаходилося багато

людей, С. Іванченко дав указівку А. Самойлову і В. Іванченку визначити позиції для кидків гранат самостійно, виходячи з обстановки, що складається, після закінчення зустрічі і на момент виходу Вітренко із Палацу.

2 жовтня 1999 року з 17 годин 30 хвилин до 19 годин 40 хвилин у Палаці культури, розташованому на вул. Каткова, 4, відбувалася зустріч народного депутата України, кандидата в Президенти України Н.Вітренко із виборцями і громадськістю міста, у якій також брали участь народні депутати України В. Марченко і Н. Лимар, які супроводжували кандидатку в поїзді.

Під час виступу Н. Вітренко С. Іванченко підійшов у залі до Самойлова із указівкою взяти в залишеному ними автомобілі гранату, проінструктувавши його про те, що її найкраще кинути у Вітренко після її виходу з Палацу культури, коли вона, пройшовши колони, що підтримують другий поверх будівлі, буде рухатися до автомобіля, на якому прибула на зустріч.

Перед закінченням зустрічі Н. Вітренко з виборцями В. Іванченко і А. Самойлов, діючи відповідно до раніше розробленого С. Іванченком плану і виконуючи свої ролі, вийшли із Палацу культури і пішли до залишеного ними автомобіля, де взяли кожний по одній бойовій гранаті РГД-5, що знаходилися під переднім сидінням зазначеного автомобіля, поклавши їх у кишені.

Після закінчення зустрічі народні депутати України Н. Вітренко, В. Марченко і Н. Лимар в оточенні осіб, що їх супроводжували, й виборців вийшли з будівлі й направилися до автомобілів, на яких приїхали на зустріч.

А. Самойлов та В. Іванченко, діючи за попередньою змовою із С. Іванченком і виконуючи його вказівки, з метою посягання на життя народних депутатів України Н. Вітренко, В. Марченка, Н. Лимар, усвідомлюючи, що застосування двох бойових гранат при масовому скупченні людей може спричинити багато смертей, о 19 годині 45 хвилин, після проходження зазначеними особами колон Палацу й повороту ліворуч до залишених автомобілів, у момент їхнього перебування перед правим крилом фасаду будинку кинули в них дві гранати РГД-5, що вибухнули перед правим крилом Палацу культури.

У момент кидка В. Іванченко знаходився перед будівлею на нижній алеї внизу сходів, а Самойлов – на майданчику перед Палацом у верхній частині тих же сходів.

У результаті цих вибухів було вчинене посягання на життя державних діячів у зв'язку з їхньою державною діяльністю.

С. Іванченко, А. Самойлов і В. Іванченко виконали всі дії, що вважали за потрібне для вчинення посягання на життя державних діячів у зв'язку з їхньою державною діяльністю, однак смерть народних депутатів України Н. Вітренко, В. Марченка і Н. Лимар не настала з причин, не залежних від волі С. Іванченка, А. Самойлова і В. Іванченка, у силу особливостей вибухів гранат.

Після вчинення посягання на життя державних діячів В. Іванченко і А. Самойлов були затримані, а С. Іванченко із місця злочину зник.

Цими умисними діями за викладених вище обставин С. Іванченко організував і керував учиненням, а А. Самойлов і В. Іванченко учинили 2 жовтня 1999 року о 19 годині 45 хвилин у м. Кривому Розі посягання на життя народних депутатів України Н. Вітренко, В. Марченка і Н. Лимар у зв'язку з їхньою державною діяльністю.

Посягання на життя державного чи громадського діяча може бути поєднане з одночасним учиненням вибухів, підпалів чи інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, або зі здійсненням масових отруень, поширенням епідемій.

Якщо такі дії відбуваються у зв'язку з державною чи громадською діяльністю державного або громадського діяча, з метою ослаблення держави, відповідальність настає за сукупністю вчиненого – за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) і за диверсію (ст. 113 КК України).

Якщо ж подібні дії відбуваються без мети ослаблення держави, що малоймовірно, відповідальність настає за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 України) і за

замах на вбивство чи за вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), або за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) і за замах на знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України).

Якщо при вчиненні посягання на життя державного чи громадського діяча суб'єкт злочину використовує предмети або речовини, вилучені з цивільного обігу, за незаконні дії з якими передбачена кримінальна відповідальність, такі дії кваліфікуються за сукупністю вчиненого, тобто за ст. 112 КК України і за відповідною статтею розділу IX КК України, що передбачає відповідальність за відповідний злочин проти суспільної безпеки (викрадання, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем – ст. 262 КК України; незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами – ст. 263 КК України; незаконне поводження з радіоактивними матеріалами – ст. 265 КК України; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів – ст. 321 КК України).

Вбивство чи замах на вбивство особи, яка тимчасово виконує обов'язки міністра, Генерального прокурора, Голови Національного банку України тощо, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків не кваліфікується за ст. 112 КК України. Зокрема, вбивство або замах на вбивство особи, яка тимчасово виконує обов'язки Генерального прокурора, міністра внутрішніх справ України слід кваліфікувати за ст. 348 КК України (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця).

Склад злочину, передбачений у ст. 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча) КК України, належить до складів, котрі в теорії кримінального права іноді іменують

усіченими, тобто такими, у яких законодавець момент закінчення злочину з метою посилення охорони визначених об'єктів переносить на стадію готування чи замаху, а іноді й на стадію виявлення наміру¹⁶⁶.

При такому трактуванні цього питання не зовсім зрозуміло, яким чином і чому стадія готування чи замаху, а іноді й стадія виявлення наміру розглядаються як закінчений злочин, оскільки попередня злочинна діяльність, готування до злочину і замах на злочин у будь-якому випадку передують здійсненню закінченого злочину й не може розглядатися як закінчений злочин.

Принагідно варто згадати про те, що ще в 1951 році А. Трайнін писав: *«Склад завжди єдиний і завжди «повний» тими конкретними елементами, з яких він за законом складається»*¹⁶⁷. Автори цілком згодні з ним. Інакше не зрозуміло, яким чином, дотримуючись законності, можливо притягнути особу до відповідальності як за закінчений злочин у випадку, коли в її діях наявний склад готування до злочину чи замаху на нього, тобто незакінченого злочину.

Усі злочини з так званими усіченими складами, у тому числі складом «посягання на життя державного чи громадського діяча», можуть бути визнані, визнаються і є закінченими злочинами лише в тих випадках, коли вчинені суб'єктом злочинні діяння містять усі ознаки закінченого злочину, опис якого викладено в диспозиції певної статті Кримінального кодексу. При відповідному аналізі злочинів із так званими усіченими складами ми не можемо не виділити властивих їм, як загалом усім видам злочинів, стадій попередньої злочинної діяльності. Викладене вище приводить авторів до висновку, що будь-які міркування про так звані усічені склади є марними, оскільки завжди нести відповідальність за закінчений злочин може лише особа, котра його вчинила.

При аналізі конструкції таких складів не слід говорити про перенесення моменту закінчення злочину на стадію виявлення

---

¹⁶⁶ Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права: в 6 т. / А.А. Пионтковский – М.: Наука, 1970. – Т. II. – С. 414–416.

¹⁶⁷ Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1951. – С. 99.

наміру, що саме по собі неможливо, оскільки, як було наголошено вище, закінчений злочин – це закінчений злочин, а попередня злочинна діяльність є попередньою злочинною діяльністю і кожній із стадій злочинної діяльності (готуванню, замаху і закінченому злочину) притаманні власні ознаки й характеристики, закладені в диспозицію відповідної норми кримінального закону. Такі «перенесення» використовувалися в роки масових сталінських репресій, коли різного роду «контрреволюційні елементи» притягалися до кримінальної відповідальності як за закінчений злочин при замаху й готуванні до злочину, так при виявленні наміру та навіть за наявності лише безвідповідальної балаканини.

Аналіз злочинів, котрі деякі автори іменують злочинами з усіченим складом, показує, що в подібних випадках мова йде про злочини, у яких суспільно небезпечні наслідки виведені законодавцем за межі складу злочину, тобто про злочини з формальним складом, у яких законодавець як ознаку об'єктивної сторони називає тільки визначену суспільно небезпечну дію чи бездіяльність.

До висновку про безплідність міркувань про злочини з усіченим складом приводить авторів і той факт, що при посяганні на життя державного чи громадського діяча, як і при вчиненні інших злочинів із формальним складом, можливі стадії злочинної діяльності, а саме готування і замах. Наприклад, готування до злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 112 КК України, може полягати у вивченні маршрутів руху державного чи громадського діяча; вивченні підходів до квартири, дачі; придбанні чи пристосуванні знарядь і засобів вчинення злочину; підборі співучасників і їхньому обробленні у відповідному дусі; розробленні плану підготовлюваного злочину, а також інших діях, що створюють реальні умови для вчинення цього злочину. Замах при посяганні на життя державного чи громадського діяча може бути, наприклад, при використанні винним непридатних засобів, коли при спробі пострілу відбувається осічка, тобто йдеться про незакінчений замах, коли відповідно до ч. 3 ст. 15 КК України особа з причин, що не залежать від її волі, не зроби-

ла всіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця (не відбувся постріл).

Закінчений замах (ч. 2 ст. 15 КК України), коли особа виконала всі дії, які вважала за потрібне для доведення злочину до кінця, але злочин не був закінчений із причин, що не залежать від її волі, може бути, приміром, коли життя позбавляється не державний чи громадський діяч, а особа, помилково за нього прийнята. Такі дії повинні кваліфікуватися як замах на посягання на життя державного чи громадського діяча і як умисне вбивство.

Посягання на життя державного чи громадського діяча може бути вчинене шляхом як активних дій, так і бездіяльності. Шляхом бездіяльності посягання на життя державного чи громадського діяча може бути вчинене, скажімо, особою з медичного персоналу, зобов'язаною в силу виконуваних професійних обов'язків надати відповідну медичну допомогу державному чи громадському діячу, котра усвідомлює, що життя останнього в небезпеці, але не надає такої допомоги саме з метою заподіяння цій особі смерті у зв'язку з її державною або громадською діяльністю. Шляхом бездіяльності цей злочин може бути вчинений і особою, у службові обов'язки якої входить увімкнення відповідних механізмів і сигналізаційних пристроїв на залізницях і залізничних станціях, у морських та річкових портах, на аеродромах, котра не виконала своїх обов'язків із метою посягання на життя державного чи громадського діяча, який перебуває на відповідному транспортному засобі.

2.1.8. Диверсія (ст. 113 КК України)

Об'єктивна сторона диверсії викладена законодавцем у диспозиції ст. 113 КК України. Це вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або ушкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемії, епізоотій чи епіфітотій.

Законодавче визначення об'єктивної сторони диверсії – це загальна схема можливого поведіння суб'єкта злочину. Об'єктивна сторона конкретного акту диверсії, як і будь-якого іншого злочинного діяння, характеризується тільки властивими йому ознаками, передбачити які для кожного конкретного випадку практично неможливо.

Способів, як-то вибухів, підпалів, а тим більше інших дій, спрямованих на досягнення зазначених у ст. 113 КК України наслідків, може бути надзвичайно багато. Саме тому законодавець наголосив у статті КК України, що передбачає відповідальність за диверсію та інші дії поряд із прямо зазначеними в законі утворюючими об'єктивну сторону диверсії. У будь-якому випадку об'єктивна сторона диверсії характеризується сімома формами злочинної діяльності:

- здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю;
- здійснення вибухів, підпалів чи інших дій, спрямованих на руйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення;
- здійснення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення;
- здійснення дій, спрямованих на масове отруєння;
- здійснення дій, спрямованих на поширення епідемій;
- здійснення дій, спрямованих на поширення епізоотій;
- здійснення дій, спрямованих на поширення епіфітотій.

Вибух – це розрив вибухової речовини, спеціального снаряда, оболонки чого-небудь і т. ін. із дуже сильним звуком та великою руйнівною силою, хімічна реакція, при якій за дуже короткий час розширюються утворені гази, спричиняючи руйнівні дії¹⁶⁸.

Підпал – це навмисне учинення пожежі¹⁶⁹, тобто сильного полум'я, яке охоплює і знищує все, що може горіти, а також саме горіння, знищення чого-небудь вогнем¹⁷⁰.

---

¹⁶⁸ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. [уклад. В Яременко, О. Сліпушко] – К.: Аконті, 1999. – Т. 1. – С. 267.

¹⁶⁹ Там само. – Т. 3. – С. 379.

¹⁷⁰ Там само. – Т. 3. – С. 506.

Під іншими діями (точніше сказати, вчинками), спрямованими на заподіяння наслідків, зазначених у ст. 113 КК України, слід розуміти затоплення чи обвал шахт, організацію аварій і катастроф транспорту; руйнування тим чи іншим способом житлових будинків, установ, підприємств тощо.

Виходячи з чинної редакції диспозиції ст. 113 КК України, диверсія в цілому є злочином із формальним складом, закінченим із моменту вчинення дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на руйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. При вчиненні дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, злочин є закінченим незалежно від наслідків таких учинків¹⁷¹.

Якщо при диверсії заподіюється смерть чи тілесні ушкодження, якщо руйнуються або ушкоджуються об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, відповідальність настає за сукупністю вчиненого за диверсію й, відповідно, за злочин проти життя та здоров'я особи або за злочин проти власності.

Поширеною, практично загальноприйнятою у юридичній літературі є думка про те, що диверсія може бути вчинена лише шляхом «активного руйнівного впливу на предмет злочину»¹⁷², тобто що об'єктивна сторона диверсії полягає в активних діях суб'єкта злочину. Це твердження, власне, базується на статті 113 КК України.

Вивчена практика за справами про диверсію не містить прикладів здійснення диверсійних актів шляхом бездіяльності. Проте це не свідчить про абсолютну неможливість учинення диверсії в такий спосіб. Масове знищення людей, завдання

---

¹⁷¹ Кримінальне право України. Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 26

¹⁷² *Матышевский П.С.* Советское уголовное право. Часть Особенная: учеб. пособ. / П.С.Матышевский. – Х.: Изд-во Харьковского университета, 1962. – Вып. 1. – С. 46-47; Турецкий М.В. Особо опасные государственные преступления / М.В. Турецкий. – М.: Издательство Московского университета, 1965. – 87 с.; Клягин В.С. Ответственность за особо опасные государственные преступления / В.С. Клягин. – Минск: Вышэйшая школа, 1973. – 267 с.

тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також радіоактивне забруднення, масові отруєння, поширення епідемії, епізоотії чи епіфітотії можуть бути викликані бездіяльністю суб'єкта злочину, що використовує при цьому для здійснення диверсії природні сили, процеси (як природного, так і штучного походження), машини й механізми; а також у випадку невиконання суб'єктом злочину своїх посадових, службових, професійних обов'язків.

У літературі неодноразово висловлювалася слухна думка про те, що умисне знищення чи пошкодження майна з об'єктивної сторони може характеризуватися як дією, так і бездіяльністю¹⁷³. Аналогічна точка зору простежується і щодо об'єктивної сторони умисного знищення чи пошкодження військового майна¹⁷⁴.

Не повинно й не може, очевидно, викликати сумнівів те, що подібне майно може бути в такий же спосіб знищене чи пошкоджене як шляхом дії, так і бездіяльності з метою ослаблення держави, тобто при вчиненні диверсії. За відповідних обставин шляхом такої ж бездіяльності можуть відбуватися посягання на життя і здоров'я людей, а також діяння, спрямовані на радіоактивне забруднення, масові отруєння, поширення епідемій, епізоотії чи епіфітотій.

«Бездіяльність як акт зовнішнього поводження, з юридичного погляду, принципово не відрізняється від дії: і те, й інше може супроводжуватися вольовими та інтелектуальними моментами і викликати протиправний результат, тобто зміни в об'єктивному світі»¹⁷⁵.

---

¹⁷³ Кримінальне право України. Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 25; Пионтковский А.А.. Курс советского уголовного права: в 6 т. – М.:Наука, 1970. – Т. IV. – С. 410; Советское уголовное право. Особенная часть / [авт. колл.]. – М.: Издательство Московского университета, 1971. – С. 136.

¹⁷⁴ Советское уголовное право. Особенная часть / [авт. колл.]. – М.: Издательство Московского университета, 1971. – С. 435; Советское уголовное право. Особенная часть. – М.: Издательство Московского университета, 1975. – С. 440; Советское уголовное право. Воинские преступления / [под ред. А.Г. Горного]. – М.: Военный институт, 1978. – С. 225.

¹⁷⁵ Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г.К. Матвеев. – М.: Юридическая литература, 1970. – С. 26.

Приміром, не увімкнення в належний момент системи біологічного захисту атомної електростанції, не віддання штурманом своєчасної команди про зміну швидкості чи курсу корабля, у результаті чого радіоактивним випромінюванням уражаються люди або місцевість, корабель опиняється на рифі тощо, тобто бездіяльність при наявності в суб'єкта злочину мети ослаблення держави, безумовно, повинні кваліфікуватися як диверсія. У будь-якому випадку, щоб бездіяльність могла бути кваліфікована як спосіб учинення умисного злочину, вона повинна бути мотивованою, повинна бути актом об'єктивованого вираження бажань, прагнень, установок суб'єкта¹⁷⁶.

Можливість здійснення диверсії шляхом бездіяльності зростає й набула реальної небезпеки в наш час, коли надзвичайно підвищилася складність механізмів і енергооснащеність підприємств, зростає чисельність джерел підвищеної небезпеки. У подібних умовах неподання в потрібному місці в необхідний момент належної команди чи невмикання звичайного тумблера може спричинити більш серйозні наслідки, ніж кілька років тому активні дії диверсійної групи.

У цьому зв'язку варто погодитися з В. Курляндським і Є. Смирновим, що здійснити диверсію можливо шляхом як активних дій, так і бездіяльності¹⁷⁷. Вони вважають, що шляхом бездіяльності можливе здійснення усіх форм диверсій.

З огляду на зазначене, пропонуємо ст. 113 КК України викласти в такій редакції:

«Стаття 113. Диверсія

Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших учинків, спрямованих на масове знищення людей, запо-

---

¹⁷⁶ Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 138; Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н.Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – С.84–98; Тер-Акопов А.А. Определение сущности бездействия / А.А.Тер-Акопов // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 74; Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина / П.С. Матишевський. – К.: «А.С.К», 2001. – С. 109; Кримінальне право України. Загальна частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 110 та ін.

¹⁷⁷ Особо опасные государственные преступления / [Д.Т. Богатилов и др.] / под. ред. В.И. Куренского. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 19; Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления / Е.А. Смирнов. – К., 1974. – С. 137.

діяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою учинків, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років».

Спосіб учинення диверсії, як і будь-якого іншого злочину, може вплинути на ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину й повинен братися до уваги при визначенні міри покарання винному.

Здійснення учинків, спрямованих на *радіоактивне забруднення*, може виявлятися в неувімкненні чи несвоечасному увімкненні системи радіаційного захисту на об'єкті, функціонування якого пов'язано з наявністю іонізуючого випромінювання, в ушкодженні чи руйнуванні ядерних установок й інших джерел радіоактивного випромінювання; в ушкодженні корпусу чи оболонки або системи захисту виробу, агрегату, блоку, всередині якого розміщені радіоактивні речовини.

Вчинення діянь, спрямованих на масове отруєння, – це злочинна діяльність, що полягає в прагненні заподіяння шкоди життю і здоров'ю великої кількості людей і тварин шляхом унесення отруйних високотоксичних речовин у продукти харчування, джерела питної води, повітря. Під отруєнням розуміється хворобливий стан організму або його загибель. Учиняючи диверсію в такій формі, винний прагне до виведення з ладу значної чисельності людей, знищення великої кількості тварин, чим може бути заподіяний збиток не тільки економіці України. Такі діяння можуть посіяти паніку серед населення, спричинити соціально-психологічні й політичні негативні наслідки.

У випадках учинення діянь, спрямованих на масове отруєння тварин, для кваліфікації злочинного діяння не має значення, які тварини (свійські чи дикі) обрані диверсантом як предмет злочину.

Під *епідемією* слід розуміти процес масового поширення заразних захворювань людей (тифу, дифтерії, віспи, кору

тощо), який відбувається на значній території за відносно короткий проміжок часу, коли показник інфекційної захворюваності серед населення певної місцевості та в певний час перевищує звичайний рівень, характерний для цієї інфекційної хвороби, та характеризується відповідною динамікою. Учинки, направлені на поширення епідемії, можуть мати різноманітний характер, але в будь-якому випадку вони спрямовані на заповдіння смерті чи розладу здоров'я великої кількості людей у результаті виникнення заразливого захворювання (захворювань).

У статті 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року епідемію визначено як *«масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу»*.

Способи поширення інфекційних захворювань при цьому можуть бути найрізноманітнішими й полягати в поширенні хвороботворних бактерій і вірусів, що можуть викликати епідемію, через їжу, воду, повітряно-крапельним шляхом із використанням аерозолів, зараження медикаментів і медичного інвентарю, приладів, а також порушення правил боротьби з поширенням епідемії.

Якщо зусилля диверсанта увінчалися успіхом і епідемія виникла, людям заповдіно тілесні ушкодження того чи іншого ступеня тяжкості або смерть, відповідальність настає за сукупністю – за диверсією і за відповідні злочини проти життя та здоров'я особи.

Епізоотія – це безперервний процес поширення заразних захворювань, пов'язаний із переданням збудника від заражених тварин здоровим. Характеризується швидким поширенням інфекційного захворювання, яке охоплює цілий район, область¹⁷⁸. Способи поширення епізоотій, як і епідемії, можуть бути найрізноманітнішими. Особлива суспільна небезпека поширення епізоотії полягає в тому, що деякі види захворювань тварин небезпечні і для людини.

---

¹⁷⁸ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. [уклад. В Яременко, О. Сліпущко] – К.: Аконіт, 1999. – Т. 1. – С. 898.

Поширення *епізоотій* – це здійснення учинків, спрямованих на те, щоб викликати заразне захворюванням великої кількості тварин на значній території (сап, сибірська виразка, свиняча чума, ящур та ін.). Науковці до епізоотії відносять також процес масового поширення заразних захворювань ембріонів, інкубаційних яєць, заплідненої ікри, зиготи, сперми тощо, що характеризується безперервністю на значній території за відносно коротким проміжком часу¹⁷⁹.

Якщо вчинки винного спричинили суспільно небезпечні наслідки у вигляді поширення епізоотій і, як результат, загибель тварин, відповідальність настає за сукупністю – за диверсію і навмисне знищення чи пошкодження майна (ст. 194 КК України). Предметом учинків, спрямованих на поширення епізоотій, можуть бути дикі тварини, включаючи птахів і риб, а також свійські тварини (скот, бджоли, птиця), котрі належать як державі, так і окремим громадянам.

Здійснення вчинків, спрямованих на поширення *епіфітотій*, – це спроба поширення заразних масових захворювань рослин на великі площі. Під епіфітотіями слід також розуміти зараження живих організмів бактеріями або вірусами, або грибами, або гетерогенною групою еукаріотичних¹⁸⁰ живих організмів, які не належать до тварин, рослин, грибів.

Такі захворювання можуть бути спричинені дією шкідників (комах, кліщів, мікроорганізмів) чи фітопатогенів (вірусів, бактерій, грибів). При спробах поширення *епіфітотій* посягання відбувається на невизначено велике коло предметів, якими в цьому випадку є рослини.

Так само, як і при поширенні епідемій і епізоотій, суб'єкт злочину не передбачає при здійсненні учинків, спрямованих на поширення епіфітотій, усіх можливих суспільно небезпечних наслідків своїх дій і бажає їхнього максимального поширення.

---

¹⁷⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – [4-те вид., перероб. та доп.] / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 225.

¹⁸⁰ Еукаріоти або Ядерні – надцарство живих організмів, клітини яких містять ядра.

Поширення епіфітотій, особливо під час війни, може викликати голод, оскільки хвороби рослин знижують урожай і погіршують якість рослинної продукції. Так, у роки, сприятливі для поширення фітофторозу картоплі, її врожай знижується на 15-20 %, а в окремих випадках на 50 % і більше. Деякі хвороби рослин можуть згубно позначатися на людському організмі. Скажімо, злакові, уражені ріжком (хвороба злаків, викликана певним видом грибка), містять у зернах отруйні речовини, які, потрапляючи в борошно, корм, їжу, здатні викликати у тварин і людини важке захворювання – ерготизм, відоме в народі як «антонів вогонь»¹⁸¹.

Предметом посягання при здійсненні вчинків, спрямованих на поширення епіфітотій, можуть бути лісові угіддя, корисні функції яких по суті необмежені. Поширення епіфітотій здатне завдати шкоди не тільки наявному, але й потенційному національному багатству, призвести до значних економічних, екологічних збитків. При поширенні епіфітотії дуже утруднене визначення як епіцентру, так і початкового моменту її виникнення, що позначається і на успішності боротьби з нею, і на ефективності розслідування подібних фактів. Саме тому законодавець і виокремив учинення дій, спрямованих на поширення епіфітотій, у самостійну форму диверсії.

Учинення діянь, спрямованих на поширення епіфітотій, що спричинило їхнє виникнення і загибель рослин, варто кваліфікувати за сукупністю вчиненого як диверсію і навмисне знищення чи ушкодження майна (ст. 194 КК України).

2.1.9. Шпигунство (ст. 114 КК України).

Диспозиція ч. 1 ст. 114 КК України характеризує об'єктивну сторону шпигунства як передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Таким чином, об'єктивну сторону шпигунства за відповідних обставин можуть утворити такі діяння:

---

¹⁸¹ Шариков К.Е. Необыкновенные явления в растительном и животном мире / К.Е. Шариков. – Минск: Ураджай, 1978. – С. 95–97.

- передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю;
- збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Під передачею згаданих відомостей слід розуміти їхнє повідомлення будь-яким способом зазначеним у ст. 114 КК України адресатам. Це може бути усне чи письмове повідомлення, вручення документів, кіно- або фотоматеріалів, відеозаписів, креслень, предметів, відомості про які становлять державну таємницю. Передача зазначених відомостей може здійснюватися будь-яким способом (усно, письмово, через посередників, із використанням схованок, радіо, інтернету, птахів, тварин).

Так, відомий факт, коли для передання відомостей із французької на німецьку територію перед початком Першої світової війни німецькою агентурою використовувалися бджоли. «Технологічно» це виглядало так: німецький розвідник розміщався в потрібному йому місці на території, зайнятій французькими військами, а його напарник – на своїй. Для організації зв'язку шпигун створював на ворожій території бджолину пасіку. Напарник шпигуна, котрий перебував на своїй території, в заздалегідь обумовлений для зв'язку час за допомогою жаровень на повітрі топив цукор, змішаний з ароматизатором. Випущені з вуликів бджоли летіли на запах, повертаючись на пасіку з розвідувальною інформацією. Інформація при цьому передавалася за допомогою маркування визначеної кількості бджіл шовковими нитками різних кольорів. Це зашифровувало кількість і рід з'єднань, контрольованих шпигуном. Наприклад, зеленими шовковинками позначалися піхотні роти, жовтими – знаряддя полкової артилерії, синіми – кавалерійські ескадрони¹⁸².

Г. Анашкін свого часу зазначав: *«Для кваліфікації цих (шпигунських) дій не має значення спосіб передачі: письмово, усно, поштою, чи радіотелеграфом, або іншим шляхом, чи безпосередньо через інших осіб та ін.»*

---

¹⁸² Николаев Р. Шпионская пасека / Р. Николаев // 24 часа. На грани невозможного. – 1999. – № 5.

У це поняття входить передача відомостей як отриманих від якої-небудь особи так і викрадених, зібраних чи одержаних іншим шляхом, у тому числі за допомогою приладів, механізмів й інших засобів науки і техніки безпосередньо особою, котра передає ці відомості. В останньому випадку в діях особи є й інша об'єктивна ознака шпигунства – збирання відомостей¹⁸³.

Автори не помітили у вивченій літературі вказівки на вчинення шпигунства у формі передачі шляхом бездіяльності. Утім, подібну ситуацію при переданні зазначених відомостей виключити на практиці не можна. Скажімо, службова особа (громадянин України), котра володіє документами, які містять державну таємницю, і завербована іноземною розвідкою, під видом відвідувача приймає у себе в кабінеті зв'язківця іноземної розвідки, який фотографує документи на столі.

Можлива також ситуація, коли особа (громадянин України), котра встановила зв'язок з іноземною розвідкою і працює на цілком секретному об'єкті, у службові обов'язки якої входить увімкнення протипідслухувальної системи, у визначений час за завданням цієї розвідки не вмикає таку систему, у результаті чого відомості, що становлять державну таємницю, стають надбанням іноземної розвідки.

Іноземна держава в рамках розглядуваного складу злочину – це будь-яка держава, що проводить розвідувальну діяльність проти України, в особі відповідних її органів і організацій.

Представник іноземної держави – особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іноземної держави (організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним. До таких зокрема можна віднести глав і членів дипломатичних представництв та консульських установ.

Іноземна організація – це будь-яка державна чи недержавна організація як за межами України, так і в Україні, яка веде розвідувальну діяльність проти України. До таких організацій належать іноземні політичні партії, трести, фірми, приватні

---

¹⁸³ Анашкин Г.З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З.Анашкин. – М., 1964. – С. 134.

видавництва, міжнародні організації, що проводять розвідувально-підривну (шпигунську) діяльність проти України.

Під представниками іноземної організації слід розуміти різних осіб, котрі відповідно до своїх завдань (повноважень) займаються шпигунською діяльністю проти України. Представником іноземної організації може бути не тільки іноземець чи особа без громадянства, а й громадянин України.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, передбачає їхнє добування, придбання будь-яким шляхом, будь-яким способом (викрадення, підслуховування; вивідування; особисті спостереження; фотографування текстів, креслень, секретних військових і промислових об'єктів та ін.). Збирання відомостей можливе із застосуванням спеціальних технічних засобів (оптичних приладів, електронних апаратів та ін.), за допомогою дій, до яких варто віднести і підслуховування, і спостереження.

Від початку збирання таких відомостей, тобто з моменту їхнього одержання (добування) будь-яким способом із зазначеною метою, злочин є закінченим.

Шпигунство у формі передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, є закінченим злочином із моменту передачі таких відомостей зазначеним адресатам незалежно від того, наскільки і чи були взагалі сприйняті ними зміст і суть цих відомостей, а тим більше незалежно від настання яких-небудь шкідливих для нашої держави наслідків. Приміром, передача іноземному розвіднику пакета із секретними документами утворить склад закінченого злочину.

Шпигунство у формі збирання з метою передачі згаданим адресатам зазначених відомостей є закінченим злочином із моменту заволодіння будь-яким способом такими відомостями.

Конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу злочину є в окремих випадках і засіб його вчинення. Цим поняттям охоплюються знаряддя, які злочинець використовує для впливу на предмет посягання¹⁸⁴. Відомості, що становлять державну та-

---

¹⁸⁴ Советское уголовное право. Общая часть. / [под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского] – М., 1981. – С. 172–173.

ємницю, слід розглядати як предмет цього злочину, тобто ті матеріальні предмети зовнішнього світу, впливаючи на які, суб'єкт злочину заподіює шкоду правоохоронним інтересам.

Водночас варто звернути увагу на те, що шпигунство, як і державна зрада у формі шпигунства, належить до злочинів, предмет яких, тобто відомості, що становлять державну таємницю, одночасно є і його знаряддям, тобто однією з ознак об'єктивної сторони цього злочину, тим предметом, використовуючи який, злочинець порушує правоохоронні інтереси й блага.

Час як ознака об'єктивної сторони шпигунства та державної зради у формі шпигунства на кваліфікацію не впливає, однак потрібно мати на увазі, що вчинення цього злочину у воєнний час становить підвищену суспільну небезпеку, що варто було б урахувати в санкції цієї статті.

Якщо зазначені в ст. 114 КК України відомості збираються без мети їхньої передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, склад шпигунства або державної зради у формі шпигунства відсутній; питання про кримінальну відповідальність не виникає (докладніше про це при аналізі суб'єктивної сторони шпигунства та державної зради у формі шпигунства).

Чи можливі стадії злочинної діяльності при здійсненні шпигунства або державної зради у формі шпигунства? Наука кримінального права дає позитивну відповідь на це питання¹⁸⁵. З викладеною позицією не можна не погодитися, оскільки норми Загальної частини Кримінального кодексу України є нормами універсальними й можуть бути застосовні до всіх статей Особливої частини КК України.

Підготовчі до шпигунства дії на практиці можуть виражатися, наприклад, у спробі влаштуватися на роботу на той чи інший секретний об'єкт; установити контакт із представником іноземної держави або іноземної організації; підготовці фото-, кіно-, відеокамери, призначених для фіксації шпигунської інформації; установці в приміщенні апаратури для прослуховування бесід, виступів.

---

¹⁸⁵ *Филаневский И.Г.* Курс советского уголовного права. / И.Г. Филаневский. Часть особенная. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1973. - Т.3. - С. 150.

Замах на шпигунство може бути при спробі викрадення чи, наприклад, фотографування документів, які містять державну таємницю, коли злочинний результат не настає унаслідок причин, що не залежать від волі винного (сейф розкритий, але суб'єкт злочину затриманий до того, як він устиг заволодіти таємними документами; суб'єкт злочину намагається перефотографувати документи, але фотоапарат виявляється несправним).

Коли ми ведемо мову про стадії злочинної діяльності при державній зраді у формі шпигунства або при шпигунстві, особливо слід зупинитися на питанні про так званий непридатний замах, який традиційно в літературі поділяють на замах на непридатний об'єкт і замах із непридатними засобами (більш правильно – непридатні знаряддя)¹⁸⁶.

Замахом на непридатний об'єкт у юридичній літературі іменують замах, при якому суб'єкт злочину спрямовує свої дії на такий об'єкт, якому в таких умовах не може бути заподіяна реальна шкода. Іноді замахом на непридатний об'єкт називають спробу здійснити злочинний намір стосовно предмета, що має такі якості, які виключають досягнення злочинного результату. Як бачимо, і в першому, і в другому випадку автори трохи плутають поняття об'єкта та предмета злочину.

У буквальному розумінні вислів «замах на непридатний об'єкт» може означати лише одне: спрямування злочинцем своїх зусиль на непридатні правоохоронні суспільні відносини (правоохоронні інтереси, блага), але такі ніколи й ні за яких умов непридатними бути не можуть. У подібних випадках варто вести мову про замах на непридатний предмет, тобто про ситуації, за яких злочинець у силу власної помилки спрямовує свої зусилля на такі предмети зовнішнього світу, впливаючи на які він не може заподіяти шкоди правоохоронним інтересам і благам.

---

¹⁸⁶ Кримінальне право України. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 122–123; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – К.: Юрінком, 1997. – С. 73–74; Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов (ред.); В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 416 с.; Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / В.В. Сташис (ред.), В.Я. Тацій (ред.). – [3-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с. та ін.

При шпигунстві подібний замах може бути у випадку, коли, скажімо, особа викрадає будь-які документи, що містять, на її думку, державну таємницю, хоча насправді вони такої не містять. При передачі таких документів іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам предмет злочину трансформується в знаряддя злочину, але, оскільки ці документи не містять державної таємниці, ми говоримо про замах із непридатними знаряддями.

І при замаху на непридатний предмет, і при замаху з непридатними знаряддями винний підлягає кримінальній відповідальності за замах на відповідний злочин (у нашому випадку – замах на шпигунство).

Об'єктивна сторона шпигунства як злочину з формальним складом у кримінальному законі сконструйована законодавцем таким чином, що з моменту передачі або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, злочин є закінченим.

У літературі слушно відзначалося, що здійснення шпигунства шляхом незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж вимагає додаткової кваліфікації за ст. 361 КК України; розкрадання з тією ж метою, присвоєння, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем – за ст. 362 КК України¹⁸⁷. У цьому ж джерелі згідно із загальними положеннями про відповідальність при сукупності злочинів цілком справедливо зауважується, що, якщо особа викрадає з метою передачі іноземній державі чи організації або їхнім представникам яке-небудь майно, відомості про яке є державною таємницею, відповідальність настає за сукупністю – за шпигунство (державну зраду в формі шпигунства) і за відповідний злочин проти власності.

Саме так були кваліфіковані дії П., який, працюючи на одному з київських режимних підприємств, що виробляло продукцію

---

¹⁸⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [М.І.Мельник (ред.), М.І. Хавронюк (ред.)]. – К.: Каннон, 2001. – С. 269.

(прилади), відомості про які становили державну таємницю, крав ці прилади й за винагороду передавав їх представникам іноземної держави.

2.2. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України

Проблема суб'єкта злочину досить повно розроблена у вітчизняній юридичній літературі¹⁸⁸.

Суб'єктом злочину кримінальне право України визнає фізичну осудну особу, яка досягла до моменту вчинення злочину віку кримінальної відповідальності. Тобто в кримінально-правовій теорії суб'єкт злочину – це особа, яка володіє сукупністю ознак, які дають підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 20 КК України суб'єктом злочину може бути також особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час учинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Як указано в ч. 2 цієї статті, визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання й може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

П. Матишевський щодо обмеженої осудності писав: *«Обмежена осудність – це різновид осудності (так зване суміжне становище), медичний і юридичний критерії якої виразно визначаються науками психіатрія та кримінальне право. Обмежена осудність пов'язана з психічними аномаліями людини..., особа з обмеженою осудністю не втрачає спроможності... розуміти значення своєї поведінки або керувати своїми діями»*¹⁸⁹.

За загальним правилом відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності можуть підлягати особи, яким

---

¹⁸⁸ Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 142–159; Кримінальне право України. Загальна частина / [за ред. П.С. Матишевського]. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – С. 150; Кримінальне право України. Загальна частина / [за ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Х.: Право, 1997. – С. 117 та ін.

¹⁸⁹ Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина / П.С. Матишевський. – К.: «А.С.К.», 2001. – С. 128.

до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Частина друга зазначеної статті дає вичерпний перелік злочинів, відповідальність за які настає з чотирнадцятирічного віку; таких наразі сорок вісім. Із злочинів проти основ національної безпеки України до них віднесені посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) і диверсія (ст. 113 КК України).

Законодавче визначення суб'єкта дає змогу виділити три обов'язкові ознаки, які характеризують суб'єкта будь-якого злочину, передбаченого КК України, тобто ним може бути лише:

- фізична особа;
- осудна або обмежено осудна особа;
- особа, яка досягла віку, із якого за цей злочин настає кримінальна відповідальність.

Визначаючи вік, із якого можлива кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, законодавець виходить із рівня свідомості людини, її здатності усвідомлювати характер учинених діянь (учинків), їхню суспільну небезпеку і значення, а також можливість керувати ними при цьому¹⁹⁰. У частині першій ст. 19 КК України визначає, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Вік суб'єкта визначається на момент вчинення злочину. Особа вважається такою, що досягла віку кримінальної відповідальності, як і будь-якого віку, не в день свого дня народження, а з нуля годин наступного за ним дня.

У кримінальному праві України та Російської Федерації поняття віку трактується по-різному. М. Коржанський тлумачить вік як визначений за документами юридичний період життя людини¹⁹¹. Поняття «вік» можна розглядати у двох аспектах: як календарний період часу, який пройшов від народження до якого-небудь хронологічного моменту в житті людини, і як період психофізичного стану в житті тієї чи іншої особи, з яким

---

¹⁹⁰ Уголовное право УССР. – К.: Вища школа, 1984. – С. 110; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 34–43.

¹⁹¹ Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / [за ред. М.Й. Коржанського]. – К.: Атіка, 2001. – С. 216.

пов'язані медико-біологічні, соціально-психологічні й правові зміни¹⁹². Виходячи з різноманіття визначень поняття віку, пропонується розуміти його як такий етап розвитку людини, що характеризується специфічними закономірностями формування особи та відносно стійкими психологічними особливостями й який визначений відповідними юридичними документами. За своєю суттю вік є поняттям суспільно-історичним, бо сама лексема в багатьох мовах спершу позначала не стільки календарні роки, скільки соціальне становище особи в суспільстві¹⁹³.

Питання про визначення початкового віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, та про критерії, якими повинен при цьому користуватися законодавець, ніколи не мало однозначного вирішення. Так, римське право допускало повну неосудність у дитинстві, але кінцем дитинства воно уважало не конкретний вік, а той момент, коли дитина починала говорити як людина¹⁹⁴. По суті становлення особи – це процес руху від формування як об'єкта суспільних відносин до становлення як суб'єкта таких відносин¹⁹⁵. Саме в результаті цього процесу людина набуває самосвідомості та формується як соціально орієнтований член суспільства.

2.2.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України).

Суб'єктом злочинних дій, відповідальність за які передбачена частинах один і два ст. 109 КК України, може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

---

¹⁹² Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность: моногр. / В.Г. Павлов. – СПб.: Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – С. 23.

¹⁹³ Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. / В.С.Мухина. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – С. 99.

¹⁹⁴ Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – СПб., 1963. – Т. 1. – С. 120.

¹⁹⁵ Станкевич Л.П. Личность в системе общественных отношений / Л.П. Станкевич, В.Д. Светлаев // Личность и общество. Ценностные ориентации личности и образ жизни: межвуз. сб. – Калининград: Изд-во КГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 31–38.

У частині третій зазначеної статті визначається відповідальність за вчинення дій, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України, тобто за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій у випадку їхнього вчинення особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації.

При вчиненні зазначених дій представником влади ми маємо справу з особливим, спеціальним видом злочину у сфері службової діяльності, коли службова особа (представник влади) своїми злочинними діями посягає не тільки на провідні інтереси діяльності державного апарату, але й на основи національної безпеки України, на її головні інтереси у сфері функціонування конституційного ладу й нормальної діяльності державної влади. Оскільки цей вид злочинної діяльності виділений законодавцем як злочин зі спеціальним суб'єктом (спеціальним виконавцем), для вирішення питання про застосування цієї кримінально-правової норми необхідно установити, що суб'єкт злочину є представником влади.

Автори вважають, що кримінальна відповідальність за ч. 3 ст. 109 КК України для представника влади може наставати лише у випадку, якщо зазначені дії відбуваються з використанням ним свого службового становища. Тому пропонуємо ч. 3 викласти в такій редакції:

3. Дії, передбачені у частині другій цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, з використанням свого службового становища, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

У частина третя ст. 109 КК України передбачається відповідальність також у випадку вчинення дій, передбачених у частині другій цієї статті, повторно.

Повторним є злочин, учинений особою, котра раніше вчинила такий же злочин і не притягувалась до кримінальної від-

повідальності за перший злочинний учинок, якщо до моменту здійснення повторного діяння не минули терміни давності при-тягнення до кримінальної відповідальності за перше.

Повторним буде також злочин, учинений особою, що при-тягувалась до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 109 КК України, якщо вона вчинить ті ж дії після відбуття покарання за перший злочин до того, як перша судимість буде знята чи пога-шена у встановленому законом порядку.

Тут же, тобто в ч. 3 ст. 109 КК України, визначена відповідаль-ність за дії, передбачені в ч. 2 цієї статті, вчинені організованою групою. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України *«злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчи-ненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншо-го (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функ-цій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відо-мого всім учасникам групи»*.

Варто звернути увагу на те, що в ч. 3 ст. 28 КК України зако-нодавцем упущена така форма злочинної діяльності, як замах, тому автори пропонують викласти цю норму в такій редакції:

3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні, у замаху на нього або в його вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізували-ся у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) зло-чинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасни-ків групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

2.2.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

Кримінальній відповідальності за діяння, передбачені у ч. 1 і ч. 2 ст. 110 КК України, підлягає будь-яка фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. За ч. 2 ст. 109 КК України встановлена підвищена кримінальна відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені представником влади (про поняття пред-

---

ставник влади див. вище – питання про суб'єкт злочину, передбачений у ч. 3 ст. 109 КК України).

Так само, як і в ч. 3 ст. 110 КК України, автори пропонують передбачити підвищення кримінальної відповідальності у ч. 2 ст. 110 КК України у випадках, якщо такого роду дії вчинені представником влади з використанням службового становища, виклавши ч. 2 ст. 110 КК України в такий редакції:

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені представником влади з використанням ним свого службового становища або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стосовно суб'єкта злочину ч. 2 ст. 110 КК України установлює підвищену кримінальну відповідальність і у випадку повторного вчинення дій, відповідальність за які передбачена у ч. 1 цієї статті, а також у випадку вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб¹⁹⁶.

Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Кожен із учасників такої групи у випадку вчинення умисних дій із метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій підлягає відповідальності за ч. 2 ст. 110 КК України.

Слід зауважити, що в науці міжнародного права в ролі суб'єктів порушення територіальної цілісності держави розглядаються іноземні держави, протиправні дії яких можуть виражатися в захопленні та окупації частини території іншої держави, які спричинили приєднання окупованій території до своєї території (анексія). Однак будь-які територіальні придбання не повин-

---

¹⁹⁶ Про поняття повторності див. вище: аналіз суб'єкта злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 109 КК України.

ні вважатися законними, якщо вони стали результатом загрози силою або її застосування. Протиправні дії іноземної держави, окремих міжнародних міжурядових організацій, інших суб'єктів міжнародного права можуть виражатися в створенні умов в іншій державі шляхом здійснення політичних, економічних, організаційних та інших заходів, які можуть призвести до дестабілізації обстановки в країні та його подальшому розпаду.

Крім того, зазначається, що суб'єктами порушення територіальної цілісності можуть бути і сили в межах самої держави, дії яких можуть призвести до її розпаду. Ними можуть бути різного роду сепаратистські формування, народи, які борються за самовизначення. На практиці вони нерідко встановлюють контроль над певною частиною території. Однак це не означає, що суверенітет держави в її межах перестає діяти і вона втратила частину своєї території. Поява нових державних обрисів можливо з настанням значущих згідно з міжнародним правом подій¹⁹⁷.

Проте наголошуємо, що в рамках кримінального права України слід розглядати суб'єктом злочину, передбаченого у ст.110 КК України виключно фізичну особу.

2.2.3. Державна зрада (ч. 1 ст. 111 КК України)

Державна зрада належить до злочинів зі спеціальним суб'єктом.

У теорії кримінального права особу зі спеціальними ознаками суб'єкта, передбаченими в конкретній кримінально-правовій нормі, прийнято називати спеціальним суб'єктом¹⁹⁸. Утім, у подібних випадках більш правильно говорити не про спеціального суб'єкта, а про спеціального виконавця, оскільки співучасниками в такого роду злочинах (організаторами, підбурювачами,

---

¹⁹⁷ Остроухов Н.В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве: автореф. дис. на соискание научной степени доктора юр. наук: спец. 12.00.10 / Н.В. Остроухов. – М. – С. 22.

¹⁹⁸ Кримінальне право України. Загальна частина. – К., 1997. – С. 150; Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов (ред.) ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с. та ін.

пособниками) можуть бути й особи, які не є такими. Саме до злочинів зі спеціальним суб'єктом (спеціальним виконавцем) належить державна зрада, оскільки для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111 КК України недостатньо установити, що особа, котра вчинила діяння, передбачене зазначеною нормою КК України, досягла віку кримінальної відповідальності (16 років), і зробити висновок про її осудність. Для цього необхідно додатково установити, що винна особа є громадянином України, оскільки тільки громадянин України як спеціальний суб'єкт може підлягати відповідальності за державну зраду.

Відповідно до Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235-XII¹⁹⁹ громадянами України є:

- усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України;
- особи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набуття чинності Закону України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 р. проживали в Україні й не були громадянами інших держав;
- особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено запис «громадянин України», а також діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну, коли вони не досягли повноліття;
- особи, які набули громадянства України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Громадянство України здобувається:

- за народженням;
- за походженням;
- через прийняття громадянства України;
- через поновлення в громадянстві України.

---

¹⁹⁹ «Про громадянство»: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-XII// Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

Документами, що підтверджують громадянство України, є паспорт громадянина України, для військовослужбовців – військовий квиток, а для осіб до 16 років – свідоцтво про народження.

2.2.4. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України).

Суб'єкт цього злочину – фізична осудна особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, незалежно від громадянства.

2.2.5. Диверсія (ст. 113 КК України).

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятирічного віку, незалежно від громадянства.

Установлення кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), як і за диверсію (ст. 113 КК України), з чотирнадцятилітнього віку навряд чи може бути обґрунтовано, наприклад, даними психології й педагогіки. Як уже наголошувалося, в ч. 2 ст. 22 КК України передбачено, що за вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча або диверсії особа може підлягати кримінальній відповідальності з 14-річного віку. Чи виправдано це? Слід зауважити, що знижений вік кримінальної відповідальності визначається трьома критеріями:

- 1) можливість усвідомлення вже з 14 років суспільної небезпечності й протиправності діянь, які передбачені спеціальною нормою Кримінального кодексу;
- 2) поширеність цих злочинів серед підлітків;
- 3) велика суспільна небезпечність (тяжкість) деяких із цих злочинів.

Щодо першого критерію важливо наголосити на значній різниці між 14-16-річними та 16-18-річними підлітками в їхньому розвитку, орієнтації в різних життєвих ситуаціях, можливості

усвідомлювати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиняваних ними дій, керувати ними²⁰⁰.

Установлення такого мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти небезпечність дій, які вона вчиняє. Людина в різні періоди свого віку від народження до глибокої старості, в силу особливостей фізичних та психічних процесів неоднаково сприймає навколишню дійсність. Кожна психічно нормальна людина тільки з досягненням певного віку набуває життєвого досвіду, пізнає закономірності зовнішнього світу; із віком формується певний світогляд. Виходячи з цього, до встановлення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, треба підходити, враховуючи характер злочину та можливості людини, відповідно до її віку, усвідомлювати суспільну небезпеку й протиправність учиненого діяння.

Видається сумнівним той факт, що людина в 14-річному віці, вчиняючи загальнонебезпечні дії, передбачені в ст. 112 або 113 КК України, може досягнути та поставити перед собою мету, визначену законодавцем, наприклад, у ст. 113 КК України. Свідомість чотирнадцятирічної особи може охопити лише близькі й безпосередні, очевидні наслідки діянь при вчиненні диверсії, а саме: ушкодження, руйнування, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості й таке інше, – а також невіддалені та часом не завжди усебічно проаналізовані видимі економічні, соціальні, політичні наслідки. Саме таким чином В. Орлов обґрунтував установлення кримінальної відповідальності з 16-річного віку за бандитизм (за Кримінальним кодексом станом на 1974 р.). Він зазначав, що неповнолітні, які досягли 14-річного віку, попри велику суспільну небезпеку цього злочину, несуть відповідальність не за бандитизм, а лише за фактичні вчинені ними в таких випадках злочини, якщо за ці злочини встановлена кримінальна відповідальність із 14 років²⁰¹.

---

²⁰⁰ Шевченко О. До проекту нового Кримінального кодексу України // О. Шевченко / Право України. – 1995. – № 8. – С. 29.

²⁰¹ Орлов В.С. Советское уголовное право. Общая часть / В.С.Орлов. – М.: Издательство Московского университета, 1974. – С. 124.

Про це у своїй роботі писав і В. Курляндський, розглядаючи поняття та ознаки особливо небезпечних державних злочинів (КК України 1960 року)²⁰². Складність об'єктивної сторони диверсії вимагає від суб'єкта розвинених інтелектуальних та волевих здібностей. Таким чином, якщо особа не розуміє фактичної сторони своїх дій, їхню суспільну небезпеку, не усвідомлює їхній соціальний зміст, не може ними керувати, вона не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту в чотирнадцятирічному віці.

Крім того, особливості розвитку неповнолітнього в 14 років, недостатня спроможність правильно оцінити свої вчинки, підвищена емоційність, вплив ситуаційних факторів на прийняття рішень, відсутність чіткої життєвої позиції та інші обставини заперечують можливість повного усвідомлення підлітком характеру суспільної небезпеки терористичного акту. З цього приводу Т.Булавіна зазначала, що кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого у ст.ст. 112, 113, 258 КК України, з 14 років – нонсенс, бо це ще не той вік, у якому підліток може повністю усвідомлювати всі свої дії ще й у межах усієї держави²⁰³.

Установивши за вчинення диверсії та посягання на життя державного чи громадського діяча відповідальність із 14 років, законодавець, напевно, виходив із того, що в сучасному інформаційному суспільстві становлення й розвиток особистості проходить надзвичайно швидко і підлітки з такого віку здатні усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій. Проте немає жодних підстав уважати, що на нинішньому етапі історичного розвитку суспільства неповнолітні 14-річного віку досягають такого рівня політичної свідомості, що розуміють спрямованість своїх суспільно небезпечних діянь при вчиненні диверсії на ослаблення держави.

---

202 Особо опасные государственные преступления / [Д.И. Богатиков, И.А. Бушуев, А.Н. Игнатов и др.] – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1963. – С. 25.

203 Булавіна Т.О. Проблеми визначення поняття «тероризм» за Кримінальним кодексом України / Т.О. Булавіна // Сучасний тероризм: витоки, джерела і реалії: матер. засід. круглого столу, 26 червня 2002 року, м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2002. – С. 52–54.

Рішення вчинити диверсію або посягання на життя державного чи громадського діяча становить комплекс багатьох рішень особистості про мету, об'єкт, засоби, час, місце вчинення диверсії або посягання на життя державного чи громадського діяча та побічні обставини, які можуть сприяти або не сприяти вчиненню злочину. Відповідно, до кожного такого питання з багатьох варіантів поведінки особа повинна вибрати, на її думку, найбільш оптимальний. Цей вибір пов'язаний з особистими властивостями – світоглядом, досвідом, установками, цінностями, внутрішньою системою моральності й соціального контролю; а також із зовнішньою оцінкою середовища, передбаченням ситуації, в якій будуть учинятися ці злочини, із наявністю уявлення про ставлення суспільства до дії та її результатів відповідно до чинних соціальних, моральних, правових норм поведінки. Тому особа, яка вчиняє диверсію або посягання на життя державного чи громадського діяча, повинна адекватно оцінювати зовнішнє середовище, в якому вона діє, що надає додаткові аргументи на користь того, що саме з 16-річного віку особа здатна виконати та досягнути наведені вище розумові дії та ту ймовірну мету, задля якої вона скоює ці злочини.

Із цього приводу В.Бурдін зазначає, що видається незрозумілим включення статей 112, 113, 258 і 443 КК України до переліку статей, кримінальна відповідальність за порушення яких настає з 14-річного віку. Адже тут розуміння потребує значно більших знань, а в окремих випадках навіть сформованої політичної позиції порівняно, наприклад, із злочинами проти життя та здоров'я особи²⁰⁴. Якщо взяти до уваги альтернативний проект Кримінального кодексу України, можна констатувати, що його розробники планували встановити вік притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення диверсії та посягання на життя державного чи громадського діяча з шістнадцяти років²⁰⁵.

Сьогодні немає підстав говорити й про поширеність учинення злочинів, передбачених у ст.ст. 112, 113 КК України, серед осіб

---

²⁰⁴ Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.08 / В.М. Бурдін. – К.: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 2002. – С. 45–46.

²⁰⁵ Українське право. – К.: Видавництво «Право», 1997. – С. 8, 36–37.

віком від 14 до 16 років в Україні. Резюмуючи наведене вище, автори дійшли до висновку, що суб'єктом злочинів, передбачену у статтях 112 та 113 КК України, слід уважати фізичну осудну особу, якій на момент учинення злочину повинно виповнитися 16 років. Виходячи з цього, доречно внести відповідні зміни до ст. 22 КК України.

2.2.6. Шпигунство (ч. 1 ст. 114 КК України)

Відповідальності за шпигунство (ст. 114 КК України) за законом підлягає фізична осудна особа, котра досягла шістнадцятирічного віку і є іноземним громадянином (іноземцем) чи особою без громадянства.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 року № 3773-VI іноземцями визнаються іноземні громадяни – особи, що належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, і особи без громадянства – особи, що не належать до громадянства будь-якої держави²⁰⁶. За ст. 29 зазначеного Закону іноземці, що вчинили злочини, адміністративні чи інші правопорушення на території України, підлягають відповідальності на загальних підставах.

Згідно з ч. 4 ст. 6 КК України питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, що за законами України й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішнє, психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння та

---

²⁰⁶ «Про правове становище іноземців»: Закон України від 4 лютого 1994 г. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.

його наслідків, що характеризується виною, мотивом і метою злочину²⁰⁷.

У статті 23 КК України визначається, що *«виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності»*. Це стосується і злочинів проти основ національної безпеки України.

Слід погодитися з П. Матишевським, що суб'єктивна сторона складу злочину – це процес мислення, бажання і волі людини, у якому відбиваються зовнішні обставини, пов'язані із учиненням злочину,... це внутрішня суть злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, що відбуваються в психіці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння²⁰⁸.

Орієнтуючись на зовнішній прояв злочинного діяння, його об'єктивну сторону, ми можемо зробити попередні висновки про зміст суб'єктивної сторони злочину і, висуваючи оперативні й слідчі версії, попередньо кваліфікувати вчинене, оскільки в цілому суб'єктивна сторона злочину відображує зв'язок свідомості й волі особи з учиненим суспільно небезпечним діянням.

Відповідно до ст.ст. 24 і 25 КК України суб'єктивна сторона злочину виражається у формі умислу чи необережності. Натомість умисел поділяється на прямий і непрямий. У частині другій ст. 24 КК України визначається, що прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їх настання. Відповідно до ч. 3 ст. 24 КК України непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання.

---

²⁰⁷ Квалификация преступлений. Уголовное право УССР. Общая часть. – К.: Выща школа, 1984. – С. 115; Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (очерки теории, философии и психологии права) / В.А.Ойгензихт. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 176; Кримінальне право України. Загальна частина. – Х.: «Право», 1997. – С.129; Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 44. та ін.

²⁰⁸ Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 169.

У юридичній літературі неодноразово відзначалося, що найбільші утруднення виникають при аналізі конкретних складів злочинів у зв'язку з установленням суб'єктивної сторони, доведення якої в будь-якому випадку не так і не настільки надійно, як установлення об'єктивних властивостей і характеристик злочину, й породжує численні помилки працівників слідства і суду²⁰⁹.

Аналізуючи зміст суб'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України, слід погодитися з тим, що для них характерний прямий умисел, що свого часу відзначали М. Карпушин і В. Курляндський стосовно особливо небезпечних злочинів проти держави²¹⁰.

Разом із тим, установлення прямого умислу в суб'єкта злочину при вчиненні діянь, за своїми об'єктивними ознаками подібних до будь-якого із злочинів проти основ національної безпеки, інколи недостатньо для адекватної кваліфікації цього діяння, оскільки в деяких із них мета й мотив злочину зазначені законодавцем у диспозиції відповідної статті кримінального закону, отже, є обов'язковими ознаками його суб'єктивної сторони. Докладніше це питання розглядається нижче.

Прямий умисел, як уважає В. Ломако, – це таке психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, при якому вона усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість чи неминучість його суспільно небезпечних наслідків і бажає їхнього настання²¹¹. У цій же праці М. Панов, обґрунтовано підрозділяючи всі злочини на злочини з матеріальним складом і з формальним складом, визначає: злочини з матеріальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких закон (диспозиція статті КК України) вимагає установлення не тільки діяння (дії чи бездіяльності), а й настання суспільно небезпечних наслідків.

---

²⁰⁹ *Брайнин Я.М.* Уголовный закон и его применение / Я.М. Браинин. – М.: Юрид. лит., 1967. – С. 176.

²¹⁰ *Карпушин М.П.* Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И.Курляндский. – М.: Юридическая литература, 1974. – 213 с.

²¹¹ Кримінальне право України. Загальна частина. – Х.: Право, 1997. – С. 132.

Злочини з формальним складом – це такі злочини, для наявності об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення лише діяння (дії чи бездіяльності)²¹². У злочинах із формальним складом особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинення.

При вчиненні суспільно небезпечного діяння з *матеріальним складом* особа усвідомлює його суспільно небезпечний характер, передбачає настання шкідливих суспільно небезпечних наслідків і бажає їхнього настання.

Як зазначалося вище, всі злочини проти основ національної безпеки України є злочинами з формальним складом, де саме вчинення зазначених у диспозиції відповідної статті КК України діянь дає нам склад закінченого злочину. Виняток із цього правила становить ч. 3 ст. 110 КК України, де як обтяжуюча відповідальність обставина при посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України передбачена загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Що ж стосується визначення прямого умислу, то, як убаачається зі змісту ч. 2 ст. 24 КК України, воно сконструйовано лише стосовно злочинів із матеріальним складом, а тому автори пропонують викласти норму КК України про поняття прямого умислу в такій редакції: *«Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності) й бажала його вчинення або усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання»*.

Крім умислу, законодавцем до обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу деяких злочинів проти основ національної безпеки України віднесені мотив і мета злочину.

Мотив злочину – це спонукання до здійснення суспільно небезпечного діяння, а мета – уявлення про його суспільно небезпечні наслідки, про ту шкоду, що свідомо настане для охоронюваних кримінальним законом інтересів і яка є для суб'єкта

---

²¹² Кримінальне право України. Загальна частина. – Х.: Право, 1997. – С. 132.

злочину бажаною²¹³. Мотив учиненого злочину є дуже важливою обставиною, що характеризує як ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, так і характер суспільної небезпеки особи, котра його вчинила²¹⁴.

Мотив – внутрішній стан особи, який визначає її дії. Мотив виступає як первинна ланка у вольовому процесі, ґрунт, на якому виникає мета, мотив спонукає до постановки мети²¹⁵.

На думку авторів, без мотиву не може бути умислу, він може виникнути та зміцніти тільки під впливом якогось мотиву. Без установлення мотиву не може бути до кінця переконливим обвинувачення. Мотив виступає первинним ланцюгом у вольовому процесі. Цей термін походить від латинського слова «*movgo*» (*movi, motum*), що означає рухати, бути ґрунтом, на якому виникає мета. Встановлення мотиву необхідно при провадженні досудового слідства, бо, формуючись у свідомості особи, мотив накладає відбиток на весь психічний процес. У сполученні з іншими обставинами, що характеризують винну особу, він сприяє установленню мети, а через неї і спрямованості умислу.

Мета злочину, як правильно відзначається в літературі, – це бажання особи, котра вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти певних наслідків. Необхідно відрізнити мету як складову «бажання» як вольового моменту прямого умислу від мети як самостійної ознаки суб'єктивної сторони злочину.

Ще раз наголошуючи, що усі без винятку злочини проти основ національної безпеки України вчиняються тільки з прямим умислом²¹⁶, проаналізуємо зміст суб'єктивної сторони кожного з них.

---

²¹³ Кримінальне право України. Загальна частина. – Х.: «Право», 1997. – С. 146; Кримінальне право України. Загальна частина. – К., Х.: Юрінком-Право, 2001. – С. 162 та ін.

²¹⁴ *Бантишев О.Ф.* Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара, С.А. Кузьмін. – К.: МНДЦ, 2009. – С. 83–86.

²¹⁵ *Ойгензихт В.А.* Воля и волеизъявление / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: «Дониш», 1983. – С. 37–38.

²¹⁶ Кримінальне право України. Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком-Право, 2001. – С. 19 та ін.

2.3.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст.109 КК України)

Злочин, відповідальність за який визначена у ст. 109 КК України, передбачає наявність у винного (винних) прямого умислу й мети насильницької зміни або повалення конституційного ладу, мети захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК України). Те, що злочин вчинюється навмисне, варто було вказати в диспозиції ст. 109 КК України, як це зроблено в ст. 110 КК України.

У другій частині зазначеної статті КК України передбачається відповідальність за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, що так само зумовлює наявність у винного такої мети. Її ігнорування може спричиняти притягнення до кримінальної відповідальності інакодумців; притягнення громадян до кримінальної відповідальності за безвідповідальну балаканину як за злочин проти основ національної безпеки України.

Відсутність такої мети у винного виключає можливість кваліфікації вчиненого за ст. 109 КК України.

2.3.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст.110 КК України)

Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України – злочин, який учиняється навмисне, що підкреслив законодавець у диспозиції ст. 110 КК України. Умисел при цьому, безперечно, прямиий.

Кожна із дій, про які йде мова в ст. 110 КК України, передбачає наявність у винного чи винних спеціальної мети зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Мотиви злочину будь-які.

Друга частина ст. 110 КК України передбачає, крім того, наявність у винного мети – розпалювання національної чи релігійної ворожнечі.

Третя частина ст. 110 КК України визначає відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Зміст суб'єктивної сторони стосовно до зазначених у ч. 3 ст. 110 КК України наслідків характеризується необережністю в тій чи іншій формі. Якщо при вчиненні подібних дій убивство вчиняється умисно, відповідальність настає за сукупністю – ч. 3 ст. 110 та ст. 115 КК України.

2.3.3. Державна зрада у формі шпигунства (ст. 111 КК України).

Шпигунство (ст. 114 КК України)

Передання відомостей, що становлять державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам потребує наявності у винного прямого наміру: особа усвідомлює небезпечний характер своїх дій і бажає їх учинення. Мета й мотиви при цьому можуть бути будь-які, що на кваліфікацію не впливає, але їх слід брати до уваги суду при призначенні покарання.

Якщо особа, котра вчиняє таке діяння, помиляється в змісті відомостей, тобто думає, що переданий іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам документ містить державну таємницю або, що відомості про передані предмети (прилади, речовини та ін.) становлять таку таємницю, а насправді це не так, відповідальність настає залежно від обставин справи за закінчений чи незакінчений замах на державну зраду у формі шпигунства або замах на шпигунство.

За замах на державну зраду у формі шпигунства буде також нести відповідальність особа – громадянин України, що передає подібні відомості помилково прийнятому за іноземця громадянину України. У випадку подібної помилки з боку іноземця, допущеного до наших державних секретів, відповідальність настає за замах на шпигунство за ст. 114 КК України.

Такі ситуації можуть створюватися штучно в процесі оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, коли

особі, обґрунтовано підозрюваній у шпигунській діяльності, «підкидаються» документи, що не містять державної таємниці, або предмети, відомості про які державної таємниці не становлять. Такій особі для передання подібних матеріалів може бути «підставлений» громадянин України, прийнятий нею за іноземця.

Крім прямого умислу, збирання указаних відомостей потребує обов'язкової наявності у винного мети їх передання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам. Відсутність (чи неустановлення) такої мети виключає можливість кваліфікації подібних дій як державної зради у формі шпигунства або як шпигунства.

Можна припустити, що відомості, які становлять державну таємницю, збираються не для подальшого передання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а внаслідок цікавості; з метою колекціонування (приміром, у вигляді фотознімків військових об'єктів і т. ін.); у наукових цілях. У подібних випадках ми можемо вести мову про дії, що межують зі злочинними, створюють передумови витоку державної таємниці аж до її можливого використання третіми особами на шкоду інтересам України, але не про державну зраду.

Учинення подібних дій може бути підставою для проведення профілактичних заходів, але не застосування заходів кримінально-правового характеру.

Що стосується мотивів шпигунських дій, вони можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Найчастіше мотивом шпигунських дій є вигода, бажання заробити.

2.3.4. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)

Цей злочин учиняється, як відзначено в диспозиції ст. 112 КК України, у зв'язку з державною чи громадською діяльністю потерпілого. Тобто мотивом злочину є саме державна або громадська діяльність потерпілого, яка чомусь не задовольняє винного (винних).

За наявності інших мотивів, незалежно від особи потерпілого, дії винного повинні кваліфікуватися як злочин проти життя особи: ст. 115 КК України (умисне вбивство), ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження); не можна виключати й ст. 119 (вбивство через необережність) КК України.

2.3.5. Диверсія (ст. 113 КК України)

Як і всі злочини проти основ національної безпеки України, диверсія вчиняється з прямим умислом при обов'язковій наявності у винного мети ослаблення держави. Відсутність (чи неустановлення) зазначеної мети виключає можливість кваліфікації дій винного як диверсії.

Наявність у винного мети ослаблення держави аж ніяк не означає реальну можливість її досягнення.

Коли ми говоримо про склад диверсії, варто мати на увазі, що окремі антигромадські прояви, які самі по собі є закінченими злочинами, залежно від мотивів і цілей злочинної поведінки можуть бути лише готуванням до диверсії, що варто враховувати при розслідуванні такого роду діянь. Передусім це стосується таких злочинів, як контрабанда радіоактивних, вибухових речовин, зброї та боеприпасів (ст. 201 КК України); незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) та ін. У таких випадках при розслідуванні кримінальних справ слід досліджувати спрямованість наміру винного, мотиви, що спонукали його до такого роду діянь, та кінцеву мету.

Варто пам'ятати, що аналогічна ситуація може виникнути і при готуванні до посягання на життя державного чи громадського діяча, а також при готуванні до вчинення деяких тяжких загальнокараних злочинів (створення злочинної організації – ст. 255 КК України; бандитизм – ст. 57 КК України; терористичний акт – ст. 258 КК України).

2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий злочинів проти основ національної безпеки України

Хоча склад злочину як єдина підстава кримінальної відповідальності існує лише в єдності всіх його елементів, без перебільшення можна сказати, що основний із них – це об'єкт злочину, оскільки, орієнтуючись саме на об'єкт злочину як на загальнокорисне благо, загальний інтерес, законодавець приймає рішення про введення кримінальної відповідальності за те чи інше суспільно небезпечне діяння.

Значення загального визначення об'єкта злочину полягає насамперед у встановленні меж злочинного для відокремлювання злочину від інших правопорушень, а також від явищ, індивідуальних для права. При цьому варто мати на увазі, що правильне уявлення про об'єкт злочину необхідне не тільки законодавцю, котрий вирішує питання про загальну лінію та «обсяг» кримінальної репресії в певних історичних умовах, але й практичним працівникам. Матеріали судової практики свідчать, що при доведеності фактичної сторони осуд невинних і безпідставне звільнення від відповідальності осіб, котрі вчинили злочин, у низці випадків трапляються тому, що судові органи недостатньо чітко уявляють межі кримінально-правової охорони, сферу об'єкта злочину²¹⁷.

Саме цю сферу об'єкта в злочинах проти основ національної безпеки України спробують нижче визначити автори в кожному зі злочинних діянь, включених у перший розділ Особливої частини КК країни.

Розглядаючи об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України, передусім звернемо увагу на невідповідність конструкції Особливої частини КК України тим цінностям, які проголошені в Конституції України. Так, у ст. 3 Основного закону України визнано: *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»*. На думку авторів, виходячи з цієї норми Конституції України, доцільно відповідні розділи Особливої

---

²¹⁷ Никифоров Б.С. Объект преступления / Б.С. Никифоров. – М., 1960. – С. 4–5.

частини – «Злочини проти життя та здоров'я людини», «Злочини проти волі, честі і гідності особи», «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» – визначити розділами I, II, III відповідно, а «Злочини проти основ національної безпеки України» – розділом IV. Крім того, у ст. 1 КК України (завдання Кримінального кодексу України) вказано, що: *«Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».*

Як бачимо, на першому місці стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, тобто насамперед тих прав і свобод, які передбачені розділом II Конституції, а саме право на життя, свободу, особисту недоторканність і недоторканність житла, таємницю листування та іншої кореспонденції, конфіденційність особистого й сімейного життя, об'єднання у громадські організації та політичні партії, проведення зборів, мітингів та інших масових акцій, працю, відпочинок, страйк, соціальний захист, житло, охорону здоров'я, а також право обирати і бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, доступу до державної та муніципальної служби, право власності; свобода пересування, свобода слова і думки, свобода совісті та інші. Наразі наявні відповідні суперечності щодо установлення пріоритету завдань, визначених у ст. 1 Загальної частини, та структури Особливої частини КК України.

Загальноприйнятою в науці радянського й українського кримінального права була думка про те, що «об'єктом усякого злочинного діяння є правоохоронні, бажані й вигідні в таких історичних умовах панівному класу суспільні відносини, що піддаються суспільно небезпечному впливу з боку суб'єкта злочину або перебувають під загрозою такого впливу; суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом від злочинних посягань»²¹⁸.

---

²¹⁸ Кудрявцев В.Н. К вопросу о соотношении объекта преступления и его предмета / В.Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1951. – № 8. – С. 51–60; Трайнин А.Н.

Твердження, що об'єктом злочину є суспільні відносини, не слід розуміти й трактувати занадто спрощено та прямолінійно. Важко уявити, що в результаті вчинення злочину можуть зруйнуватися сформовані протягом десятиліть, а то і століть суспільні відносини. Саме тому автори, незважаючи на величезний авторитет А. Трайніна, дозволять собі не погодитися з його міркуваннями, що «немає злочинів, які не несуть шкоди об'єкту, тому що це парадокс»²¹⁹, якщо під об'єктом злочину традиційно розуміти суспільні відносини.

Якщо погодитись із А. Трайніним, то важко зрозуміти, в чому полягає шкода, заподіяна об'єкту злочину при вчиненні, приміром, навіть такого тяжкого злочину, як державна зрада у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, коли громадянин України лише вступив у контакт із зазначеними суб'єктами, не зробивши ще ніяких конкретних підривних акцій. Але ж саме з моменту вступу громадянина України в контакт із зазначеними суб'єктами, що, як правило, на практиці оформляється відбором підпису про співробітництво – вербуванням, злочин є закінченим.

Нагадаємо, що цей злочин, віднесений до злочинів проти основ національної безпеки України, визначається законодавцем як діяння, навмисне вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці.

Чи заподіюється шкода об'єкту злочину при публічних закликах до насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи до захоплення державної влади (ст. 109 ч. 2 КК України)? У подібних випадках ми говоримо про закінчені злочини.

Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М., 1957. – С. 123–130; Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 8; Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступления / Н.И. Коржанский. – Волгоград: РИО ВШ МВД СССР, 1976. – С. 5; Матышевский П.С. Ответственность за преступления против социалистической собственности / П.С. Матышевский. – К.: Вища школа, 1983. – С. 10; Тацый В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацкий. – Х., 1984. – С. 8–27; Кримінальне право України. Загальна частина. – К., Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 89 та ін.

²¹⁹ Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М., 1957. – С. 144.

Суспільні відносини не можуть бути зруйновані, ушкоджені ні шляхом злочинних дій, ні шляхом бездіяльності; ні в злочинах з матеріальним, ні тим більше з формальним складом. Цікаво, що ще в 1964 році Г. Анашкін зазначав: «Об'єкт злочину – той суспільний інтерес, що захищається кримінальним правом, проти якого спрямований злочин...». І далі в угоду соціалістичній науці кримінального права писав: «...Це суспільні відносини, встановлені в інтересах усього радянського народу»²²⁰. П.Кондратьєв у 1989 році з цього приводу зауважував: «В останні роки дуже чітко визначилася група порушень, що заподіюють значну шкоду корінним інтересам суспільства і його громадян...»²²¹.

У чому ж тоді полягає механізм злочинного, суспільно небезпечного заподіяння? Правопорушник, котрий посягає на соціальні відносини, сам, як правило, є їхнім носієм, суб'єктом. Створюваний ним зв'язок (відносини) за допомогою діяння, названого в законі злочином, має суспільно значущий (соціальний) характер, і ці конкретні відносини можуть бути суспільними. Правда, більш виправдано з будь-якого погляду називати їх антигромадськими. Але це не змінює єдиного методологічного підходу до розгляду структури таких відносин: «вони створені між реальними суб'єктами, із приводу конкретних предметів, соціальних цінностей і виражені у визначеній формі, і лише спрямованість дій проти наявного складу відносин у якій-небудь сфері економічних, соціальних чи ідеологічних відносин робить їх антигромадськими»²²². Саме в цьому, тобто у створенні антигромадських відносин, і полягає передусім суспільна небезпека будь-якого злочину.

Погодившись із такими міркуваннями В. Глістїна, слід зробити висновок, що суспільна небезпека злочинів проти основ національної безпеки України полягає передусім у створенні,

---

²²⁰ Анашкін Г.З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З. Анашкін. – М., 1964. – С. 75.

²²¹ Кондратьев П.Е. О пределах уголовно-правового регулирования общественных отношений / П.Е. Кондратьев // Проблемы уголовной политики: советский и зарубежный опыт: сб. научн. ст. / [под ред. А.В. Усса]. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 22.

²²² Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / В.К. Глистин. – Л., 1979. – С. 29–30.

формуванні негативних, шкідливих, суспільно небезпечних зв'язків і відносин, за наявності й в умовах яких стає можливим заподіяння шкоди правоохоронним благам. Однак суть не тільки в цьому. Готуючись до будь-якого злочину, приступаючи до його вчинення, злочинець уже формує негативні, антигромадські відносини. Наслідком будь-якого злочину є формування, можливо й на незначний відрізок часу, негативних, антигромадських соціальних відносин і зв'язків.

Так, для вчинення диверсійного акту злочинець, у супереччю до законодавства України, прагне придбати і заволодіти вилученими з цивільного обігу вибуховими або іншими речовинами й предметами. Отже, при цьому він формує негативні антигромадські відносини з приводу цих речовин або предметів.

Не можна не погодитися з М. Малєїним, коли він пише: «Правопорушення шкідливе, оскільки зневажає особисті майнові, суспільні й індивідуальні інтереси, посягає на блага, свободи, права, що захищаються законом»²²³. Кожне правопорушення шкідливе й саме тому суспільно небезпечне. Нешкідливих немає, інакше вони не кваліфікувалися б як такі і за їхнє здійснення не встановлювалася б відповідальність. В. Тацій зазначає, що: «Загально визнано, що об'єктом злочину завжди виступає благо, якому злочином заподіюється реальна шкода чи створюється погроза заподіяння такої шкоди...»²²⁴.

У сучасній теорії кримінального права України під родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України науковці, на підставі проведених прикладних досліджень, пропонують розуміти кримінально-правові інтереси²²⁵.

Отже, при вчиненні будь-якого злочину формуються антигромадські, негативні відносини й одночасно порушуються блага, інтереси й цінності, що захищаються правом, чим створюється-

---

²²³ Малєин Н.С. О мерах ответственности / Н.С. Малєин // Теория права: Новые идеи. – М., 1993. – Вып. 3. – С. 45–46.

²²⁴ Кримінальне право України. Загальна частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 89.

²²⁵ Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: дис. ... к.ю.н.: 12.00.08/І.В. Діордіца. – К.: Київський міжнародний університет, 2008. – С.54.

ся загроза заподіяння шкоди правоохоронюваним суспільним інтересам. Жоден злочинець не ставить перед собою мету порушити правоохоронювані суспільні відносини, але він чітко усвідомлює, на чий інтерес (особистий, суспільний, державний) він посягає, чії блага він порушує.

Висновок про загрозу заподіяння шкоди будь-яким правоохоронюваним відносинам може зробити, виходячи з положень кримінального закону, прокурор, слідчий, суд, науковець, який досліджує цю проблему.

С. Гавриш указує, що визнання об'єктом злочину суспільних відносин становить лише певну форму наукової абстракції, називаючи суспільні відносини штучною конструкцією, прагненням до «соціальної натуралізації» злочину, наслідком ідеологізації кримінального права, відірваним від реалій. Науковець пропонує уважати об'єктом злочину «правове благо» як цінність, що охороняється законом²²⁶.

П. Матишевський в одній зі своїх останніх робіт зійшов до висновку, що об'єктом злочину повинні визнаватися не абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні чи державні цінності. До структурних частин цінностей, охоронюваних кримінальним законом, П. Матишевський цілком обґрунтовано відніс суб'єктів суспільних відносин; блага, що належать цим суб'єктам; предмети, включені у сферу цих відносин. Правоохоронні блага, цінності П. Матишевський класифікував так:

- блага як природні невід'ємні цінності людини;
- блага, якими людина наділена як член суспільства;
- суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні чи державні органи, держава загалом.

Одним із компонентів об'єкта злочину, пише науковець, можуть бути і відповідні інтереси людини, суспільства і держави; стан суспільних відносин – безпека держави, суспільний порядок, порядок управління тощо. З викладеного вище П. Матишевський робить цілком обґрунтований висновок, із яким не-

---

²²⁶ Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Х., 1994. – С. 232.

можливо не погодитися: «Об'єкт як елемент складу злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких направлено злочинне діяння і яким воно може заподіяти чи заподіює шкоду»²²⁷.

Як об'єкт злочину називає цінності, перераховані в ч. 1 ст. 1 КК України, науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України²²⁸.

Отже, пропонуємо під загальним об'єктом злочину розуміти відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України інтереси людини та громадянина у сфері охорони їхніх прав і свобод, власність, інтереси забезпечення суспільного порядку й суспільної безпеки, безпеку довкілля, конституційний устрій України; інтереси забезпечення миру і безпеки людства.

Під родовим об'єктом злочину автори розуміють визначений інтерес громадянина (громадян, особи, суспільства, держави) у сфері компактної групи суспільних відносин.

Безпосередній об'єкт злочину – це той конкретний інтерес, ті конкретні блага й інтереси, що порушуються в результаті вчинення конкретного злочину. Це той інтерес, носієм якого є конкретна особа; група, населення, суспільство, держава. Детальніше це питання буде розглянуте при аналізі об'єкта кожного зі злочинів проти основ національної безпеки України. Г. Мальцев ще в 1990 році говорив про пріоритет інтересів особи при створенні законів, про те, що повинна бути чітка правова відповідальність особи, яка посягає на інтереси держави і громадян²²⁹.

Переходячи до аналізу об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України, не можна не згадати, що у 20-і роки сутність закону пов'язувалася з диктатурою пролетаріату, 30-і рр. – із волею робітничого класу й селянства, 40-і рр. – із

---

²²⁷ Матышевский П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / П.С. Матышевский. – К.: «А.С.К.», 2001. – С. 98–100.

²²⁸ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Загальна частина / [під заг. ред. М.О.Потебенька, В.Г.Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001. – С. 129.

²²⁹ Див.: Мальцев Г.В. Из выступления на круглом столе / Г.В. Мальцев // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 150.

волею трудящих, а пізніше – усього радянського народу. Джерела такої презумпції лежать в одержавленні громадського життя, в ідеології тоталітарної держави. Із юридичної точки зору закон не може бути відображенням суспільної волі.

Тоталітарна держава наклала значний відбиток на етику, сформувала авторитарну концепцію моралі, суть якої полягає в тому, що підставою етичних вимог є авторитет самої держави, партії. Саме з цієї причини, визначаючи об'єкт злочину проти основ національної безпеки України, автори будуть виходити з позицій права, загальнолюдських цінностей, залишаючи осторонь горезвісну політичну доцільність, інтереси трудящих і багато чого іншого, що укріплювалося в нашій свідомості протягом сімдесяти років.

Розглядаючи питання про об'єкт злочину, слід зупинитися і на його предметі – із приводу чого чи у зв'язку з чим учиняється злочин – та потерпілому від злочину.

У будь-якому випадку предмет злочину – це річ матеріального світу, яка унаслідок учинення злочину знищується, псується, втрачає свої якості, незаконно зберігається, змінює господаря або власника, незаконно виготовлюється чи використовується, змінює свій вигляд, переміщується в просторі та ін. Впливаючи тим чи іншим чином на предмет злочину, злочинець завдає шкоди правоохоронним благам й інтересам. Предметом злочину є речі, певні цінності матеріального світу, діючи на які особа посягає на блага, котрі належать суб'єктам суспільних відносин²³⁰. В окремих випадках предметом злочину варто вважати будь-які речі матеріального світу, з певними особливостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину²³¹.

Так, предметом державної зради у формі шпигунства (ч. 1 ст. 111 КК України), як і шпигунства (ч. 1 ст. 114 КК України), мо-

---

²³⁰ Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / П.С.Матишевський. – К.: «А.С.К.», 2001. – С. 104.

²³¹ Кримінальне право України: Загальна частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 93.

жуть бути лише відомості, що становлять державну таємницю, предметом диверсії (ст. 113 КК) при вчиненні з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на зруйнування чи пошкодження майна, – об'єкти, які мають важливе народногосподарське або оборонне значення.

При цьому поряд із предметом як структурним елементом суспільних відносин необхідно виділяти і предмет злочину як самостійну ознаку складу злочину.

«Впливаючи на предмет злочину, – писав М. Коржанський, – суб'єкт змінює тим чи іншим способом властивості суспільних відносин (об'єкта злочину)»²³². Іншими словами, впливаючи на матеріальні предмети зовнішнього світу, із приводу яких у суспільстві виникають ті чи інші суспільні відносини, суб'єкт злочину порушує ті або інші блага й інтереси, завдає їм збиток, шкоду.

Б. Курінов відзначав, що «існує тісний зв'язок між предметом посягання й об'єктом злочину. Предмет посягання є лише матеріальною формою, умовою існування суспільних відносин»²³³, умовою наявності й існування визначених інтересів. Як справедливо вказувалося в юридичній літературі, ті самі предмети матеріального світу нерідко бувають одночасно елементами різнорідних суспільних відносин²³⁴. Саме тому автори не можуть погодитися з Б. Нікіфоровим, який вважає, що предмет – це лише складова об'єкта²³⁵. Якщо прийняти цю точку зору, важко зрозуміти, яким чином, впливаючи на ті самі предмети зовнішнього світу, суб'єкт може вчиняти різні злочини, тобто заподіювати шкоду різним інтересам.

---

²³² Коржанський Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С. 99, 103.

²³³ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступления / Б.А. Куринов. – М.: МГУ, 1984. – С.63.

²³⁴ Кригер Г. Преступные последствия и структура составов преступлений / Г. Кригер // Социалистическая законность. – 1980. – № 3. – С. 47; Панов Н.И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н.И. Панов // Республиканский межведомственный научный сборник. – К.: Вища школа, 1984. – Вып. 45. – С. 68.

²³⁵ Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Юрид. лит., 1960. – С. 130–132; Кравцов С.Ф. Предмет преступления: дисс. ... к.ю.н. / С.Ф. Кравцов. – Ленинград, 1976. – С. 34.

«Аналіз зазначених у законі можливих предметів злочину показує, що ті чи інші речі, а також цінності найчастіше виділяються законодавцем як предмет з урахуванням правового режиму, викликаного їх корисними чи шкідливими властивостями, а також виходячи з їхнього господарсько-економічного призначення. Саме ці ознаки (властивості предметів) і є тими обставинами, із приводу яких чи шляхом впливу на які вчиняється злочин», – зазначає В. Тацій²³⁶.

При вчиненні окремих злочинів, де є потерпілий, слід говорити саме про потерпілого, але не про предмет злочину. При вчиненні деяких злочинів предмет злочину може трансформуватися в його знаряддя. Інколи предмет злочину одночасно є його знаряддям. Перш ніж розглянути подібні випадки, згадаємо, що предмет злочину – це те, на що впливає злочинець, а знаряддя – це предмети, за допомогою яких відбувається злочинне діяння.

Стосовно питання потерпілого авторами монографії для наукової дискусії пропонуються зміни до Кримінального кодексу України, доповнивши його нормою «Потерпілий від злочину» у розділ I (Загальні положення) Загальної частини та викласти її у такій редакції:

«Потерпілим від злочину може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано, моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа або держава, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди».

Так, при державній зраді у формі шпигунства (ч. 1 ст. 111 КК України), як і при шпигунстві (ст. 114 КК України), відомості, що становлять державну таємницю, при їхньому збиранні з метою передання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам є предметом злочину, а при переданні зазначеним адресатам – його знаряддям.

Розглянемо питання про об'єкт, предмет і потерпілого злочинів проти основ національної безпеки України.

---

²³⁶ Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацій. – Х.: Вища школа, 1984. – С. 35–36.

2.4.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України)

Конституційний лад України – це засновані на Конституції України повновладдя українського народу, суверенітет держави, демократизм, форма правління, державний устрій та режим (демократичний). Саме ці складові конституційного ладу України можуть бути віднесені до безпосереднього об'єкта такого злочину.

Державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів законодавчої, виконавчої й судової влади, що здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України). Як бачимо, державна влада є похідною конституційного ладу.

Загалом об'єктом цього злочину слід уважати основні інтереси народу України у сфері забезпечення політичної безпеки України, недоторканності її конституційного ладу і державної влади, закріплених у Конституції України. Така спрямованість цього злочину відображена законодавцем у назві статті. Автори вважають безпідставним віднесення до безпосереднього об'єкта злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 109 КК України, її територіальної цілісності²³⁷, оскільки цей компонент конституційного ладу є безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність України), про що буде сказано нижче.

Проте у теорії кримінального права України існує й протилежна думка, яка визначає родовим об'єктом дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – основи національної безпеки України. З огляду на те, що дані суспільні відносини є «прихованими» від безпосереднього сприйняття, відповідно до положень, закріплених у Законі України «Про основи націо-

---

²³⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. – К.: «Форум», 2001. – С. 5; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 225.

нальної безпеки України», також згідно з загальним розумінням життєво важливих національних інтересів, родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки слід розуміти як: суспільні відносини у сфері державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Національні інтереси є життєво важливими і як родовий об'єкт даної групи злочинів становлять: 1) внутрішню стабільність, яка характеризується стійкістю державних інститутів і збалансованістю інтересів усіх соціальних груп населення; 2) державний суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; 3) конституційний лад України; 4) економічну систему України; 5) екологічно здорове середовище в державі; 6) існуючий науково-технічний потенціал держави; 7) гарантовані конституційні права і свободи людини і громадянина та ін²³⁸.

Щодо визначення предмета злочинів, передбачених у ст. 109–112 КК України, то оскільки на нього немає вказівки в самому кримінальному законі, предмет не є обов'язковою ознакою складу цих злочинів. Бо, як визначено, предмет злочину – це така ознака складу злочину, яка вказана безпосередньо в самому законі, й ним виступає лише певна річ, тобто предмет є завжди речовою (матеріальною) ознакою²³⁹. На цьому наголошує В. Тацій, зазначаючи, що до предмета злочину необхідно відносити лише певні речі, а не будь-які цінності, оскільки законодавець найчастіше вказує саме на певні речі, а точніше на їхні ознаки, властивості, описуючи той чи інший злочин²⁴⁰.

---

²³⁸ Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: дис. ... к.ю.н. / І.В. Діордіца. – К.: Київський міжнародний університет, 2008. – С. 165-166.

²³⁹ Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.; Х.: Юрінком Інтер–Право, 2002. – С. 93.

²⁴⁰ Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб./ В.Я. Тацій. – Х.: Укр. ЮА, 1994. – С. 33; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет протиправних дій в радянському кримінальному праві / В.Я. Тацій. – Х.: Вища шк., Изд-во при ХГУ, 1988. – С. 47.

Потерпілою від злочину, передбаченого у ст. 109 КК України, є держава, блага, праву чи інтересу якої, що перебувають під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

2.4.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

Відповідно до ст. 2 Конституції України суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах її державних кордонів цілісна й недоторкана: «Лінія державного кордону України визначає межі її сухопутної й водної території. Вертикальна площина, що проходить вниз і вгору по цій лінії, є границею повітряного простору і надр держави»²⁴¹.

Слід зазначити, що принципи мирного співіснування, зокрема, територіальної цілісності держав і непорушності кордонів, були закладені ще за часів СРСР та були основою зовнішньої політики цієї держави, правонаступником якої є сьогодні Російська Федерація. Вони отримали широке міжнародне визнання і включені в десятки міжнародних документів, у тому числі в Заключний акт загальноєвропейського Наради в Гельсінкі. Принципи територіальної цілісності і недоторканності держав і непорушності кордонів були закріплені в Конституції СРСР 1977 р. (ст. 29) і в прийнятому Верховною Радою СРСР 24 листопада 1982 року Законі «Про державний кордон СРСР», в преамбулі якого підкреслено їх органічну єдність: «Союз Радянських Соціалістичних Республік неухильно проводить лєнінську політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів, виходить з принципу непорушності державних кордонів, які є втіленням територіальної цілісності, політичної незалежності, суверенітету та єдності держави». Узгодивши внутрішнє законодавство з міжнародно-правовими актами, що регламентують аналізовані принципи, СРСР ще раз довів вірність своїм міжнародним

---

²⁴¹ Див.: Бантышев А.Ф. Закон о государственной границе Украины (комментарий) / А.Ф. Бантышев, М.М. Василина. – Ужгород, 1996. – С. 5.

зобов'язанням. Соціалістична доктрина міжнародного права приділяла значну увагу вивченню принципів територіальної цілісності та недоторканності держав і непорушності кордонів. Разом з тим ще недостатньо досліджений їх взаємозв'язок і нормативний зміст.

Західна доктрина того часу найчастіше була спрямована на доказ правомірності акцій західних держав, які призводять до обмеження територіальних прав інших країн. Так, набула поширення інтерпретація принципу непорушності кордонів як міжнародно-правової норми, яка забороняє тільки насильницькі посягання на кордони²⁴². За допомогою концепцій «природних кордонів», «ефективного володіння», «безпечних, гарантованих кордонів», «мирного подолання кордонів» та інших намагаються виправдати обмеження територіального верховенства держав, порушення їхньої територіальної цілісності²⁴³.

Існує два самостійних принципу міжнародного права: територіальної цілісності держав і територіальної недоторканності держав²⁴⁴. Однак чітких критеріїв зазначеного поділу немає. Так, у підручнику міжнародного права, виданому Московським державним інститутом міжнародних відносин в 1981 р., говориться, що «принцип територіальної недоторканності означає заборону поряд з анексією будь-яких інших зазіхань на чужу територію». Цей же принцип «охороняє територіальне верховенство кожного народу і держави». Характеризуючи принцип територіальної цілісності, автори також вказують, що він забороняє анексію. Нормою про територіальну цілісність забезпечується і територи-

---

²⁴² Groll G. Die Schluflakte der KSZE. – Aussenpolitik, 1975/3: Russel H. The Helsinki Declaration: Brobdingnag or Liliput? – AJIL, 1976, vol. 70, N. 2, p. 250–252; B lech K. Die Prinzipierklärung der KSZE. – SchluSakte. – In: Europa Archiv, 1976, N 8; Weber H. Peaceful Change – A Principle of International Law. – Coexistence, 1977, vol. 14, N. 1, p. 15–17; European security: Prospects for 1980-s. Toronto, 1979, p. 137–142; McWhinney E. The International Law of detente. – Siit-hof, 1978, p. 98–100.

²⁴³ Blum Y. Z. Secure Boundaries and Middle East Peace in the Light of International Law and Practice. – Jerusalem, 1971, p. 20–35; Delupis I. International Law and Independent State. – Glasgow, 1974, p. 22–28; Gerson A. Israel, the West Bank and International Law. – London, 1978, p. 2–10; Arndt C. Legal Problems of the German Eastern Treaties. – AJIL, 1980, vol. 74, № 1, p. 123–127.

²⁴⁴ Goodrich L, Hambro E. Charter of the United Nations. Commentary and Documents. Boston, 1946, p. 68–69.

альне верховенство держав, оскільки його не додержуються при всякому порушенні цілісності або недоторканності державної території. Поняття «територіальна недоторканність» і «територіальна цілісність» в офіційних текстах Статуту ООН є тотожними. Згідно з п. 4 ст. 2 Статуту ООН, «всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй». Під територіальною недоторканністю в Статуті ООН розуміється повний і винятковий суверенітет держави, володіння своєю територією, що виключає яке б то не було іноземне збройне або не збройне втручання і вплив незалежно від того, має чи ні таке посягання на меті відторгнення частини державної території – тобто охороняється і територіальна цілісність, і територіальна недоторканність держав.

Прихильники розчленування принципу цілісності і недоторканності державної території посилаються на Гельсінський акт, в якому названа тільки територіальна цілісність держав. Цей аргумент не є досить непереконливий. У Заключному акті 1975 року зазначено: *сторони «будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасника і, зокрема, від будь-яких таких дій, що представляють собою застосування сили або загрозу силою. Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих чи непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт придбання за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде признаватися законною».* У Заключному акті, таким чином, містяться нові порівняно з Декларацією про принципи Міжнародного права 1970, а саме: територія держав не повинна бути об'єктом будь-яких (а не тільки

військової окупації або насильницького придбання) прямих чи непрямих заходів використання сили; вперше формулюється принцип територіальної цілісності держав (п. 4), чим підкреслюється його самостійний характер. Настільки повного комплексу юридичних приписів щодо території інших держав ще не було в міжнародному праві.

Особливої уваги заслуговує вимога до держав поважати територіальну цілісність одна одної, що забезпечується обов'язком утримуватися від застосування сили або загрози нею, від будь-яких дій, що представляють собою посягання на державну територію і спрямованих проти єдності держав, що дуже тісно пов'язано з територіальною цілісністю держав.

Оскільки окупація є одним з найбільш серйозних видів порушення і територіальної цілісності, і територіальної недоторканності держави, особливе значення має положення Заключного акта, що свідчить: «... держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права ...» Отже, йдеться про обов'язок утримуватися від будь-яких дій, не тільки несумісних з цілями і принципами Статуту ООН (п. 4 ст. 2), тобто від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності і політичної незалежності держав, але і спрямованих проти єдності будь-якої держави-учасника.

Аналіз Гельсінського документа дозволяє зробити висновок, що найменування «принцип територіальної цілісності держав» не відповідає змісту, відображає лише одну з двох близьких, але не тотожних сторін принципу цілісності та недоторканності державної території. У взаєминах держав-учасниць забороняється «перетворювати територію одна одної в об'єкт» не тільки військової окупації, а й «інших прямих або непрямих заходів застосування сили», а також «в об'єкт придбання за допомогою таких заходів або загрози застосування таких заходів». Безсумнівно, що насильницькі або непрямі посягання на територію держав включають в себе і дії, що не мають на меті відторгнення частини або всієї території держав-учасниць.

На нашу думку, два елементи, складові принципи територіальної цілісності і недоторканності держав: цілісність території і недоторканність території настільки глибоко проникають один в одного, що їх слід розглядати як частини одного принципу. Положення про територіальну цілісність включає вимогу не допускати зазіхань на територію, що загрожує її цілісності та єдності держави, тобто провідної до відторгнення частини території. Норма про територіальну недоторканності наказує утримуватися від усіх, в тому числі непрямих посягань на територію інших держав, забороняє поряд з анексією будь-які посягання на чужу територію, насамперед різні форми неокolonіалізму.

Для аналізу співвідношення принципу цілісності і недоторканності державної території з принципом непорушності кордонів необхідно досліджувати три основні групи зв'язків: генетичну, функціональну, структурну, зіставляючи, крім того, їх нормативні елементи. Збігаються об'єкт регулятивного впливу, функціональна спрямованість міжнародно-правового регулювання, цілеспрямованість цих принципів. Обидва виконують важливу охоронну функцію, об'єктами якої є територія держав, їх єдність, державні кордони²⁴⁵.

Суверенітет, незалежність, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи декларувалися в період буржуазних революцій на Заході й особливо в період французької революції кінця XVIII в. як початкові основи відносин між державами. Принцип територіальної цілісності держав отримав закріплення в конституціях, інших законодавчих актах держав того часу, у міжнародних договорах і угодах. Однак у процесі міжнародного спілкування держав даний принцип мав обмежене застосування. Ефективність його використання була низькою, зокрема в силу визнання державами «права» на війну.

У сучасному міжнародному праві принцип територіальної цілісності і недоторканності держав, що передбачає неприпустимість всіх насильницьких прямих і непрямих посягань на територію інших держав, має ширше правовий зміст. Останній

---

²⁴⁵ Белова Л. И. Принцип территориальной целостности. / К.: Л.И. Белова. – Советское государство и право, 1980, К. – С. 22.

охоплював зобов'язання держав утримуватися від порушень, які загрожують виключно цілісності території (захоплення, відторгнення частини території, приєднання території інших держав), і не містив вимоги не допускати непрямих посягань на територію, що не ведуть до зміни її кордонів.

Дії, що порушують недоторканність державної території, можуть бути як військовими, так і невійськовими, з використанням сили та загрози і ненасильницькими (наприклад, дії військових підрозділів Російської Федерації на території АР Крим на початку 2014 року, зокрема, польоти іноземних військових суден у повітряному просторі інших країн без дозволу останніх і т. ін.).

Виникнення принципу непорушності кордонів належить до іншого історичного періоду. Практика розвитку міжнародних відносин після другої світової війни зажадала подальшого уточнення і удосконалення принципу цілісності і недоторканності державної території, перш за все стосовно європейського континенту. Норма про непорушність кордонів, висунута за ініціативою країн-учасниць Варшавського договору 1955 року, після визнання її низкою держав і закріплення в договорах і угодах дво- та багатостороннього характеру стала самостійним принципом, міжнародного права. Висування принципу непорушності кордонів, диктувалося необхідністю виключити можливість перетворення їх в об'єкт збройних конфліктів і територіальних суперечок, гарантувати безпеку, міцність, стійкість і повну недоторканність кордонів у Європі і в усьому світі.

Одна з важливих теоретичних проблем, ще не вирішених в радянській правовій науці, - визначення правової основи принципів територіальної цілісності та недоторканності держав, непорушності кордонів. Юридичною основою першого є принцип поваги до державного суверенітету, оскільки територіальне верховенство, що становить частину поняття державного суверенітету, закріплює здійснення державою повної влади на своїй території, що зобов'язує інших суб'єктів міжнародного права поважати цю владу, не допускати зазіхань на територіальну цілісність та політичну незалежність держави. Принцип цілісності і недоторканності державної території впливає з принципу

поваги до державного суверенітету також і тому, що порушення цілісності території призводить до зміни обсягу територіального суверенітету держави.

Правова основа принципу непорушності кордонів – принцип територіальної цілісності і недоторканності держав, на базі якого він виник як вираження об'єктивної потреби посилити недоторканність і стабільність кордонів і по відношенню до якого виконує забезпечувальну функцію, маючи той же предмет регулятивного впливу – територію і межі, конкретизуючи, поглиблюючи, доповнюючи і актуалізуючи його правовий зміст.

Саме з взаємопов'язаності і взаємодоповнюваності складається взаємодія розглянутих принципів. Їх формулювання, представлені Загальноєвропейською Народою в Гельсінкі, містять положення про заборону насамперед посягань на територіальну цілісність держав. Так, принцип непорушності кордонів наказує утримуватися, зокрема, «від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасника». Принцип територіальної цілісності держав включає зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, що ведуть до порушення територіальної цілісності держави-учасника. Територіальна цілісність держав повинна дотримуватися в межах наявних кордонів.

Практична необхідність точної кваліфікації порушень цілісності та недоторканності території і непорушності кордонів, вимагає більш повного і глибокого розкриття нормативного змісту даних принципів, вироблення комплексу їх юридичних приписів та переліку імперативних вимог, що забороняють певні дії. Доцільно сконструювати модель структури досліджуваних принципів.

У змісті принципу цілісності та недоторканності державного території можна виділити наступні нормативні елементи:

- 1) повага до цілісності державної території;
- 2) зобов'язання держав утримуватися від вторгнення, нападу, захоплення, анексії і окупації чужих територій;
- 3) неприпустимість будь-яких, прямих або непрямих, посягань на державну територію;

4) зобов'язання держав утримуватися від застосування сили і погрози нею проти територіальної цілісності і недоторканності держав;

5) неприпустимість будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності та єдності держави;

6) недоторканність кордонів;

7) зобов'язання держав утримуватися від розпалювання прикордонних конфліктів та вчинення прикордонних провокацій.

Принцип непорушності кордонів включає:

1) визнання існуючих кордонів;

2) недоторканність кордонів;

3) зобов'язання держав утримуватися від застосування сили і погрози нею з метою порушення або зміни кордонів інших держав;

4) неприпустимість будь-яких прямих і непрямих зазіхань на кордони;

5) стабільність меж і в основі своїй їх незмінюваність;

6) зобов'язання держав утримуватися від висування територіальних вимог і претензій;

7) зобов'язання держав утримуватися від розпалювання прикордонних конфліктів та вчинення прикордонних провокацій.

Отже, принципи територіальної цілісності держав і непорушності кордонів мають однакову предметну спрямованість – гарантування безпеки і цілісності території та недоторканності кордонів, а також ряд тотожних нормативних елементів. Принцип непорушності кордонів більшою мірою, ніж принцип територіальної цілісності і недоторканності держав забезпечує недоторканність і особливо стабільність кордонів, зобов'язуючи не оскаржувати їх і не вимагати змін, що відповідає інтересам зміцнення миру і розвитку добросусідських відносин між державами.

Згідно з формулюванням принципу непорушності кордонів у Заключному акті 1975 «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому

від будь-яких зазіхань на ці території. Вони будуть відповідно утримуватися також від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасника».

Ключовим у формулюванні принципу непорушності кордонів є положення про те, що держави «розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі», тобто як учасників, так і тих, що не брали участь в нараді держав. Заключний акт містить визнання непорушності кордонів як європейських, так і неєвропейських кордонів США, Канади, Туреччини і на той час Радянського Союзу.

Слід зауважити, що у змісті принципу непорушності кордонів слід виділити і такий нормативний елемент, як юридичний припис для держав утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на кордони. Вираз «будь-які зазіхання» належить до впливів на межі в будь-якій формі і під будь-яким приводом: військові, невійськові, прямі, непрямі, розв'язування прикордонних конфліктів, вчинення прикордонних провокацій, підбурювання до перегляду кордонів, заохочення до порушення кордонів, підривна діяльність з метою добитися зміни кордонів між державами, реваншистська пропаганда, дії, спрямовані на підрив міжнародних договорів, що закріплюють кордони.

Припис утримуватися від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці, встановлює прямий зв'язок принципу непорушності кордонів з принципом територіальної цілісності і недоторканності держав. Термін «узурпація» означає оволодіння, протизаконне захоплення, присвоєння собі чужих прав на що-небудь, в даному випадку на державну територію. У той же час передбачається заборона застосування сили з метою змінити кордони, бо це призводить до виникнення збройного конфлікту, локальної війни, серйозно загрожує збереженню загального миру і безпеки. Сила і загроза нею – найбільш небезпечний засіб, за допомогою якого окремі держави намагаються «регулювати» і «вирішувати» свої територіальні проблеми.

Держави, беручи зобов'язання дотримуватися принципу непорушності кордонів, тим самим визнають остаточний характер цих кордонів, встановлених відповідно до норм міжнародного права, а отже, і приналежність територій, що знаходяться під їх суверенітетом. Передбачено неприпустимість анулювання визнання щодо зазначених меж.

Новою і особливо цінною складовою у змісті принципу непорушності кордонів є заборона висувати територіальні вимоги і претензії, оскільки вони становлять небезпечний і найбільш поширений вид зазіхань на кордони, ідеологічну підготовку до прямої агресії, збройного конфлікту, розпалювання територіальної суперечки, вчиненню прикордонної провокації. Повна відмова від територіальних претензій сприяє реальному зміцненню цілісності та недоторканності території конкретних держав, забезпечення непорушності їх кордонів. Визнання державами непорушності кордонів означає, що в даний час, з точки зору цих держав, не існує яких-небудь обставин, що виправдовують територіальні вимоги і претензії на перегляд кордонів. Держави зобов'язані анулювати вимоги на території інших держав, заборонити будь-яку реваншистську діяльність, не допускати створення організацій, які прагнуть домогтися перегляду кордонів.

Держава, що стала об'єктом такого роду посягань, вправі розглядати їх як ворожі дії, що порушують його права та законні інтереси. Отже, зі змісту принципу непорушності кордонів випливає неможливість легалізації територіальних вимог і претензій.

Новим аспектом дії принципу територіальної цілісності та недоторканності держав, що мають практичну важливість, є зобов'язання утримуватися від інспірування і підтримки сепаратистських рухів²⁴⁶, які суперечать юридичній вимозі цього принципу не здійснювати насильницького (нав'язуваного ззовні) розчленування території якої-небудь держави, що веде до її ослаблення і зрештою підпорядкування найбільшим державам.

Новим у формулюванні принципу територіальної цілісності держав у Заключному акті виступає саме припис, що забороняє

---

²⁴⁶ *Uwchue R. Reflection on the Nigerian Civil War. Facing the Future.* – New York, 1971, p. 11-12.

«будь-які дії, несумісні з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці». Дії проти єдності держав кваліфікуються як порушення принципу територіальної цілісності держав. Підлягає уточненню точка зору Б.М. Клименко, згідно з якою «територіальним конфліктом є і сепаратизм»²⁴⁷. Заохочувані ззовні сепаратистські рухи – своєрідний вид посягання на цілісність території інших країн, спрямований на її поділ і, отже, є діями проти єдності держав.

Ще одна важлива теоретична проблема – визначення просторових меж дії принципу непорушності кордонів. Аналіз міжнародних договорів, укладених державами, розташованими на різних континентах, узагальнення практики міждержавних відносин дають підстави стверджувати, що за своїми юридичними властивостями і за постійного розширення сфери дії нормативної регламентації принцип непорушності кордонів поступово наближається до статусу універсального загальноновизнаного принципу міжнародного права. Є досить правових передумов для його універсалізації. Так, Заключний акт підписаний і такими країнами, частина або вся територія яких знаходиться поза межами Європи; держави-учасники визнали непорушними всі кордони одна одної - як європейські, так і неєвропейські; багато елементів принципу непорушності кордонів вже отримали закріплення у змісті загальноновизнаних і загальнообов'язкових принципів міжнародного права і відображені в ряді двосторонніх правових актів держав різних регіонів і т. д.

Визнання принципу непорушності кордонів слугує гарантуванню національної безпеки державної території і кордонів. Завершенням процесу загального визнання цього принципу і надання йому чіткої правової форми повинна стати всебічна і детальна розробка і підписання універсального Договору про непорушність кордонів.

У статті 2 Закону України «Про державний кордон України» передбачено, що державний кордон України визначається Кон-

---

²⁴⁷ Клименко Б. М. Мирное решение территориальных споров. / Б.М. Клименко / М., 1982. – С. 13.

ституцією й законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень уживає заходів щодо забезпечення захисту та охорони державного кордону й території України. Дотримуючись норм міжнародного права, Україна виступає за недоторканність державних кордонів, а їхнє порушення розглядає як посягання на суверенітет держави.

Об'єктом цього злочину наявні теоретичні джерела визначають «відносини по забезпеченню територіальної цілісності й недоторканності України в межах установлених кордонів»²⁴⁸, «територіальний устрій України, що ґрунтується на цілісності її території й державних кордонів»²⁴⁹, «безпеку держави в політичній і військовій сферах, у частині забезпечення суверенітету території, захисту територіальної цілісності й недоторканності України»²⁵⁰.

Виходячи з викладеного вище, автори пропонують уважати безпосереднім об'єктом посягання на територіальну цілісність і недоторканність України основні інтереси України у сфері забезпечення її суверенітету над своєю територією і недоторканності її державного кордону.

У другій частині ст. 110 КК України передбачено відповідальність за посягання на територіальну цілісність України, якщо воно вчинене особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або в поєднанні з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі. У випадку вчинення цього злочину представником влади додатковим об'єктом злочину слід уважати інтереси нашої держави у сфері нормальної діяльності органів влади із забезпечення територіальної цілісності України й недоторканності її кордонів.

---

²⁴⁸ Кримінальне право України: Особлива частина. [за ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка] – К.; Х.: Юрінком Інтер; Право, 2001. – С. 21.

²⁴⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 227.

²⁵⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. – К.: «Форум», 2001. – С. 10.

Якщо подібні дії поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, слід вести мову про такий додатковий безпосередній об'єкт, як інтереси нашої держави у сфері сприяння консолідації й розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку економічної, культурної, мовної й релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, що відповідає ст. 11 Конституції України, у якій визначено цю сферу як один з основних напрямів державної політики, одну з головних внутрішніх державних функцій.

У подібних випадках ми повинні говорити про порушення інтересів України в галузі безпеки національних груп, про порушення конфесійної безпеки, під якими слід розуміти стабільний стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у національній та релігійній сфері.

Отже, ст. 161 КК України, у якій передбачено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, включена законодавцем у розділ V КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», повинна бути зарахована до злочинів проти основ національної безпеки України, тобто включена в розділ I Особливої частини КК України.

В частині третій ст. 110 КК України визначається відповідальність за дії, передбачені її першою і другою частинами, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, виходячи з чого в подібних випадках безпосереднім об'єктом цього злочину потрібно вважати також інтереси суспільства й держави у сфері захисту життя людини, що згідно зі ст. 27 Конституції України є обов'язком держави; а також безпосередньо життя людей. Загиблі люди є при цьому потерпілими. У випадку настання ще й інших тяжких наслідків (наприклад, знищення майна) питання про додатковий безпосередній об'єкт злочину в кожному конкретному випадку слід вирішувати, виходячи з характеру цих наслідків, а ушкоджене чи знищене майно становитиме предмет злочину.

Потерпілою від злочину, передбаченого у ст. 110 КК України, є держава, благо, праву чи інтересу якої, що перебуває під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

2.4.3. Державна зрада (ч. 1 ст. 111 КК України)

У статті 111 КК України визначається державна зрада як діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Отже, у ст. 111 КК України законодавець перелічив ті блага та інтереси, що можуть бути об'єктом при скоєнні цього злочину.

Таким чином, безпосередній об'єкт державної зради складається з таких компонентів, самостійних груп, основних інтересів держави у сфері:

- суверенітету;
- територіальної цілісності й недоторканності;
- обороноздатності;
- державної безпеки;
- економічної безпеки;
- інформаційної безпеки.

У ст. 17 Конституції України визначено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, гарантування її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України, гарантування державної безпеки і захист державного кордону України – на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Беручи до уваги ч. 1 ст. 17 Конституції України, вважаємо, що при вчиненні державної зради у будь-якій з її форм об'єкта злочину слід віднести конституційний обов'язок кожного громадя-

нина України по захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

Названі вище групи суспільних відносин альтернативні, а за своїм характером – цілком самостійні об'єкти розглянутого злочину. Тому для наявності складу державної зради достатньо встановити наявність посягання хоча б на одну з названих груп відносин, на одну зі сфер інтересів суспільства й держави.

Особлива увага нашої держави до охорони своїх основних інтересів у сфері суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної й інформаційної безпеки пояснюються тим, що кожна із зазначених у законі груп основних інтересів держави слугує неодмінною й обов'язковою умовою непорушності її конституційного, державного та суспільного ладу.

Для правильної кваліфікації державної зради за об'єктом злочину принципове значення має розкриття змісту зазначених понять.

Суверенітет України – це непорушне право нашої держави самостійно вирішувати всі питання внутрішньої й зовнішньої політики; це верховенство державної влади усередині країни і її незалежність у міжнародних відносинах; це незалежність держави в зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах²⁵¹. Суверенітет України є її основним конституційним принципом. У статті 1 Конституції України визначається, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Суверенітет України відповідно до ст. 2 Конституції України поширюється на всю її територію.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є, як зазначено в ст. 5 Основного закону, народ. Народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади й місцевого самоврядування.

Державний суверенітет – це верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах²⁵².

---

²⁵¹ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: «Аконіт», 1999. – Т. 4. – С. 444.

²⁵² Коментар до Конституції України. – К., 1996. – С. 30.

Територіальна цілісність і недоторканність України є необхідною умовою життєдіяльності держави й суспільства. Вона визначається суверенітетом нашої держави і тісно з ним пов'язана. Територіальна цілісність і недоторканність – це матеріальне вираження верховенства і незалежності державної влади. Це цілісність та неподільність території України в існуючих кордонах²⁵³.

Відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН усяке посягання на територію держави чи її частини є не тільки протиправним, але і злочинним, оскільки є посяганням на суверенну владу держави.

Державна територія України – це частина земної кулі, що правомірно перебуває під її юрисдикцією і суверенітетом, включаючи сушу, води й розташований над ними повітряний простір, а також надра України.

Найважливіше положення стосовно поняття території України сформульовано в ст. 1 Закону України «Про державний кордон України»²⁵⁴. Зазначена стаття містить визначення державного кордону України: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору».

Згідно із ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону й полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними Силами України в повітряному й підводному просторі відповідно до наданих їм повноважень заходів із метою забезпечення недоторканності державного кордону України.

Під територією України варто розуміти:

- сухопутну територію України;
- водну територію;
- повітряний простір України;
- надра України;

---

²⁵³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 228.

²⁵⁴ «Про державний кордон України»: Закон України від 4 листопада 1991 року № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

- невійськові кораблі під прапором України при перебуванні їх у відкритому морі, а також цивільні повітряні судна й інші літальні апарати, що знаходяться у відкритому повітряному просторі, тобто не над територією іноземної держави;
- військові кораблі чи шлюпки під прапором України, військові повітряні судна й інші літальні апарати незалежно від місця перебування.

Відповідно до загальноприйнятих принципів сучасного міжнародного права держава є повновладним (суверенним) власником своєї території. Ніхто, крім держави – власника території, не має права здійснювати на цій території владні державні функції. Іншими словами, будь-яка суверенна держава має територіальне верховенство, що виступає як невід'ємна частина її суверенітету, як природні основи самого існування держави.

Принцип недоторканності державної території закріплений у багатьох міжнародних договорах і актах, що зобов'язують усі країни поважати цей принцип і утримуватися від будь-яких посягань, спрямованих прямо чи побічно проти територіальної цілісності й недоторканності держави.

Обороздатність України – це ступінь підготовленості нашої держави до захисту від агресії ворожих іноземних держав. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю військового, економічного, наукового, соціального й морального потенціалів. Обороздатність України включає збройні сили, боездатність військових формувань і комплекс економічних, політичних, військових, соціальних і правових заходів для забезпечення незалежності держави, її територіальної цілісності, захисту держави і мирного життя народу²⁵⁵. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1937-XII містить визначення поняття «обороздатність держави», під яким слід розуміти здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєн-

---

²⁵⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 228–229.

ного, економічного, соціального, морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації²⁵⁶.

Державна безпека України – це стан непорушності корінних підвалин нашого суспільства, забезпечуваний єдиною системою державних заходів боротьби з підривною діяльністю проти України з боку іноземних держав, іноземних організацій чи їхніх представників. Це стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної й релігійної рівності²⁵⁷.

Розкриваючи поняття державної безпеки як об'єкта злочину державної зради, слід відзначити, що «безпека – це стан, коли кому-небудь чи чому-небудь ніщо не загрожує»²⁵⁸. У юридичній літературі термін «безпека» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або технічного характеру, а також підтримання рівня цієї захищеності²⁵⁹.

Звертаючись до цього питання, слід погодитися з тим, що поняття «державна безпека» є похідним поняття «безпека» загалом. Безпека є необхідною умовою життєдіяльності окремої особи, прогресивного розвитку, а також існування всієї людської спільноти в цілому. З цієї причини поняття «безпека» широко застосовується в різних галузях науки і суспільної практики. Незважаючи на широкий ужиток, даний термін як важливий показник ступеня усталеності соціальних взаємозв'язків, що визначає загальнолюдську цінність і значимість суспільних відносин, до нашого часу лишається недостатньо дослідженим. Утім, філософ і правознавець, політик і вчений по-різному формулюють це багатогранне поняття, намагаючись пристосувати його до своєї сфери діяльності.

---

²⁵⁶ «Про оборону України»: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

²⁵⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 229.

²⁵⁸ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: «Аконіт», 1999. – Т. 1. – С. 115.

²⁵⁹ Овчинникова Г.В. Терроризм / Г.В. Овчинникова; науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – С. 16. – (Серія «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе»).

Наявні в науковій літературі уявлення про феномен безпеки надзвичайно різноманітні і варіюються від його ототожнення з «родовим поняттям» до визнання симбіозом «екологічної, економічної і всякої іншої безпеки, що протистоїть системі загроз особи і суспільства від різного роду небезпек»²⁶⁰.

Автори підручника «Загальна теорія національної безпеки» визначають безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх погроз, що забезпечує стійкий поступальний розвиток країни»²⁶¹.

С.В. Степашин, визначаючи поняття безпеки, пише про захищеність якісного стану суспільних відносин, що «... забезпечують прогресивний розвиток людини і суспільства в конкретних історичних і природних умовах від небезпек, джерелом виникнення яких є внутрішні і зовнішні суперечності»²⁶². Досліджуючи категорію «безпека» із загальнотеоретичних правових позицій, у своїй докторській дисертації цей автор дійшов такого висновку: «... однією з умов нормального розвитку людини й суспільства є безпека держави». Під безпекою країни як однією з умов нормального розвитку людини й суспільства С.В. Степашин розуміє захищеність якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресивний розвиток людини й суспільства в конкретних історичних і природних умовах від небезпек, джерелом виникнення яких є внутрішні й зовнішні протиріччя²⁶³.

Б.П. Кондрашов, проаналізувавши легальне визначення поняття «безпека», дійшов слушного висновку, що це «... захи-

---

²⁶⁰ Шипілова Л.М. Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки: монографія / Л.М. Шипілова. – Рада національної безпеки і оборони України, Ін-т проблем нац. безпеки. – К., 2005. – С. 23.

²⁶¹ Общая теория национальной безопасности: Учебник / [под. общ. ред. А.А. Прохужева] – М: Изд-во РАГС, 2005. – С. 22.

²⁶² Степашин С.В. Безопасность человека и общества (политико-правовые вопросы): монография / С.В. Степашин. – СПб.: Санкт-Петербургский институт МВД России, 1994. – 240 с. – С. 6.

²⁶³ Степашин С.В. Теоретико-правовые аспекты обеспечения безопасности Российской Федерации: автореф. дис. ... на соискание науч. степени д-ра юрид. наук: 12.00.01 – СПб., – 1994. – С. 10.

щеність життєво важливих інтересів об'єктів безпеки – особи, суспільства й держави, забезпечуваних суб'єктами безпеки від суспільно небезпечних діянь й інших шкідливих явищ соціального, техногенного й природного характеру за допомогою використання системи заходів і засобів, передбачених законом»²⁶⁴.

Багато в чому схожу позицію займає В.М. Іванов, котрий розуміє безпеку як певну захищеність від небезпеки, «тобто захищеність від погроз». Безпека розглядається ним як захищеність від загроз, стійкість до несприятливих дій ззовні, забезпечення внутрішніх і зовнішніх умов існування країни, що гарантують стабільність суспільно-політичного і економічного розвитку²⁶⁵.

Вітчизняні науковці зазначають, що держави безпека означає можливість усебічно здійснювати свою політичну владу, розширювати і зміцнювати свої політичні, економічні й соціальні основи²⁶⁶.

Варто зауважити що застосоване українським законодавцем визначення безпеки як категорії захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави²⁶⁷ за своєю суттю є лише модифікацією колишньої концепції державної безпеки минулих часів. Під нею розумівся стан захищеності Радянської держави від внутрішніх і зовнішніх погроз. Утім, соціально-політичні зміни, що відбулися наприкінці 80-х – початку 90-х років, трансформували такі уявлення. Внаслідок цього була законодавчо закріплена колишня дефініція, але використана в ширшому контексті, яким охоплюються захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, а також суспільства.

---

²⁶⁴ Кондрашов Б.П. *Общественная безопасность и административно-правовые средства ее обеспечения*: моногр. / Б.П. Кондрашов. – М.: Щит-М, 1998. – 296 с. – С. 6.

²⁶⁵ Іванов В.Н. *Безопасность общества как социологическая категория* // В.Н. Иванов. – Наука. Политика. Предпринимательство. – 2004. – № 2. – С. 112–116.

²⁶⁶ Стрельбицкий М.П. *Кадровая политика і робота з кадрами в умовах становлення української державності* / М.П. Стрельбицкий. – К., 1995. – С. 17–18.

²⁶⁷ «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

Національна безпека – стан захищеності інтересів особистості, суспільства, держави, людства в цілому від внутрішніх та зовнішніх загроз²⁶⁸. Законодавець у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначив, що *національна безпека* – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам²⁶⁹.

Авторами монографії «Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації» національна безпека визначається як «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз»²⁷⁰. Визначення національної безпеки, наведене в Законі України «Про основи національної безпеки України», не є достатнім за змістом, оскільки містить поняття «інтереси» і «загрози», зміст яких або не розкрито, або невдало проілюстровано.

З.Д. Чуйко під національною безпекою розуміє цілеспрямовану діяльність органів державної влади та інститутів громадянського суспільства щодо захисту національних інтересів від різного роду загроз та забезпечення таких умов для існування людини, держави і суспільства, які гарантують можливість їх всебічного прогресу²⁷¹.

Л.М. Шипілова досліджуючи національну безпеку, її предметом вважає «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави»²⁷².

Такий самий підхід характерний і для російських досліджень у сфері безпеки, зокрема він властивий працям В.М. Іванова,

---

²⁶⁸ Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьоба, М.І. Панов. – Х.: Фоліо, 2002. – С. 9.

²⁶⁹ «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

²⁷⁰ Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура і напрямки реалізації / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов. – Х.: Фоліо, 2002. – С. 9.

²⁷¹ Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня кан-та юрид. наук: 12.00.01 – Харків, 2008. – С. 13.

²⁷² Шипілова Л.М. Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоритичних основ політики безпеки: монографія / Л.М. Шипілова. – Рада нац. безпеки і оборони України Ін-т проблем нац. безпеки. – К, 2005. – С.25.

В.С. Пірумова, С.В. Степашина, В.Л. Шульца і багатьох інших учених²⁷³.

В.С. Пірумов, визначаючи національну безпеку, вважає, що загалом під нею необхідно розуміти захищеність життєво важливих інтересів «... особи, суспільства і держави від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх погроз, різних за своєю природою (політичних, економічних, військових, інформаційних, екологічних тощо)»²⁷⁴.

У «Білій книзі російських спецслужб» національна безпека розглядається як певна захищеність національних інтересів держави «в широкому їх розумінні, що включає політичні, соціальні, економічні, військові, екологічні аспекти, нерозповсюдження зброї масового ураження, права і свободи його громадян, а також запобігання загрози духовним та інтелектуальним цінностям народу»²⁷⁵.

Економічна безпека – це такий стан економіки нашої держави, що забезпечує її нормальне функціонування не залежно від яких-небудь несприятливих внутрішніх чи зовнішніх факторів. Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки. Вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою.

Слід зазначити, що серед найважливіших національних економічних інтересів, від реалізації яких залежить майбутнє України,

---

²⁷³ Пірумов В.С. Некоторые аспекты методологии исследования проблем национальной безопасности России в современных условиях / В.С. Пирумов / Геополитика и безопасность. – 1993. – №1. – С. 8; Степашин С.В. Безопасность человека и общества (политико-правовые вопросы). Монография / С.В. Степашин / С-Пб.: Санкт-Петербургский институт МВД России, 1994. – С.6; Степашин С.В. Вопросы безопасности в системе государственного и муниципального управления Российской Федерации: Учебник для студентов высших учебных заведений / Степашин С.В., Шульц В.Л. / С.Пб., 1994. – С. 17; Гражданское общество и проблемы безопасности в России (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1995. – № 2. – С. 19.

²⁷⁴ Пірумов В.С. Некоторые аспекты методологии исследования проблем национальной безопасности России в современных условиях / В.С. Пирумов / Геополитика и безопасность. – 1993. – № 1. – С. 8.

²⁷⁵ Белая книга Российских спецслужб / Редкол.: Алаев Е.И., Анищев В.П., Большов А.П. и др. – 2-е изд., перераб. – М.: Обозреватель, 1996. – С. 13.

добробут і процвітання нації, співробітники Національного інституту стратегічних досліджень виділяють такі:

- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої, потужної національної економіки;
- створення надійної системи економічної безпеки України, забезпечення можливості самостійного, прогресивного національно-економічного розвитку;
- здійснення структурної перебудови економіки;
- забезпечення ефективного розвитку національної промисловості;
- здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку національного товаровиробника;
- істотне зменшення енергомісткості і матеріаломісткості ВВП;
- здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей;
- створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема військової техніки та озброєння;
- пошук і освоєння родовищ нафти, газу, вугілля, золота, алмазів тощо;
- забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу;
- створення потужного воєнно-промислового комплексу, зокрема ракетно-космічної галузі;
- збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів України;
- закріплення за Україною її загальносоюзної частки зовнішнього державного боргу та активів (золотого запасу, алмазного і валютного фондів, фінансових ресурсів, майна за кордоном, боргів іноземних держав);
- створення достатніх запасів державних золотовалютних резервів;
- здійснення політики енерго- та ресурсозаощадження;
- здійснення прогресивних економічних перетворень на базі власної моделі реформ;
- здійснення широкого комплексу інституційних змін з метою динамічного розвитку національної економіки;

- здійснення реформи податкової системи, посилення стимулювального впливу податків на розвиток виробництва;
- забезпечення фінансової стабілізації, подолання кризи платежів;
- подолання інфляції;
- проведення земельної реформи, підтримка фермерських господарств;
- здійснення реформи агропромислового комплексу, відродження села;
- забезпечення конвертованості національної грошової одиниці;
- залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів до розвитку національної економіки;
- зростання добробуту українських громадян;
- вирішення державою соціальних проблем (безробіття, бідність, злочинність, житлове забезпечення тощо);
- забезпечення населення продовольчими товарами, поліпшення якості і структури споживання;
- розвиток внутрішнього ринку та внутрішнього попиту;
- проведення рішучої боротьби з «тіньовою» економікою;
- створення соціально-однорідного середовища в усіх регіонах держави, усунення дисбалансу в їхньому соціально-економічному розвитку;
- забезпечення зайнятості населення та високого рівня трудових ресурсів;
- створення рівних соціальних та економічних можливостей для всіх громадян України;
- здобуття Україною належного місця у світовому розподілі праці та міжнародній торгівлі, інтеграція у світове господарство;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- вдосконалення товарної структури експорту та імпорту;
- забезпечення географічної збалансованості експорту та імпорту;

- нарощування експортного потенціалу, забезпечення позитивного сальдо зовнішньоторговельної діяльності;
- підтримка вітчизняних експортерів, сприяння виробникам імпорто-замінної продукції, особливо критичного імпорту;
- захист національного ринку від несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції;
- ефективне використання Україною свого вигідного географічного положення для здійснення міжнародного транзиту.

Концепція національної безпеки України пропонує лише один національний інтерес, що прямо стосується економічної безпеки України, а саме – створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки. Саме це передбачає втілення в життя пріоритетів, що запропоновані вище.

Відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V *інформаційна безпека* – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Під *інформаційною безпекою* слід також розуміти незалежність держави в заповненні свого інформаційного простору, визначенні кола відомостей, що належать до державної, службової чи комерційної таємниці, у встановленні санкцій, застосовуваних у випадку посягання на цю таємницю.

Авторський колектив підручника «Історія інформаційно-психологічного протистояння» під *інформаційною безпекою* пропонує розуміти стан захищеності особи, суспільства і держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди. *Інформаційну безпеку держави* вони розуміють як стан її захищеності та інформаційного розвитку, при якому

акції інформаційного впливу, спеціальні інформаційні операції, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спеціальних технічних засобів та комп'ютерна злочинність не завдають суттєвої шкоди національним інтересам²⁷⁶.

Розглядаючи питання про об'єкт державної зради, не можна залишити поза увагою його предмет – ті речі, із приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняються злочини²⁷⁷. При цьому поряд із предметом як елементом суспільних відносин необхідно виділяти і предмет злочину як самостійну ознаку його складу. Предметом злочину слід уважати будь-як речі матеріального світу, з визначеними властивостями яких чинне кримінальне законодавство пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину²⁷⁸.

Якщо говорити про державну зраду, то такі її форми, як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту й надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підіривної діяльності проти України, можуть виступати як безпредметні злочини або мати найрізноманітніші предмети злочинного посягання.

Приміром, громадянин України, який перейшов на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, може за завданням органів ворожої держави вчиняти диверсійні акти, і тоді знищене чи пошкоджене майно є предметом злочину; за завданням тих же органів зрадник може брати участь у страхах, і тоді ми говоримо про потерпілих.

---

²⁷⁶ Історія інформаційно-психологічного протиборства: підруч. / [В.М.Петрик, М.М. Присяжнюк, Я.М. Жарков, та ін.]; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – С. 31

²⁷⁷ Советское уголовное право. Общая часть / [под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского]. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 121; Коржанский Н. Влияние предмета преступления на квалификацию / Н.Коржанский // Советская юстиция. – 1975. – № 3. – С. 11–12; Самилык Г.М. Еще раз о предмете преступления / Г.М. Самилык // Труды КВШ МВД СССР. – 1978. – №12. – С. 37–40; Уголовное право УССР на современном этапе. Часть Общая [под ред. Ф.Г. Бурчака] – К.: Наукова думка, 1985. – С. 92–95.

²⁷⁸ Уголовное право УССР на современном этапе. Часть Общая. [под ред. Ф.Г. Бурчака] – К.: Наукова думка, 1985. – С. 92.

Предметом державної зради у формі шпигунства (ст. 111 КК України) можуть бути згідно з диспозицією ст. 114 КК України (шпигунство) тільки відомості, що становлять державну таємницю. Більш детально предмет державної зради у формі шпигунства та шпигунства розглянемо нижче при аналізі об'єкта шпигунства.

За ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим інтересам України і які визнані в порядку, установленому цим Законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави²⁷⁹.

Перелік відомостей, що становлять державну таємницю, міститься у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 р. та зареєстрованому Міністерством юстиції України за № 905/11182 від 17 серпня 2005 р. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про державну таємницю» до державної таємниці належать відомості:

1) у сфері оборони:

– про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

– про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, організацію і технологію виробництва, наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розробленням нових зразків озброєння, військової і спеціальної

---

²⁷⁹ «Про державну таємницю»: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – С. 93.

техніки або їх модернізацією, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

– про сили і засоби цивільної оборони України, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів для захисту, евакуації і розосередження населення, забезпечення його життєдіяльності та виробничої діяльності об'єктів народного господарства у воєнний час або в умовах надзвичайних ситуацій;

– про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни;
2) у сфері економіки, науки і техніки:

– про мобілізаційні плани і мобілізаційні потужності господарства України, запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів, а також зведені відомості про номенклатуру та рівні накопичення, про загальні обсяги поставок, відпуску, закладення, освіження, розміщення і фактичні запаси державного резерву;

– про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах забезпечення її безпеки;

– про плани, зміст, обсяг, фінансування та виконання державного замовлення для забезпечення потреб оборони та безпеки;

– про плани, обсяги та інші найважливіші характеристики добування, виробництва та реалізації окремих стратегічних видів сировини і продукції;

– про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи, коштовного каміння, валюти та інших цінностей, операції, пов'язані з виготовленням грошових знаків і цінних паперів, їх зберіганням, охороною і захистом від підроблення, обігом, обміном або вилученням з обігу, а також про інші особливі заходи фінансової діяльності держави;

– про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва, продукції та технологічних процесів, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність та національну безпеку України;

3) у сфері зовнішніх відносин:

- про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам із питань зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки;
- про військове, науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України;
- про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції;
- 4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку:
  - про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
  - про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
  - про організацію та порядок здійснення охорони адміністративних будинків та інших державних об'єктів, посадових та інших осіб, охорона яких здійснюється відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»;
  - про систему урядового та спеціального зв'язку;
  - про організацію, зміст, стан і плани розвитку криптографічного захисту секретної інформації, зміст і результати наукових досліджень у сфері криптографії;
  - про системи та засоби криптографічного захисту секретної інформації, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання;
  - про державні шифри, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання;
  - про організацію режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах,

в установах і організаціях, державні програми, плани та інші заходи у сфері охорони державної таємниці;

- про організацію, зміст, стан і плани розвитку технічного захисту секретної інформації;
- про результати перевірок, здійснюваних згідно із законом прокурором у порядку відповідного нагляду за додержанням законів, та про зміст матеріалів дізнання, досудового слідства та судочинства з питань, зазначених у цій статті сфер;
- про інші засоби, форми і методи охорони державної таємниці.

Конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці тільки за умови, що вони потрапляють під категорію, позначену в частині першій цієї статті, і їхнє розголошення заподіє шкоди життєво важливим інтересам України.

Забороняється віднесення до державної таємниці яких-небудь відомостей, якщо цим будуть порушуватися конституційні права людини і громадянина, заподіюватися шкода здоров'ю і безпеці населення.

Не може бути віднесена до державної таємниці інформація:

- про стихійні лиха, катастрофи й інші надзвичайні події, які відбулися чи можуть відбутися й загрожують безпеці громадян;
- про стан довкілля і здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування і соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти й культури населення;
- про неправомірні дії державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування та посадових осіб²⁸⁰.

Обов'язковим реквізитом кожного матеріального носія інформації, віднесеної до державної таємниці, є гриф таємності. Він повинен містити відомості про ступінь таємності цієї інформації («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно»). Якщо гриф таємності неможливо нанести безпосередньо на носій інформації, відповідно до ст. 13 Закону України «Про державну таємницю» він має бути зазначений у супровідних документах.

---

²⁸⁰ «Про державну таємницю»: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – С. 93..

Що стосується такої форми державної зради, як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, то наявність предмета злочинного посягання визначається в кожному випадку залежно від того, яку конкретно підривну акцію проводить зрадник. Тут можуть бути й потерпілі.

Потерпілою від злочину, передбаченого у ст. 111 КК України, є держава, блага, праву чи інтересу якої, що перебуває під охороною кримінального закону, злочинном заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

2.4.4. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)

У статті 112 КК України передбачається відповідальність за посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їхньою державною чи громадською діяльністю.

У літературі з приводу об'єкта цього злочину висловлені такі точки зору:

- безпосереднім об'єктом злочину є відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх галузей державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає життя людини – державного чи громадського діяча²⁸¹;
- безпосереднім об'єктом злочину є державна влада – законодавча, виконавча і судова, а також життя зазначених у ст. 112 КК України осіб, що займають основні державні посади,

---

²⁸¹ Кримінальне право України: Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер; Право, 2001. – С. 24.

а також осіб, що здійснюють керівництво визначеною політичною партією²⁸²;

– основним безпосереднім об'єктом злочину передбаченого ст. 112 КК України, є безпека держави в політичній сфері (у сфері здійснення державної влади). Крім того, цей злочин має обов'язковий додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я державних чи громадських діячів²⁸³.

Підсумовуючи викладене, автори роблять висновок, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого у ст. 112 КК України, є інтереси суспільства у сфері державної влади – законодавчої, виконавчої й судової, – а також нормального функціонування політичних партій. Крім того, безпосереднім об'єктом цього злочину є життя осіб, перерахованих у ст. 112 КК України. Вбачається, що людське життя, здоров'я не етично відносити до додаткового об'єкта.

Потерпілими при вчиненні злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 112 КК України, можуть бути тільки державні чи громадські діячі, вказані в диспозиції норми, а саме: Президент України; Голова Верховної Ради України; народний депутат України; Прем'єр-міністр України; член Кабінету Міністрів України; Голова чи судді Конституційного суду України; Голова чи судді Верховного Суду України; Голова чи судді вищих спеціалізованих судів України; Генеральний прокурор України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Голова Рахункової палати; Голова Національного банку України; керівник політичної партії.

Відповідно до ст. 1 Указу Президента України «Про склад Кабінету Міністрів України» від 15 грудня 1999 року № 1574/99 до складу Кабінету Міністрів України входять: Прем'єр-міністр України; Перший віце-прем'єр-міністр України; три віце-прем'єр-міністри України; Міністр аграрної політики України; Міністр будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України; Міністр внутрішніх справ України; Міністр вугільної промисло-

---

²⁸² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.»; 2002. – С. 231.

²⁸³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. – К.: «Форум», 2001. – С. 24.

вості України; Міністр економіки України; Міністр закордонних справ України; Міністр культури і туризму України; Міністр оборони України; Міністр освіти і науки України; Міністр охорони здоров'я України; Міністр охорони навколишнього природного середовища України; Міністр палива та енергетики України; Міністр праці та соціальної політики України; Міністр промислової політики України; Міністр транспорту та зв'язку України; Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Міністр України у справах сім'ї, молоді та спорту; Міністр фінансів України; Міністр юстиції України; Міністр Кабінету Міністрів України.

Цей перелік є вичерпним. Не можуть бути потерпілими від такого злочину члени родин державних чи громадських діячів та особи, які виконують обов'язки державних діячів, визначених у ст. 112 КК України. Тому автори, не погоджуються з думкою вітчизняних науковців, які пропонують визначити потерпілими від злочину, передбаченого ст.112 КК України близьких родичів осіб визначених у диспозиції цієї норми²⁸⁴.

Убивство або посягання на життя державного діяча у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків (наприклад Міністра внутрішніх справ України, який входить до складу Кабінету Міністрів України і водночас є працівником правоохоронного органу) слід кваліфікувати за ст. 112 КК України.

Доречно зазначити, що наявність у КК України статті 112 не означає, що життя перерахованих у ній осіб охороняється кримінальним законом якимсь особливим чином порівняно із життям інших громадян нашої держави й іноземців. Посягання на життя зазначених осіб учиняється в подібних випадках у зв'язку з їхньою державною чи громадською діяльністю, коли злочинець прагне порушити нормальне функціонування політичної системи України, її державного апарату. Саме цим пояснюється наявність у КК України цієї статті й включення її до розділу «Злочини проти основ національної безпеки України».

---

²⁸⁴ Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... к.ю.н.: 12.00.08 / Л.В.Мошняга. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 110.

2.4.5. Диверсія (ст. 113 КК України)

У статті 113 КК України передбачається відповідальність за вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

У літературі висловлені такі судження з приводу об'єкта цього злочину: *«Безпосереднім об'єктом диверсії є економічна основа, внутрішня безпека України. Додатковими об'єктами можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека та ін.»*²⁸⁵, *«безпосереднім об'єктом диверсії є внутрішня безпека держави, яка полягає в безпеці життя і здоров'я її громадян, в безпеці державних комунікацій, промислового потенціалу, а також у безпеці тваринного і рослинного світу»*²⁸⁶.

Є й точка зору, що безпосереднім об'єктом диверсії виступає безпека держави, а предметом злочину можуть бути:

- життя і здоров'я людей;
- важливі спорудження й комунікації народногосподарського чи оборонного значення (фабрики, заводи, мости, греблі, вокзали, електростанції, газопроводи, склади й т. ін.);
- череди тварин (коні, корови, свині, вівці), пташині ферми;
- рослини (посіви на корм);²⁸⁷
- риба у водоймищах;
- посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви тощо.

Зрештою, є думка про те, що основним, безпосереднім об'єктом диверсії виступає безпека держави в економічній, еколо-

---

²⁸⁵ Кримінальне право України: Особлива частина. – К.; Х.: Юрінком Інтер–Право, 2001. – С. 25.

²⁸⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «А.С.К.», 2002. – С. 231.

²⁸⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. – К.: «Форум», 2002. – С. 26.

гічній, військовій чи якій-небудь іншій сфері згідно зі спрямованістю конкретного акту диверсії. Крім того, вважають причіники цієї точки зору, для такого злочину характерний додатковий об'єкт, що має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя і здоров'я особи (осіб), власність, навколишнє середовище²⁸⁸.

Із приводу наведених міркувань автори вбачають за потрібне звернути увагу на таке:

1. Життя і здоров'я людей не можна відносити до додаткових об'єктів. Додатковим об'єктом диверсії можуть виступати, приміром, інтереси України у сфері обороноздатності при знищенні військового майна з метою ослаблення держави.

2. Внутрішню безпеку держави не можна, не слід зводити, якщо мова йде про таку форму диверсії, як вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, до безпеки життя і здоров'я громадян України. У подібних випадках слід вести мову про безпеку будь-яких осіб, котрі перебувають на нашій території.

3. «Безпека держави» – занадто широке поняття й у цілому не слід її відносити до безпосереднього об'єкта одного складу – диверсії.

Після цих зауважень автори вважають за можливе визначити безпосередній об'єкт диверсії як основні інтереси України у сфері безпеки життя і здоров'я людей, безпеки її економічної системи, радіаційної й економічної безпеки або у сфері оборони.

Відповідно до ст. 113 КК України предметом диверсії є майно, тобто об'єкти, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, об'єкти тваринного і рослинного світу. Предметом диверсії при діях, спрямованих на радіоактивне забруднення, виступає довкілля.

У випадку вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, при вчиненні дій, спрямованих на

---

²⁸⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «Канон»; «А.С.К.», 2002. – С. 263.

радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемії, якщо подібні дії спричинили бажані для суб'єкта злочину наслідки, слід говорити про потерпілих. Кримінальна відповідальність у таких випадках настає за сукупністю – за диверсію і за вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом».

«Із зазначеного конституційного положення випливає висновок про те, що об'єктом злочину при диверсії можуть бути не тільки державна та суспільна, але й приватна власність»²⁸⁹. Таке положення знайшло своє відображення в літературі після прийняття КК України 2001 р.: «предметом диверсії можуть бути: 1) будівлі, спорудження й інші об'єкти, що мають важливе народногосподарське значення..., незалежно від форм власності»²⁹⁰.

У науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України подається розширений, невичерпний перелік визначень предмету диверсії. Зокрема до предмету диверсії відносять: земельні угіддя; водойми; ліси; стада і колекції тварин; рибу, що водиться у ставах та інших водоймищах; великі пасіки; посіви сільськогосподарських чи інших культур; будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління, у тому числі підприємства, зруйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки²⁹¹.

Отже, при вчиненні диверсійних дій, спрямованих на пошкодження або знищення з метою ослаблення держави майна, пред-

---

²⁸⁹ Бантышев А.Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации) / А.Ф. Бантышев. – К., 2000. – С. 112.

²⁹⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – К.: «Каннон»; «А.С.К.», 2002. – С. 263.

²⁹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 254.

метом злочину може бути будь-яке майно незалежно від форми власності. У випадках, якщо майно при цьому знищено або ушкоджено, відповідальність настає за сукупністю – за диверсією і за злочин проти власності, а саме майно при цьому повинно розглядатися як предмет злочину.

Науково-технічний прогрес розширює коло предметів, які можуть стати метою диверсійних устремлінь ворожих елементів. Нині істотно підвищилася цінність і значущість інформації, використовуваної в різних сферах і галузях науки, техніки, управління, незалежно від форми її вираження, закріплення, збереження й передання. Інформаційна забезпеченість є однією з головних умов нормального функціонування економіки.

Німецький журнал «Шпігель» ще в 1976 році відзначав, що особи, які посягають на пам'ять комп'ютерів, потенційно небезпечніші за будь-яких диверсантів, оскільки вони можуть завдати величезної шкоди окремій галузі чи промисловості країни в цілому, знищивши цінну інформацію, що зберігається в пам'яті ЕОМ. Так, у результаті пожежі, яка виникла на обчислювальному центрі ВВС США в 1959 році, була втрачена інформація, що містилася в пам'яті ЕОМ, повне відновлення якої зайняло кілька років і коштувало кілька мільйонів доларів²⁹². При цьому слід мати на увазі, що вартість програмного забезпечення багаторазово перевищує вартість найдорожчого устаткування. Однак за чинним законодавством при запуску в ЕОМ чи в цілу систему так званого комп'ютерного вірусу²⁹³, при стиранні найдорожчої програми з метою ослаблення держави такого роду дії, як диверсія, кваліфіковані бути не можуть, оскільки в них відсутній предмет злочину.

Незалежно від спрямованості наміру винний при цьому може нести відповідальність за один із злочинів, відповідальність за який передбачену у розділі XVI КК України («злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж»), але не за диверсією.

---

²⁹² Жованик А.С. Электронной отмычкой. По материалам зарубежной печати / А.С. Жованик // Красная звезда. – 1977. – 9 июля.

²⁹³ Сухой В. Атаки на ЭВМ / В.Сухой // Правда. – 1988. – 17 ноября; Сухой В. Компьютерный вирус / В.Сухой // Правда. – 1988. – 29 января.

Зазначене приводить авторів до висновку, що комп'ютерна інформація у випадках її навмисного знищення чи перекручування з метою ослаблення держави повинна розглядатися як предмет злочинного посягання такого злочину, як диверсія. Тому необхідно внести в перелік можливих предметів диверсії й комп'ютерну інформацію.

Потерпілою від злочину, передбаченого у ст. 113 КК України, є людина, держава, блага, праву чи інтересу якої, що перебувають під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

2.4.6. Шпигунство (ст. 114 КК України)

Об'єкт шпигунства, відповідальність за яке передбачена ст. 114 КК України, цілком ідентичний об'єкту державної зради у формі шпигунства, розглянутому вище. Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, які матеріалізовані у відповідному документі чи виробі. Вичерпний перелік відомостей, які згідно з рішеннями державних експертів із питань таємниць становлять державну таємницю у визначених Законом України «Про державну таємницю» сферах, уміщено в наказі Служби безпеки України від 12 серпня 2005 № 440, яким затверджено Звід відомостей, що становлять державну таємницю. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, формує Служба безпеки України на підставі рішень державних експертів із питань таємниць про віднесення інформації до державної таємниці та висновків державних експертів про скасування раніше прийнятих рішень, а у випадках, передбачених у ст. 12 Закону України «Про державну таємницю», – на виконання рішень суду.

Потерпілою від злочину, передбаченого у ст. 114 КК України, є держава, блага, праву чи інтересу якої, що перебувають під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

ВИСНОВКИ

Боротьба зі злочинами проти основ національної безпеки України, як і з іншими видами злочинної діяльності, не можлива без усебічного юридичного аналізу й глибокого знання складу зазначених злочинів.

Розглядаючи історію законотворчості, особливо після жовтневих подій 1917 року, автори роблять висновок, що відсутність правової основи й верховенства права в більшовицьких кримінальних законах призвела до прийняття та активного застосування на практиці псевдозаконів, що давало змогу інтенсивно розправлятися з інакодумцями.

Аналіз в історичному аспекті законодавства про відповідальність за контрреволюційні, згодом особливо небезпечні державні злочини, особливо небезпечні злочини проти держави, в Кримінальному кодексі України 2001 року – злочини проти основ національної безпеки України, а також теоретичних досліджень, присвячених проблемам відповідальності за ці злочини, показує, що главі I Особливої частини КК України повинна передувати стаття, яка б містила загальне визначення злочинів проти основ національної безпеки України.

Злочином проти основ національної безпеки є передбачений чинним кримінальним законом України суспільно небезпечний вчинок (дія чи бездіяльність), учинений із прямим умислом осудною або обмежено осудною фізичною особою, котра досягла віку кримінальної відповідальності; який посягає на конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну, економічну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку за наявності в суб'єкта реальної можливості вільного вибору законслухняної поведінки. Подібні статті повинні відкривати й інші глави Особливої частини КК України, визначаючи загальне поняття, приміром,

злочинів проти життя та здоров'я особи (розділ II); злочинів проти власності (розділ X) та ін.

Звертаючись до проблеми підстави кримінально-правової заборони злочинів, віднесених законодавством України до кола злочинів проти основ національної безпеки України, автори виражають свою солідарність із видатним японським юристом Нісихіра Хароу в частині того, що джерелом обґрунтування права держави на кримінальне покарання можна назвати «потребу народу в здійсненні кари». Ця потреба чітко проглядається при вчиненні всіх складів злочинів проти основ національної безпеки України.

Розглядаючи питання доцільності установа кримінальної відповідальності за такі форми диверсії, як учинення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, поширення епідемій, епізоотій і епіфітотій, зовсім невідомих нашій практиці, автори звертають увагу на те, що законодавець, закон повинні крокувати попереду злочинців, злочинності. Нам слід прогнозувати, які нові форми злочинності можуть виникнути в суспільстві, виходячи з політичної, економічної, соціальної обстановки, для чого варто організувати відповідні прогностичні центри й лабораторії.

Намагаючись вирішити питання про доцільність прийняття постанов Верховного Суду України з питань тлумачення і застосування тих чи інших норм кримінального закону, автори зауважують, що подібні випадки, які є по суті проявами судового прецеденту, мають бути зведені до мінімуму, а сам закон повинен писатися мовою, що не вимагає роз'яснень і не містить неоднозначних тлумачень.

Автори цілком підтримують юристів, котрі свого часу наполягали на необхідності прийняття закону про правотворчість. Мова закону, вживані в ньому терміни повинні бути абсолютно ясними, зрозумілими. Дуже слушно з цього приводу зазначив С.Тарарухін: «Існує презумпція знання закону, але немає презумпції, що закон завжди ясний»²⁹⁴. У вітчизняну практику

²⁹⁴ Тарарухин С.А. Кваліфікація злочинів у судовій і слідчій практиці / С.А. Тарарухин. – К.: Юрінком, 1995. – С. 5.

ще не увійшло як обов'язкове правило всенародне обговорення проектів законів, у тому числі кримінальних. Іноді норми публікуються після їхнього прийняття. Нерідко широкі верстви населення довідуються про прийняті закони з побутових розмов. Зовсім не застосовується в правотворчій діяльності конкурс проектів правових норм, підготовлених провідними юристами. Хоча подібна практика могла б суттєво підвищити якість законів, зрештою, їхню ефективність.

Визначаючись у напрямках удосконалення процесу законотворчості, автори виражають свою згоду з раніше висловленою в юридичній літературі думкою, що назріла необхідність звести до мінімуму, а можливо й зовсім відмовитися від так званих розпливчастих і невизначених оціночних понять, скажімо таких, як істотна шкода; значний збиток, інші тяжкі наслідки.

Торкаючись питання про загальне поняття, кваліфікацію злочинів проти основ національної безпеки України, автори звертають увагу на те, що в теорії кримінального права наявне загальне, абстрактне поняття складу злочину, а в житті, на практиці ми маємо справу зі складом конкретного злочину. Співвідносяться ці поняття як окреме й загальне, як форма і зміст.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. Офіційну кваліфікацію злочину на основі аналізу його складу здійснюють правозастосовні (не правоохоронні) органи за відсутності в цьому процесі будь-якої політики або політичних мотивів. Перш ніж кваліфікувати злочинне діяння, слід ужити заходів із безпомилкового установлення як усіх його елементів, так і відповідних ознак.

При кваліфікації злочину варто рухатися не в загальноприйнятому напрямі (об'єкт – об'єктивна сторона – суб'єкт – суб'єктивна сторона), а від об'єктивної сторони злочину до його суб'єкта, суб'єктивної сторони, а потім – до об'єкта, оскільки на місці події слідчий стикається з об'єктивною стороною злочину або її наслідками і, лише встановивши суб'єкт і зміст суб'єктивної сторони злочину, може зробити обґрунтований висновок про те, яким правоохоронюваним суспільним інтересам і бла-

гам суб'єкт прагнув завдати шкоди, тобто про об'єкт злочину. Погоджуючись із тим, що при кваліфікації злочинних діянь слід дотримуватися певних принципів кримінального права, автори до таких принципів відносять справедливість; дотримання прав людини; законність; відповідність норм кримінального закону загальнолюдським цінностям, міжнародним стандартам і нормам міжнародного права та пріоритет останніх; рівність громадян перед законом.

Перш ніж визначити поняття кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, потрібно сказати про попередню кримінально-правову оцінку інформації про злочин, який можливо готується або вже учинений, що є ймовірним висновком про відповідність прояву, факту, вчинку складу того чи іншого злочину. На основі наявних даних, навіть при крайньому їхньому дефіциті, вона (кримінально-правова оцінка оперативної інформації) дозволяє юридично грамотному співробітнику правоохоронних органів будувати достатньо обґрунтовані припущення (оперативні версії) про зміст і характер учиненого; розробляти план оперативних заходів, цілеспрямовано вести пошук винних осіб.

Загалом кваліфікація злочину, зокрема проти основ національної безпеки України, – це заснований на законах логіки розумовий процес, сутність якого полягає у встановленні наявності у вчинках конкретної фізичної особи – суб'єкта злочину ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого конкретною нормою кримінального закону, елементи якого містяться в статтях як Особливої, так і Загальної частини Кримінального кодексу України.

Процес кваліфікації злочину не слід ототожнювати з процесом збирання доказів, доказуванням. Установлення фактичних обставин учиненого суб'єктом злочину – це виявлення об'єктивної істини про подію злочину, а кваліфікація – зіставлення отриманої в процесі доведення інформації з ознаками конкретного складу злочину. В міру збирання даних про подію злочину кваліфікація під час розслідування може змінюватися. Якщо ж говорити про принципову різницю попередньої

кваліфікації злочину й правової оцінки оперативної інформації, варто зазначити, що при кваліфікації слідчий, орієнтуючись на норми кримінального закону, склад відповідного злочину (злочинів), кваліфікує учинене згідно із законом. Кримінально-правова оцінка оперативної інформації, на відміну від кримінально-правової кваліфікації, дає змогу юридично грамотному оперативному працівнику визначити перспективи використання оперативних сил і засобів, коли «вже на початку правозастосовного процесу здійснюється імовірна матеріально-правова оцінка фактів і обставин, що дозволяє визначити їх відношення до цієї справи»²⁹⁵.

У цілому ж процес кваліфікації спрямований на забезпечення законності й може бути охарактеризований чи визначений як систематизація інформації, отриманої (наявної) про злочин, який учинений або готується, включаючи його наслідки і зміст мотивів та цілей винної особи.

Обґрунтовано збільшення віку (з чотирнадцяти до шістнадцяти років), із якого може наставати відповідальність за вчинення діянь, передбачених у ст. 112 та 113 КК України.

Звертаючись до питання про визначення сфери кримінально-правової охорони, рамок об'єкта злочину, автори наголошують, що це визначені правоохоронювані інтереси, блага. Під загальним об'єктом злочину розуміється суспільний і державний інтерес у галузі правопорядку й законності; під родовим – визначений інтерес громадянина (громадян), особи, суспільства, держави, що порушується у сфері компактної групи суспільних відносин. Безпосередній об'єкт злочину – конкретний інтерес, цінності, потреби особи, суспільства, держави, порушувані при вчиненні конкретного злочину.

Аналізуючи питання про об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України, автори роблять висновок, що об'єктом дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України), слід уважати основні інтереси народу України у

²⁹⁵ Силагадзе М. Взаимосвязь доказывания и квалификации / М. Силагадзе // Социалистическая законность. – 1986. – № 5. – С. 51.

сфері забезпечення політичної безпеки України, недоторканості її конституційного ладу й державної влади, закріплених у Конституції України.

Об'єктом посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України), на думку авторів, виступають основні інтереси України у сфері забезпечення її суверенітету над своєю територією та недоторканості її державного кордону. У тих випадках, коли подібні дії поєднані з розпалюванням національної або релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України), слід вести мову про такий безпосередній об'єкт, як інтереси нашої держави у сфері сприяння консолідації й розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку економічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, що відповідає ст. 11 Конституції України, у якій визначається ця сфера як один з основних напрямів державної політики, одна з головних внутрішніх державних функцій.

З огляду на викладене, ст. 161 КК України, у якій передбачено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності або ставлення до релігії, повинна бути зарахована до злочинів проти основ національної безпеки України.

Усебічний юридичний аналіз окремого виду (видів) злочинної діяльності й правових заходів протидії нерідко приводить до висновку про необхідність одночасного удосконалення або конструювання інших правових норм, про їхню передислокацію в інші глави Особливої частини КК України.

Автори вважають, що такої передислокації потребують злочини, передбачені у ст. 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України, але передусім – стаття 258 КК України з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» в розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України», а ст.258-5 (фінансування тероризму) КК України до розділу XX

«Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України.

У частині третій ст. 110 КК України передбачається відповідальність за дії, які визначені її першою й другою частинами й призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, виходячи з чого в подібних випадках безпосереднім об'єктом такого злочину потрібно вважати й інтереси суспільства і держави у сфері захисту життя людини, що відповідно до ст. 27 Конституції України є обов'язком держави; а також безпосередньо життя людей.

До безпосереднього об'єкта державної зради (ст. 111 КК України) відповідно до диспозиції цієї статті слід віднести, розкриваючи кожне з цих понять, інтереси суспільства й держави у сфері забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки.

Аналізуючи об'єкт посягання на життя державного діяча (ст. 112 КК України), автори роблять висновок про багатооб'єктність цього виду злочинної діяльності: він посягає на інтереси суспільства у сфері здійснення державної влади – законодавчої, виконавчої й судової, нормального функціонування політичних партій. Безпосереднім об'єктом цього злочину є також життя і здоров'я державних чи громадських діячів, чітко визначених у ст. 112 КК України.

Як безпосередній об'єкт диверсії (ст. 113 КК України) автори розглядають основні інтереси України у сфері безпеки життя та здоров'я людей, економічної системи, обороноздатності й радіаційної безпеки, безпеки довкілля. Запропоновано внести в перелік можливих предметів диверсії комп'ютерну інформацію.

Об'єктом шпигунства (ст. 114 КК України) є ті ж блага й цінності, що і при державній зраді у формі шпигунства. На основі аналізу складів злочинів проти основ національної безпеки України внесено пропозиції про зміни в диспозиції відповідних статей КК України.

Автори пропонують привести конструкцію Особливої частини КК України у відповідність із положеннями ст. 3 Конституції

України та ч. 1 ст. 1 Загальної частини КК України. Зокрема у ст. 3 Основного закону України зазначено: *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»*. Виходячи з указаних статей Конституції України та Кримінального кодексу України, доцільно відповідні розділи Особливої частини, а саме: «Злочини проти життя та здоров'я людини», «Злочини проти волі, честі і гідності особи», «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», – визначити розділами I, II, III відповідно, а «Злочини проти основ національної безпеки України» – розділом IV КК України.

Авторами монографії для наукової дискусії пропонуються зміни до Кримінального кодексу України, доповнивши його нормою «Потерпілий від злочину» у розділ I (Загальні положення) Загальної частини КК України та викласти її у такій редакції:

«Потерпілим від злочину може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа або держава, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди».

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального кодексу України (проект)

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести зміни до Кримінального кодексу України:

У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131):

1) доповнити розділ I Загальної частини статтею в такій редакції:

Потерпілим від злочину може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа або держава, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

2) частину першу статті 11 викласти в такій редакції:

1. Злочином є передбачений цим Кодексом суспільно небезпечний винний учинок (дія або бездіяльність), учинений суб'єктом злочину.

3) в частині другій статті 22 слова та цифри «посягання на життя державного чи громадського діяча», «112», «диверсію» (стаття 113) виключити;

4) частину другу статті 24 викласти в такій редакції:

2. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності) й бажала його вчинення або усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їх настання.

5) частину третю статті 28 викласти в такій редакції:

3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні, замаху на нього або його вчиненні брали

участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

б) частину другу статті 50 викласти в такій редакції:

2. Покарання є відплатою й карою за вчинене з метою запобігання здійснення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також виправлення засуджених осіб.

7) розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» доповнити статтею 108-1 у такій редакції:

Стаття 108-1. Визначення злочинів проти основ національної безпеки України.

1. Злочином проти основ національної безпеки є передбачений в Кримінальному законі України суспільно небезпечний учинок (дія чи бездіяльність), скоєний із прямим умислом осудною або обмежено осудною фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності; який посягає на конституційний суспільний і державний лад України, її політичну, економічну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку за наявності в суб'єкта реальної можливості вільного вибору законотворчої поведінки.

8) частину третю статті 109 викласти в такій редакції:

3. Дії, передбачені в частині другій цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади з використанням свого службового становища, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

9) частину другу статті 110 викласти в такій редакції:

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені представником влади з використанням ним свого службового становища, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

10) статтю 113 викласти в такій редакції:

Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших учинків, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою учинків, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

II. Прикінцеві положення

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Кабінету Міністрів України протягом року розробити проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочинів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. *Алексеев С.С.* Теория права / С.С. Алексеев. – Х., 1994. – 224 с.
2. *Анашкин Г.З.* Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З. Анашкин. – М., 1964. – 230 с.
3. *Андрусів Г.В.* Відповідальність за особливо небезпечні злочини проти держави / Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Б.М. Діденко. – К.: «Київський університет», 1994. – 52 с.
4. *Андрусів Г.В.* Відповідальність за злочини проти держави: навч. посіб. / Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев. – К.: РВЦ «Київський університет», 1997. – 168 с.
5. *Бандурка О.М., Литвинов О.М.* Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов. – Х.: НікаНова, 2012. – 318с.
6. *Бажанов М.И.* Уголовное право Украины. Общая часть. Конспект лекций. – Днепропетровск: «Пороги», 1992. – 168 с.
7. *Бантышев А.Ф.* Некоторые вопросы уголовной ответственности за преступления против государства / А.Ф. Бантышев // Современные проблемы государства и права. – К.: «Либідь», 1990. – С. 115–117.
8. *Бантышев А.Ф.* О роли общественности и противодействию преступным проявлениям / А.Ф. Бантышев // Радянське право. – 1984. – № 6. – С. 57, 68.
9. *Бантышев А.Ф.* Основной закон пограничной службы / А.Ф. Бантышев // Закон Союза Советских Социалистических республик «О государственной границе СССР». – К., 1984. – С. 31–126.
10. *Бантышев А.Ф.* Новое в общесоюзном уголовном законодательстве (государственные и воинские преступления): учеб. пособ. / А.Ф. Бантишев, В.А. Глушков, К.Г. Фетисенко. – К., 1986. – 81 с.
11. *Бантишев А.Ф.* Новое в законе об уголовной ответственности за государственные преступления / А.Ф. Бантишев, К.Г. Фетисенко // Направления уголовной политики в борьбе с преступностью. – Свердловск, 1986. – С. 47-57.
12. *Бантишев А.* Замечания к проекту Основ уголовного законодательства СССР и Союзных республик / А. Бантишев, В. Картавцев // Радянське право. – 1989. – № 2.
13. *Бантишев О.Ф.* Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара, С.А. Кузьмін. – К.: Міжвідомчий науково-дослідний центр Ради національної безпеки і оборони України, 2009. – 176 с.
14. *Бантишев О.Ф.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 122 с.
15. *Бантишев А.Ф.* Отказаться от бланкетных диспозиций уголовно-правовых норм / А.Ф. Бантишев // Радянське право. – 1990. – № 6. – С. 57-58.
16. *Бантишев А.Ф.* Уголовная ответственность за незаконные действия с радиоактивными материалами / А.Ф. Бантишев // Радянське право. – 1990. – № 7. – С. 70-72.
17. *Бантишев А.Ф.* Вернуться к нормальному правотворчеству / А.Ф. Бантишев // Книжное обозрение. – 1991. – № 12. – С. 5.

18. *Бантшишев А.Ф.* Закон о государственной границе Украины (комментарий) / А.Ф.Бантшишев, М.М.Василина. – Ужгород, 1994. – 70 с.
19. *Бантшишев А.Ф.* Ответственность за контрабанду / А.Ф.Бантшишев, М.М.Василина, Р.А.Сушков. – К., 1997. – 120 с.
20. *Бантшишев А.Ф.* Закон о государственной границе Украины. Научно-практический комментарий / А.Ф. Бантшишев, М.М. Василина. – К., 1997. – 80 с.
21. *Бантшишев О.Ф.* Контрабанда, скоювана організованими злочинними угрупованнями, і суміжні з нею злочини / О.Ф. Бантшишев, К.Г. Фетисенко. – К., 1999. – 32 с.
22. *Бантшишев А.Ф.* Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): моногр. / А.Ф. Бантшишев. – К.: Вид-во Національної академії СБУ, 2000. – 136 с.
23. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
24. *Блувштейн Ю.Д.* Уголовное право и социальная справедливость / Ю.Д.Блувштейн. – Минск: Университетское, 1987. – 123 с.
25. *Брайнин Я.С.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.С. Браинин. – М.: Юридическая литература, 1963. – 276 с.
26. *Брайнин Я.М.* Уголовный закон и его применение / Я.С. Браинин. – М.: Юридическая литература, 1967. – 240 с.
27. *Булавіна Т.О.* Проблеми визначення поняття «тероризм» за Кримінальним кодексом України / Т.О. Булавіна // Сучасний тероризм: витоки, джерела і реалії: матер. засід. круглого столу, 26 червня 2002 р., м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2002. – С. 52–54.
28. *Бурдін В.М.* Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.08 / В.М. Бурдін. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2002. – 225 с.
29. *Бурчак Ф.Г.* Квалификация преступлений / Ф.Г. Бурчак. – К., 1983. – 120 с.
30. *Власихин В.А.* Из выступления на круглом столе / В.А. Власихин // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 278–318.
31. *Воробей П.А.* Завдання і дія кримінального закону / П.А. Воробей, М.И. Коржанський, В.М. Шупаковський. – К., 1997. – 158 с.
32. *Гальперин И.М.* Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 49–67.
33. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Х., 1994. – 640 с.
34. *Герцен А.И.* Былое и думы / А.И. Герцен. – [сочинения в 9-ти т.]. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1956. – Т. 4. – С. 284.
35. *Герцензон А.А.* Уголовное право. Часть общая / А.А. Герцензон. – М.: РИО ВЮА, 1948. – 496 с.
36. *Герцензон А.А.* Основные положения уголовного кодекса РСФСР 1960 года / А.А. Герцензон. – М.: Госюриздат, 1961. – 61 с.
37. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / В.К. Глистин. – Ленинград, 1979. – 128 с.

38. Государственные преступления / А. Владимиров, П. Гришин Н. Загородников и др. ; под ред. М. Якубовича, В. Владимирова. – М.: В.Ш. МООП РСФСР, 1961. – 228 с.
39. *Гришаев П.И.* Критика буржуазной правовой идеологии / П.И. Гришаев. – М.: Юриздат, 1964. – 196 с.
40. *Гришук В.К.* Методологічні проблеми правової реформи / В.К. Гришук // Концепція розвитку законодавства України: матер. наук.-практ. конф., Київ, травень 1996. – К., 1996. – С. 52–54.
41. *Губаев Т.В.* Практический курс русского языка для юристов / Т.В. Губаев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1986. – 232 с.
42. *Дагель П.С.* Проблемы вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель. – Владивосток, 1968. – 186 с.
43. *Демидов Ю. А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
44. Декрет Совета Народных Комиссаров № 41 «О взяточничестве» // Известия Всероссийского ЦИК СНК. – 1918. – № 93. – 12 мая.
45. *Діордіца І.В.* Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: дис. ... к.ю.н. / І.В. Діордіца. – К.: Київський міжнародний університет, 2008. – 193 с.
46. *Дмитриев П.* О характере умысла в особо опасных государственных преступлениях / П. Дмитриев, М. Карпушин // Правоведение. – 1964. – № 2. – С. 44–50.
47. *Дьяков С.* Изменения и дополнения закона от 25 декабря 1958 года «Об уголовной ответственности за государственные преступления» / С. Дьяков, П. Самоиленко // Социалистическая законность. – 1984. – № 11. – С. 34–37.
48. *Дьяков С.В.* Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатьев, М.П. Карпушин. – М.: «Юридическая литература», 1988. – 224 с.
49. *Дьяков С.В.* Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С.В. Дьяков. – М.: Норма, 1999. – 320 с.
50. *Дудоров О.О.* Вибрані праці з кримінального права / Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
51. *Ермакова Л.Д.* Особо опасные государственные преступления / Л.Д. Ермакова – М.: ВЮЗИ, 1982. – 96 с.
52. Общественное мнение и преступление / [Г.Х. Ефремова, Г.Ш. Лежава, А.Р. Ратинов, Т.Г. Шавгулидзе]. – Тбилиси, 1984. – С. 190–191.
53. *Завадская Л.Н.* Концепция закона: отрицание отрицания / Л.Н. Завадская // Теория права: Новые идеи. – М., 1993. – Вып. 3. – С. 4–12.
54. *Загородников Н.Н.* Значение объекта преступления при определении меры наказания по советскому уголовному праву / Н.Н. Загородников // Труды Военно-юридической академии. – 1949. – Вып. X. – С. 19–27.
55. *Загородников Н.Н.* Уголовная ответственность за государственные преступления / Н.Н. Загородников. – М.: ВШ МВД СССР, 1952. – 54 с.
56. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

57. Закон України «Про державну таємницю» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
58. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
59. Закон України «Про Службу безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
60. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.
61. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
62. Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
63. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.
64. Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 258.
65. Закон України «Про оборону України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
66. Закон України «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
67. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
68. Закон України «Про контррозвідальну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
69. Закон України «Про розвідальні органи України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94.
70. Закон України «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
71. Закон України «Про Конституційний Суд України» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
72. Закон України «Про об'єднання громадян» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
73. Закон України «Про Рахункову палату України» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 43. – Ст. 212.
74. Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
75. Закон України «Про політичні партії» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
76. Закон України «Про судоустрій України» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.
77. Закон України «Про статус народного депутата України» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
78. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 29. – Ст. 228.
79. Закон України «Про ветеринарну медицину» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531.

80. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
81. Законы уголовные. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1910. – 740 с.
82. Злобин Г.А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и права. – 1978. – С. 102–119.
83. Злобин Г.А. Основания и принципы уголовно-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 74–77.
84. Злочини проти основ національної безпеки України: Навчальний посібник / Є.Д. Скулиш, О.Ю. Звонорьов. – К.: Наук.-видав. відділ НА СБ України, 2011. – 315 с.
85. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки / В.І. Борисов, О.О. Пашенко; Академія правових наук, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 224 с.
86. Исаев М.М. Советское право в период Великой Отечественной войны / М.М. Исаев, Б.С. Утевский, Д.С. Караев. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – Ч. II. – 466 с.
87. История советского уголовного права. 1917-1947 // А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов и др. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 466 с.
88. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М.: Юридическая литература, 1974. – 231 с.
89. Келина С.Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С.Г.Келина // Сов. государство и право. – 1987. – № 5. – С. 64–68.
90. Клягин В.С. Ответственность за особо опасные государственные преступления / В.С. Клягин. – Минск: «Высшая школа», 1973. – 272 с.
91. Клягин В.С. Некоторые вопросы теории и практики борьбы с особо опасными преступлениями против государства / В.С.Клягин. – Минск: «Высшая школа», 1976. – 208 с.
92. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевий та ін. – Х.: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
93. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
94. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
95. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / М.І.Мельник (ред.), В.А. Клименко (ред.); Київський національний ун-т внутрішніх справ; Київський міжнародний ун-т. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Атіка, 2008. – 712 с.
96. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов (ред.); Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 416 с.
97. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / [В.В. Сташис (ред.), В.Я. Тацій (ред.)]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с. – (3-є вид., перероб. і доп.).

98. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов (ред.) ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
99. Комментарий УК РСФСР. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1946. – 340 с.
100. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Колл. авт.; отв. ред. В.И. Радченко. – М.: Вердикт, 1996. – 647 с.
101. *Коржанский Н.И.* Понятие непосредственного объекта преступления / Н.И. Коржанский // Советское государство и право. – 1978. – № 1. – С. 84–88.
102. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Академия МВД, 1980. – 346 с.
103. *Коржанский Н.И.* Очерки теории уголовного права / Н.И. Коржанский. – Волгоград, 1992. – 92 с.
104. *Коржанський М.Й.* Концепції розвитку кримінального законодавства України / Н.Й. Коржанський // Концепція розвитку законодавства України: матер. наук.-практ. конф., травень 1996 року. – К., 1996. – С. 378–379.
105. *Коржанський М.Й.* Кваліфікація злочинів / М.Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2002. – 640 с.
106. *Котюк В.О.* Основи держави і права / В.О. Котюк. – К.: «Вентурі», 1995. – 176 с.
107. *Кривоченко Л.Н.* Классификация преступлений / Л.Н. Кривоченко. – Х.: «Вища школа», 1983. – С. 128.
108. Кримінальне право України. Загальна частина / [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Х.: Право, 1997. – 368 с.
109. Кримінальне право України. Особлива частина / [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – К.; Х.: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 496 с.
110. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.; Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
111. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: курс лекцій / [за ред. М.Й. Коржанського]. – К.: Атіка, 2001. – 284 с.
112. Кримінальний кодекс України з постанетейними матеріалами / [за відп. ред. В.В. Сташиса ; упоряд. В.С. Ковальський, В.І. Тютюгін]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 720 с.
113. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
114. *Кудрявцев В.Н.* Теоретические основы квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1963. – 324 с.
115. *Кудрявцев В.Н.* Противоправное бездействие и причинная связь / В.Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1967. – С. 28–36.
116. *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Издательство Московского университета, 1972. – 352 с.
117. *Куринов Б.А.* Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 184 с.
118. *Куринов Б.А.* Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 184 с.
119. Курс советского уголовного права: в 6 т. – М.: Наука, 1970. – Т. 4. – С. 63–73.

120. Курс советского уголовного права. – Л., 1973. – Т. 3. – 836 с.
121. *Литвинов О.М.* Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: дис. ...д-ра. юрид. наук: спец. : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Литвинов Олексій Миколайович. – Київ, 2010. – 432 с.
122. *Малеин Н.С.* О мерах ответственности / Н.С. Малеин // Теория права: Новые идеи. – М., 1970. – Вып. 3. – 311 с.
123. *Матвеев Г.К.* Основания гражданско-правовой ответственности / Г.К.Матвеев. – М.: Юридическая литература, 1970. – 311 с.
124. *Матышевский П.С.* Советское уголовное право (Часть Особенная): учеб. пособ. / П.С.Матышевский. – Х.: Издательство Харьковского университета, 1962. – Вып. I. – 134 с.
125. *Матышевский П.С.* Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П.С. Матышевский. – К.: Юринком, 1996. – 240 с.
126. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / П.С. Матишевський. – К.: «А.С.К.», 2001. – 352 с.
127. Международное уголовное право / И.П. Блищенко, Р.А. Каламкарян, И.И. Карпец и др. – М.: Наука, 1995. – 172 с.
128. *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К., 1995. – 256 с.
129. *Мошняга Л.В.* Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України: дис. ... к.ю.н. / Л.В.Мошняга. – Х.: ХНУВС, 2011. – 226 с.
130. *Мухина В.С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. / В.С. Мухина. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 456 с.
131. *Навроцький В.О.* Види суб'єкта кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький // Право України. – 2000. – № 3. – С. 109–113.
132. *Навроцький В.О.* Кваліфікація злочинів і суміжні кримінально-правові поняття / В.О. Навроцький // Вісник Львівського університету. – 1999. – Вип. 34. – С. 190–195. – («Серія юридична»).
133. *Навроцький В.О.* Наступність кримінального законодавства України / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2001. – 272 с.
134. *Навроцький В.О.* Поняття і види принципів кваліфікації злочинів / В.О. Навроцький // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. III регіональної наук. конф. (лютий 1997 року). – Львів: Юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка, 1997. – С. 22–28.
135. *Навроцький В.О.* Про систему кримінально-правових норм та захист національної безпеки України / В.О.Навроцький // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 1(8). – С. 91–100.
136. *Навроцький В.О.* Специфіка принципів кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – № 10. – С. 112–117.
137. *Навроцький В.О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
138. Наказ Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що ста-

- новлять державну таємницю» від 12.08.2005 № 440, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 серпня 2005 р. за № 902/11182.
139. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П.П. Андрушко (ред.)]. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – 1427с.
  140. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [С.С. Яценко (ред.)]. – [4-е вид., перероб. та доп.]. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.
  141. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України / [під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка]. – К.: «Форум», 2001.
  142. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: «Каннон», «А.С.К.», 2001. – 1104 с.
  143. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [за ред. С.С. Яценка]. – К.: «А.С.К.», 2002. – 936 с.
  144. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
  145. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / [ред. Я.Ю. Кондратьев, С.С. Яценко]. – К.: «Юринком», 1994. – 800 с. – (спец. випуск).
  146. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / [відп. ред. В.Ф. Бойко, Я.Ю. Кондратьев, С.С. Яценко]. – К.: Юрінком, 1997. – 960 с.
  147. *Нерсесянц В.С.* Право и закон / В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1983. – 368 с.
  148. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Юридическая литература, 1960. – 230 с.
  149. *Нисихира Хароу.* Обоснование права государства на осуществление уголовного наказания / Нисихира Хароу // Вестник Московского университета. – 1991. – № 2 – С. 74-75. – (Серия II. Право).
  150. *Новицький Г.В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: моногр. / Г.В. Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
  151. *Нор В.Т.* Захист майнових та особистих немайнових прав особи за новим кримінально-процесуальним законодавством України: концептуальний підхід / В.Т. Нор // Концепція розвитку законодавства України: матер. наук.-практ. конф., Київ, травень 1996 року. – К., 1996. – С. 266–269.
  152. Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии. 1917–1921 гг.: Сборник документов. – М.: Госполитиздат, 1958. – 511 с.
  153. *Ойгензихт В.А.* Воля и волеизъявление / В.А.Ойгензихт // Очерки теории, философии и психологии права. – Душанбе: Дониш, 1983. – 256 с.
  154. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. – М.: Наука, 1982. – 304 с.
  155. Особо опасные государственные преступления / [общ. ред. В.И. Курляндского, М.П. Михайлова]. – М., 1963. – 216 с.
  156. *Орлов В.С.* Субъект преступления по Советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М.: Госюриздат, 1958. – 259 с.
  157. *Павлов В.Г.* Субъект преступления и уголовная ответственность: моногр. / В.Г. Павлов.– СПб.: Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – 192 с.

158. *Панов Н.И.* Проблема криминализации общественно опасных деяний с учетом способов их совершения / Н.И. Панов // Матер. IV Советско-западно-германского симпозиума по проблемам криминологии, уголовного права и процесса. – К., 1990. – С. 125–127.
159. *Панов В.П.* Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями / В.П. Панов. – М.: Юрист, 1993. – 160 с.
160. *Пилипчук В.Г.* Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець ХХ – початок ХХІ століття): моногр. / В.Г. Пилипчук. – К.: НКЦ СБ України, 2008. – 256 с.
161. Питання кваліфікації злочинів, учинених злочинними організаціями і організованими злочинними групами (за проектом КК України) // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей). – Х., 1999. – С. 50–52.
162. *Пионтковский А.А.* Уголовное право. Общая часть: Учебник. – М., 1948.
163. *Пионтковский А.А.* Советское уголовное право. Часть Особенная. – Т.П. – М., 1928.
164. *Пионтковский А.А.* Вопросы Общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов / А.А. Пионтковский. – М.: Госюриздат, 1954. – 103 с.
165. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права. Особенная часть / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1955. – Т. I. – 800 с.
166. *Письменный Д.П.* Питання вдосконалення законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності // Матер. наук.-практ. конф., Київ, травень 1996 року. – К., 1996. – С. 420–422.
167. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву: респуб. межведомств. науч. сб. – К.: Вища школа, 1984. – Вып. 45. – С. 67–73.
168. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х.: Вид-во «Кроссруд», 2008. – 364 с.
169. *Протченко Б.А.* Правоотношения, порождаемые деяниями невменяемого / Б.А.Протченко // Советское государство и право. – 1984. – № 11. – С. 84–90.
170. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / Кол. авт.: В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Х.: Право, 2008. – 96 с.
171. *Савченко А.В.* Мотив і мотивація злочину: моногр. / А.В.Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
172. *Санталов А.И.* Теоретические вопросы уголовной ответственности / А.И. Санталов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 96 с.
173. *Силагадзе М.* Взаимосвязь доказывания и квалификации / М. Силагадзе // Социалистическая законность. – 1986. – № 5. – С. 49–52.
174. *Смирнов Е.А.* Особо опасные государственные преступления (вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы): учеб. пособ. / Е.А. Смирнов. – К.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР, 1974. – 180 с.

175. Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – СПб., 1863. – Т. 1. – 178 с.
176. Советское уголовное право. Особенная часть / [под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера]. – М.: Издательство Московского университета, 1971. – 464 с.
177. Советское уголовное право. Воинские преступления / [под ред. А.Г. Горного]. – М.: Военный институт, 1978. – 427 с.
178. Советское уголовное право. Часть Особенная / [под ред. Е.А. Смирнова и А.Ш. Якупова]. – К., 1975. – 344 с.
179. Советское уголовное право. Особенная часть: учеб. / [под ред. П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова]. – М.: Юрид. лит., 1988. – 608 с.
180. Советское уголовное право. Особенная часть / [под ред. М.И. Бажанова, П.С. Матышевского, В.В. Сташиса]. – К., 1989. – 504 с.
181. Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М.: Юрид. лит., 1990. – 320 с.
182. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя громадянського або державного діяча: дис. ... к.ю.н. / О.С. Сотула. – Х.: ХНУВС, 2003. – 201 с.
183. Станкевич Л.П. Личность в системе общественных отношений / Л.П. Станкевич, В.Д. Светлаев // Личность и общество. Ценностные ориентации личности и образ жизни: межвуз. сб. – Калининград: Изд-во КГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 31–38.
184. Стрельбицкий М.П. Кадрова політика і робота з кадрами в умовах становлення української державності / М.П. Стрельбицкий. – К., 1995. – 221 с.
185. Сухарев Е.А. Традиционные представления о механизме преступного посягательства / Е.А. Сухарев, А.Д. Горбуза // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе. – Свердловск, 1985. – 86 с.
186. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С.А. Тарарухин. – К.: «Юринком», 1995. – 208 с.
187. Тацкий В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацкий. – Х.: Вища школа, 1984. – 230 с.
188. Тацкий В.Я. Предмет преступления / В.Я. Тацкий // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 51–57.
189. Тацкий В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацкий. – Х.: Вища школа, 1988. – 198 с.
190. Тацкий В.Я. Объект и предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. / В.Я. Тацкий. – Х.: Укр. ЮА, 1994. – 76 с.
191. Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: консп. лекц. / В.П. Тихий. – Х.: Національна юридична академія України, 1996. – 69 с.
192. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов-на-Дону, 1977.
193. Тер-Акопов А.А. Определение сущности бездействия / А.А. Тер-Акопов // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 70–74.
194. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск, 1983. – 176 с.
195. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1951. – 387 с.
196. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н.Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – 363 с.

197. *Трайнин А.Н.* Защита мира и уголовный закон / А.Н.Трайнин. – М.: Наука, 1969. – 454 с.
198. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву / В.С. Трахтеров. – Х.: ХарЮИ, 1966. – 15 с.
199. *Турецкий М.В.* Особо опасные государственные преступления / М.В. Турецкий. – М.: Издательство Московского университета, 1965. – 90 с.
200. Уголовное право. Часть Особенная / [под ред. М.И. Ковалева, М.И. Ефимова, Е.А. Фролова]. – М.: Юрид. литература, 1965. – 90 с.
201. Уголовное право Украины на современном этапе. Часть Общая. – К.: Наукова думка, 1984. – 448 с.
202. Уголовное право Украины на современном этапе. Часть Особенная. – К.: Наукова думка, 1984. – 456 с.
203. Уголовное право Украины на современном этапе. Часть Общая. – К.: Наукова думка, 1985. – 456 с.
204. Уголовное право УССР. Особенная часть: учеб. / [под ред. М.И. Бажанова и др.]. – К.: Вища школа, 1989. – 503 с.
205. Уголовное право буржуазных стран: Общая часть. Сборник законодательных актов / [под ред. А.Н. Игнатова и И.Д. Козочкина]. – М.: Издательство УДН, 1990. – 312 с.
206. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. – К., 1996. – 864 с.
207. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [отв. ред. С.С. Яценко, В.И. Шакун]. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
208. Уголовный кодекс Швеции / [науч. ред. Н.Ф. Кузнецова и С.С. Беляев ; перевод С.С. Беляева]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 320 с.
209. Уголовный кодекс Франции / [науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой ; перевод и предисл. Н.Е. Крыловой]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 650 с.
210. Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – 350 с.
211. Уголовный кодекс Дании / [науч. ред. и предисл. С.С.Беляева; перевод С.С. Беляева, А.Н. Рычевой]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 230 с.
212. Уголовное законодательство Норвегии / [науч. ред. и вступ. статья Ю.В. Голика; перевод А.В. Жмени]. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 375 с.
213. Уголовный кодекс Республики Польша / [науч. ред. А.И. Лукашов, Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой ; перевод Д.А.Бариллович]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 234 с.
214. Уголовный кодекс Турции / [предисл. Н. Сафарова и Х. Аджара ; науч. ред. и перевод Н. Сафарова и Х. Бабаева]. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003 – 374 с.
215. Уголовный кодекс Республики Беларусь [принят Палатой представителей 2 июня 1999 года ; одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 474 с.
216. Уголовный кодекс Республики Молдова / [вступ. статья А.И. Лукашова]. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 408 с.

217. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / [под ред. А.И. Коробеева, перевод Д.В.Вичикова]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 303 с.
218. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты СССР об уголовной ответственности и уголовном судопроизводстве» // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1984. – № 3.
219. Указ Президента України «Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації» № 1483 від 14.12.2004 року.
220. Указ Президента України «Про склад Кабінету Міністрів України» № 1574 від 15 грудня 1999 року.
221. Указ Президента України «Про затвердження Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» № 198 від 10.06.1993 року.
222. Утевский Б.С. Новые методы борьбы с преступностью и некоторые вопросы уголовной ответственности / Б.С. Утевский // Правоведение. – 1961. – № 2. – С. 64–69.
223. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве. М., Гос. изд. юрид. лит. им. Е. Соколовой. – 1950. – 320 с.
224. Фаргиев И.А. Уголовно-правовые и криминологические основы учения о потерпевшем / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Чучаева. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 338 с.
225. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – 1999. – №6. – С.75 – 79.
226. Фетисенко К.Г. Ответственность за измену Родине в форме перехода на сторону врага по советскому уголовному праву: автореф. дисс. на соиск. уч. степени к.ю.н. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1975. – 32 с.
227. Фетисенко К.Г. Ответственность за измену Родине в форме перехода на сторону врага по советскому уголовному праву: моногр. / К.Г. Фетисенко. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1979. – 146 с.
228. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск, 1981. – 214 с.
229. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 362 с.
230. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. ...д-ра. юрид. наук: спец. : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Фріс Павло Львович. – Київ, 2005. – 440 с.
231. Чернишова Н.В. Кримінальне право України. Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін ; під ред. В.М. Бовсуновського. – К., 1995. – 456 с.
232. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. – М.: Юрид. лит., 1984. – 472 с.
233. Швеков Г.В. Первый советский Уголовный кодекс / Г.В. Швеков. – М.: Высшая школа, 1970. – 208 с.
234. Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт : дис. ... к.ю.н. / О.В. Шамара. – К.: НА СБ України, 2006. – 241 с.

235. *Шамара А.В.* Проблемы систематизации законодательства об уголовной ответственности: предмет дискуссии в теории Уголовного права Украины / Е.Д. Скульш, О.В. Шамара, // Юридическая наука. – 2014. – № 1. – С.127-133.
236. *Шамара О.В.* Злочини проти інтересів держави: загальні проблеми / Є.М. Блажівський, Е.Д. Скулиш, О.В. Шамара // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20-21 листопада 2013 року, м. Харків).
237. *Шамара О.В.* Об'єкт злочину, передбаченого статтею 258 «терористичний акт» Кримінального кодексу України / О.В. Шамара // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 2009. – Вип. № 2. – С. 85–91.
238. *Шамара О.В.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [2-е вид., переробл. та доп.]. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.
239. *Шамара О.В.* Архітектоніка Особливої частини Кримінального кодексу України: відповідність Конституції України / О.В. Шамара // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали науково-практичної конференції (19 квітня 2013 року, м. Харків) / МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: Золота миля, 2013. – С.305-307.
240. *Шамара О.В.* Аналітична робота в системі моніторингу протидії злочинності / Є.М. Блажівський, О.В. Шамара // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2013. – №47. – С.123-128.
241. *Шамара О.В.* Питання відшкодування шкоди, завданої потерпілим від вчинення терористичного акту / О.В. Шамара // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2005. – № 22. – С. 69–74.
242. *Шамара О.В.* Кримінальний кодекс України: дискусійні питання окремих положень Особливої частини: моногр. / О.В. Шамара, О.Ф. Бантишев, Р.Л. Чорний. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – 88 с.
243. *Шамара О.В.* Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти): моногр. / О.В. Шамара, О.Ф. Бантишев, Р.Л. Чорний. – К.: Національна академія СБ України, 2011. – 160 с.
244. *Шамара О.В.* Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / О.В. Шамара. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 472 с.
245. *Шевченко О.* До проекту нового Кримінального кодексу України / О. Шевченко / Право України. – 1995. – № 8.
246. *Шипілова Л.М.* Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки: монографія / Рада національної безпеки і оборони України, Ін-т проблем нац. безпеки. – К., 2005. – 217 с.
247. *Энциклопедический словарь правовых знаний* / [ред. колл. В.М. Чхиквадзе (главн. ред.)]. – М.: Сов. энци., 1965. – 512 с. – (Советское право).
248. *Юридичний словник-довідник* / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. – К., 1996. – 696 с.
249. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д-Й. – 744 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

250. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [ред. кол.: Ю.С. Шемчушенко (голова ред. кол.) та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3: К-М. – 792 с.
251. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [ред. кол.: Ю.С. Шемчушенко (голова ред. кол.) та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 4: Н-П. – 720 с.
252. *Ющик А.* Конституційна реформа: верховенство Закону / А. Ющик // Голос України. – 1996. – 20 июня.
253. *Яковлев Я.М.* Преступность и социальная психология (социально-психологические закономерности противоправного поведения) / Я.М. Яковлев. – М.: Юридическая литература, 1971. – 247 с.
254. *Ярмыш Н.Н.* Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) / Ярмыш Н.Н. – Х.: Основа, 1999. – 84 с.
255. *Яковлев А.М.* Методология и цели исследования процесса криминализации // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. – Москва, 1979. – 217 с.

Наукове видання

*Бантшиєв Олександр Федорович
Шамара Олександр Володимирович*

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
(ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ)**

Монографія

Художній редактор
У. Дьоміна

Редактор
Г. Конкіна

Комп'ютерне макетування
А Денісюк

Підписано до друку 05.05.2014
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк 11,63. Обл.-видавн. арк 11,87.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 300 прим. Зам. №560.

Видавець і виготівник
ТОВ «Віртуальна реальність»
91011, м. Луганськ, вул. Челюскінців, 6/15.
Тел.: 8 (0642) 718-140, 718-141

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №1415 від 03.07.2003 р.